

ISSN 2226-0994

KARAZIN UNIVERSITY
CLASSICS AHEAD OF TIME

The Journal of V. N. Karazin
Kharkiv National University

Series Philosophy.
Philosophical Peripeteias

Вісник Харківського національного
університету імені В. Н. Каразіна
серія

ФІЛОСОФІЯ
ФІЛОСОФСЬКІ ПЕРИПЕТІЇ

65'2021

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE

ВІСНИК

Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

Серія

«Філософія. Філософські перипетії»

The Journal

of V. N. Karazin Kharkiv National University

Series

“Philosophy. Philosophical Peripeteias”

Випуск / Issue 65

Заснована 1965 року / Founded in 1965

Харків – 2021 – Kharkiv

Вісник містить статті, присвячені висвітленню результатів наукових досліджень у галузі теоретичної та практичної філософії. Для викладачів філософських і культурологічних дисциплін, наукових співробітників, аспірантів, студентів і всіх, хто цікавиться філософськими проблемами сучасності.

*Вісник є фаховим виданням у галузі філософських наук, категорія «Б»
(наказ МОН України № 409 від 17.03.2020)*

Затверджено до друку рішенням Вченої ради Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна
(протокол № 15 від 28 грудня 2021 р.)

Вельш Вольфганг – доктор філософських наук, почесний професор Інституту філософії філософського факультету Єнського університету імені Фрідріха Шиллера (м. Єна, Німеччина) – **головний редактор**.

Перепелиця Олег Миколайович – доктор філософських наук, завідувач кафедри теоретичної і практичної філософії імені професора Й. Б. Шада Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна (м. Харків, Україна) – **заступник головного редактора**.

Голубенко Олександр Васильович – кандидат філософських наук, доцент кафедри теоретичної і практичної філософії імені професора Й. Б. Шада Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна (м. Харків, Україна) – **відповідальний секретар**.

Редакційна колегія

Асмут Христоф – доктор філософських наук, професор Інституту історії і філософії науки, техніки та літератури факультету гуманітарних і педагогічних наук Технічного університету Берліну (м. Берлін, Німеччина).

Бусова Ніна Андріївна – докторка філософських наук, професорка кафедри теоретичної і практичної філософії імені професора Й. Б. Шада ХНУ імені В. Н. Каразіна (м. Харків, Україна).

Ворогай Тетяна Степанівна – докторка філософських наук, професорка кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Харківського національного університету внутрішніх справ (м. Харків, Україна).

Гагенрuber Рут – докторка філософії, професорка, завідувачка кафедри практичної філософії Падерборнського університету (м. Падерборн, Німеччина).

Газнюк Лідія Михайлівна – докторка філософських наук, професорка, завідувачка кафедри гуманітарних наук Харківської державної академії фізичної культури (м. Харків, Україна).

Гіншелвуд Роберт – почесний професор психосоціальних та психоаналітичних досліджень Університету Ессексу (м. Колчестер, Велика Британія).

Загурська Наталя Віталіївна – докторка філософських наук, професорка кафедри теоретичної і практичної філософії імені професора Й. Б. Шада ХНУ імені В. Н. Каразіна (м. Харків, Україна).

Карась Анастасій Феодосійович – доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії Львівського національного університету імені Івана Франка (м. Львів, Україна).

Карпенко Іван Васильович – доктор філософських наук, професор, декан філософського факультету ХНУ імені В. Н. Каразіна (м. Харків, Україна).

Катгаго Сіобган – докторка філософії, старша наукова співробітниця кафедри практичної філософії, відділ філософії Інституту філософії та семіотики факультету мистецтв і гуманітарних наук Тартуського університету (м. Тарту, Естонія).

Корабльова Надія Степанівна – докторка філософських наук, професорка кафедри теоретичної і практичної філософії імені професора Й. Б. Шада ХНУ імені В. Н. Каразіна (м. Харків, Україна).

Кравченко Петро Анастасійович – доктор філософських наук, професор, декан історичного факультету Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка (м. Полтава, Україна).

Лабуда Павол – доктор філософії, доцент кафедри філософії факультету мистецтв та літератури Католицького університету в Ружомберку (м. Ружомберок, Словачька Республіка).

Мец Аве – докторка філософії, наукова співробітниця кафедри філософії науки, відділ філософії Інституту філософії та семіотики факультету мистецтв і гуманітарних наук Тартуського університету (м. Тарту, Естонія).

Мозгова Наталя Григорівна – докторка філософських наук, професорка, завідувачка кафедри філософії Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (м. Київ, Україна).

Плаш'єнкова Златіца – докторка філософії, професорка кафедри філософії та історії філософії факультету мистецтв Університету імені Коменського в Братиславі (м. Братислава, Словачька Республіка).

Прокопенко Володимир Володимирович – доктор філософських наук, професор кафедри теоретичної і практичної філософії імені професора Й. Б. Шада ХНУ імені В. Н. Каразіна (м. Харків, Україна).

Тарароєв Яків Володимирович – доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут» (м. Харків, Україна).

Чечерські Тадеуш – доктор філософських наук, президент Польського семіотичного товариства, доцент кафедри сучасної філософії Інституту філософії факультету філософії та соціології Варшавського університету (м. Варшава, Республіка Польща).

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Філософський факультет

Кафедра теоретичної і практичної філософії імені професора Й. Б. Шада

61022, Харків, майдан Свободи, 6, к. 293

тел. +38(057)707-52-71

E-mail: philosophy.1804@karazin.ua, peripetias.journal@karazin.ua

Сайт видання: <https://periodicals.karazin.ua/philosophy>

Статті пройшли внутрішнє та зовнішнє рецензування

Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 24119-13959 Р від 05.07.2019

© Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, оформлення, 2021.

By Decree № 409 of 17 March 2020 issued by the Ministry of Education and Science of Ukraine
the status of specialized edition on philosophical sciences was given.

Published by the decision of the Academic council of V. N. Karazin Kharkiv National University
(Protocol № 15 dated 28.12.2021).

Editorial Office

Editor-in-Chief

Welsch Wolfgang – D.Sc. (Philosophy), Emeritus Professor of the Institute of Philosophy, Faculty of Philosophy, Friedrich Schiller University of Jena (*Jena, Germany*).

Deputy Chief Editor

Perepelytsia Oleh M. – D.Sc. (Philosophy), Head of the Department of Theoretical and Practical Philosophy named after Professor J. B. Schad, V. N. Karazin Kharkiv National University (*Kharkiv, Ukraine*).

Executive Secretary, Technical Editor

Holubenko Oleksandr V. – Ph.D. (Philosophy), Associate Professor of the Department of Theoretical and Practical Philosophy named after Professor J. B. Schad, V. N. Karazin Kharkiv National University (*Kharkiv, Ukraine*).

Editorial Board

Asmuth Christoph – D.Sc. (Philosophy), Professor of the Institute of History and Philosophy of Science, Technology, and Literature, Faculty of Humanities and Educational Sciences, Technical University of Berlin (*Berlin, Germany*).

Busova Nina A. – D.Sc. (Philosophy), Professor of the Department of Theoretical and Practical Philosophy named after Professor J. B. Schad, V. N. Karazin Kharkiv National University (*Kharkiv, Ukraine*).

Ciecierski Tadeusz – D.Sc. (Philosophy), Assistant Professor of the Department of Modern Philosophy, Institute of Philosophy, Faculty of Philosophy and Sociology, University of Warsaw, President of Polish Semiotic Society (*Warsaw, Poland*).

Hagengruber Ruth – Ph.D. (Philosophy), Professor, Head of the Department of Practical Philosophy, Institute of Human Sciences, Faculty of Arts and Humanities, University of Paderborn, Director of the Center for the History of Women Philosophers and Scientists (*Paderborn, Germany*).

Hazniuk Lidia M. – D.Sc. (Philosophy), Professor, Head of the Department of Humanities, Kharkiv State Academy of Physical Culture (*Kharkiv, Ukraine*).

Hinshelwood Robert – Emeritus Professor of Psychosocial and Psychoanalytic Studies, University of Essex (*Colchester, United Kingdom*).

Karas Anatolii F. – D.Sc. (Philosophy), Professor, Head of the Department of Philosophy, Ivan Franko Lviv National University (*Lviv, Ukraine*).

Karpenko Ivan V. – D.Sc. (Philosophy), Professor, Dean of the Faculty of Philosophy, V. N. Karazin Kharkiv National University (*Kharkiv, Ukraine*).

Kattago Siobhan – Ph.D. (Philosophy), Senior Research Fellow of the Chair of Practical Philosophy, Department of Philosophy, Institute of Philosophy and Semiotics, Faculty of Arts and Humanities, University of Tartu (*Tartu, Estonia*).

Korablova Nadiia S. – D.Sc. (Philosophy), Professor of the Department of Theoretical and Practical Philosophy named after Professor J. B. Schad, V. N. Karazin Kharkiv National University (*Kharkiv, Ukraine*).

Kravchenko Petro A. – D.Sc. (Philosophy), Professor, Dean of the Faculty of History, V. G. Korolenko Poltava National Pedagogical University (*Poltava, Ukraine*).

Labuda Pavol – Ph.D. (Philosophy), Assistant Professor of the Department of Philosophy, Faculty of Arts and Letters, Catholic University in Ružomberok (*Ružomberok, Slovakia*).

Mets Ave – Ph.D. (Philosophy), Research Fellow of the Chair of Philosophy of Science, Department of Philosophy, Institute of Philosophy and Semiotics, Faculty of Arts and Humanities, University of Tartu (*Tartu, Estonia*).

Mozghova Natalia H. – D.Sc. (Philosophy), Professor, Head of the Department of Philosophy, M. P. Dragomanov National Pedagogical University (*Kyiv, Ukraine*).

Plašienková Zlatica – Ph.D. (Philosophy), Professor of the Department of Philosophy and History of Philosophy, Faculty of Arts, Comenius University in Bratislava (*Bratislava, Slovakia*).

Prokopenko Volodymyr V. – D.Sc. (Philosophy), Professor of the Department of Theoretical and Practical Philosophy named after Professor J. B. Schad, V. N. Karazin Kharkiv National University (*Kharkiv, Ukraine*).

Tararoev Yakiv V. – D.Sc. (Philosophy), Professor, Head of the Department of Philosophy, National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute" (*Kharkiv, Ukraine*).

Voropai Tetiana S. – D.Sc. (Philosophy), Professor of the Department of Social and Humanitarian Disciplines, Kharkiv National University of Internal Affairs (*Kharkiv, Ukraine*).

Zahurska Nataliia V. – D.Sc. (Philosophy), Professor of the Department of Theoretical and Practical Philosophy named after Professor J. B. Schad, V. N. Karazin Kharkiv National University (*Kharkiv, Ukraine*).

V. N. Karazin Kharkiv National University

Faculty of Philosophy

Department of Theoretical and Practical Philosophy named after Professor J. B. Schad

6, Svobody sq., r. 2-93, 61022, Kharkiv, Ukraine

tel. +38(057)707-52-71

E-mail: philosophy.1804@karazin.ua, peripetias.journal@karazin.ua

Website: <https://periodicals.karazin.ua/philosophy>

The Peer-reviewed Journal.

Registration license KB № 24119-13959 P issued 05.07.2019.

© V. N. Karazin Kharkiv National University, design, 2021.

ЗМІСТ

<i>Загурська Н.В.</i> ПОСТ-ПОСТМОДЕРН: МИСТЕЦТВА ТА ТРЕНДИ	6
<i>Баньковська Ю. А.</i> ТЕХНОЛОГІЇ ВРЕГУЛЮВАННЯ МЕРЕЖЕВИХ КОНФЛІКТІВ.....	14
<i>Манюков О.Ю.</i> ВИМІРИ НЕРІВНОСТІ У ПОЛІТИЧНОМУ МЕТАМОДЕРНІЗМІ (ХАНЗІ ФРАЙНАХТ) ТА ЕПОХА ДОСТУПУ (ДЖЕРЕМІ РІФКІН).....	22
<i>Коваль В. О.</i> РОЛЬ ПОЛІТИЧНОЇ РЕКЛАМИ У КОМУНІКАТИВНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ ОБРАЗІВ ЛІДЕРА.....	32
<i>Панов В. Я.</i> ПРАВО НА КОРЕГУВАННЯ МОВИ: ВЛАДА NATIVE SPEAKER НАД NON-NATIVE SPEAKER.....	40
<i>Яценко О. Д.</i> ПРИЗНАЧЕННЯ МЕТАФІЗИКИ: АПОЛОГІЯ НАДЛИШКОВОГО.....	51
<i>Мінаков І. В.</i> НАЗАД У МАЙБУТНЄ: ВІД АНАЛІТИЧНОЇ ФІЛОСОФІЇ ДО ВІТТЕНШТАЙНА.....	63
<i>Леонтьєва С.О.</i> МОРАЛЬНА ФІЛОСОФІЯ Т. АДОРНО: ВІД КРИТИЧНОЇ ТЕОРІЇ ДО СУЧАСНОЇ ПРАКТИЧНОЇ ФІЛОСОФІЇ.....	74

CONTENT

<i>Zaburska Nataliia</i> POST-POSTMODERN: ARTS AND TRENDS.....	6
<i>Bankovskaya Yulia</i> TECHNOLOGIES FOR RESOLVING NETWORK CONFLICTS	14
<i>Maniukov Oleksandr</i> MEASUREMENTS OF INEQUALITY IN POLITICAL METAMODERNISM (HANZI FREINACHT) AND THE AGE OF ACCESS (JEREMY RIFKIN).....	22
<i>Koval Vitalii</i> THE ROLE OF POLITICAL ADVERTISING IN COMMUNICATIVE ACTIVITIES AS A FACTOR IN THE FORMATION OF IMAGES OF THE LEADER	32
<i>Panov Volodymyr</i> THE RIGHT TO LANGUAGE CORRECTION: THE AUTHORITY OF NATIVE SPEAKER OVER NON-NATIVE SPEAKER	40
<i>Yatsenko Olena</i> PURPOSE OF METAPHYSICS: APOLOGY OF OVERAGE	51
<i>Minakov Ibor</i> BACK TO THE FUTURE: FROM ANALYTICAL PHILOSOPHY TO WITTGENSTEIN..	63
<i>Leonteva Sofia</i> MORAL PHILOSOPHY OF T. ADORNO: FROM CRITICAL THEORY TO MODERN PRACTICAL PHILOSOPHY	74

DOI: 10.26565/2226-0994-2021-65-1

УДК (UDC) 141.319.8

Nataliia Zahurska

POST-POSTMODERN: ARTS AND TRENDS

This article considers post-postmodern arts and trends in their diversity. The starting point of the research is the comparison of postmodern and post-postmodern in the art environment. Postmodern paradoxically limits the redundancy, not allowing sufficient displaying of the special features of an art object. Post-postmodern arts provide a possibility to overcome the lack and danger of events and the self-happening of a human being. Object-oriented ontology (OOO) by Graham Harman, performatism by Raoul Eshelman, metamodernism by Timotheus Vermeulen and Robin van den Akker, digimodernism by Alain Kirby, post-postmodern understanding of architecture by Tom Turner, etc. are intellectual trends, which comprehends peculiarities of postmodern and post-postmodern art in particular. OOO displays, that post-postmodern art is rather theatrical than literal and even post-postmodern literature becomes theatrical. The renouncement from an overestimation of both form and function in art, especially in architecture, allows to designate a weird formalism as an actual art position. Since the article deals with the art of living through, the greatest attention is paid to architecture as an exemplary art. This explains the appeal to works that research architecture, including the theories of architects themselves such as Peter Zumthor or Juhani Palasmaa or creating architectural art objects by writers. On the other hand, post-postmodern writers such as David Foster Wallace or Dave Eggers create theatrical literary works, which are often filmed. Performatism as a direction developing post-millennial generative anthropology is the basis for the researching of generative art as the most unpredictable and close to the spontaneity of living through as a moving to attract objects, including art objects. This article develops this approach by researching of moving from self-performance to self-happening as an art of demeanor, a mode of being. Thus, post-postmodern art in its diversity appears as art a human being living through.

Keywords: *post-postmodern, post-postmodern arts, art object, art of living through, self-happening.*

This article researches post-postmodern kinds of arts in comparison with post-modern and modern ones. Most of the various trends of modern art claimed the greatest influence, and in some cases even exclusivity. The emergence of influential trends was becoming a real event. This approach led to extreme formalism and the subsequent exhaustion of the varieties of forms and the loss of authenticity. In these conditions, postmodern art is left with the creation of constructions from already existing forms by mixing genres, quotations, etc. in the process of creating functional art pieces. Post-postmodern in this case seems to be an attempt to overcome the lack of eventfulness and authenticity. However, the article also demonstrates that as much as postmodernity continues modern tendencies, post-postmodern continues post-modern ones. First, this refers to the postmodern pursuit of diversification of arts and trends.

The appropriate showcase of postmodern is *Social chronicle* by Clarice Lispector. «...Perfect, perfect, perfect, lunch. It could be transported in its entirety – table, diners, food, waiters – to another house, perhaps another country, as it is said of a work of art (which knows no borders). And the consciousness that the lack of error depends on each one. Is a reunion around a gaffe that is not committed? Crescent tension of perfection, stretching the skin of the drum. Exciting risk. For each one, the gaffe that is not committed. What gaffe, anyway? Me. Each one is his own mute gaffe. That under the dream smile attracts, attracts, attracts sadistically, I'm coming close, I'm coming close, in smiling nightmare torture. One more minute, one more instant – and – and I happen. Between cognac and smoke, perfection stretched ever more tenuous. This is a dangerous sport» [Lispector, 2015, p. 77]. Thus, a postmodern lack of events appears, because self-happening turns out all too dangerous in a social environment. In this regard, the *goal* of this article is to consider the post-postmodern possibilities of events. The

---

© Zahurska N. V., 2021.

This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License 4.0.

relevance of this study is given by the emphasis on treating art events as living events and, on the contrary, living events as artistic events.

Compared post-postmodern trends have a possibility for self-happening. Dave Eggers, who is often considered as post-postmodernist, but denies his involvement in any trend, declares «I could take it further. I should take it further. I could be aware, for instance, in the text, of it having been done before, but that I have no choice but to do it again, it having *actually happened that way*» [Eggers, 2013]. In comparison with postmodern, post-postmodern supposed inability to refrain from a gaffe, mistake, which provides a possibility for one more version of unique self-happening. In this case, a human being both as creator and beholder gets a possibility to unique self-happening in a diversity of events. Such an approach allows to realize contingency both in an intellectual and artistic environment and contains *novelty* of this article.

Given the diversity of living experiences and self-happenings as a usual conceptualization of post-postmodern situation carries out in several trends. So, the *tasks* of this article are to research a comprehension of art from the standpoint of object-oriented ontology (OOO) by Graham Harman, performatism by Raoul Eshelman, metamodernism by Timotheus Vermeulen and Robin van den Akker, digimodernism by Alain Kirby, etc. Separately, it is worth noting the post-postmodern understanding of architecture by Tom Turner. He continues to use the generic term post-postmodern but finds it too postmodern in its redundancy and hopes for a more actual term to denote the current situation. At the same time, it should be noted that in this way the continuity between postmodern and post-postmodern is emphasized.

Joseph Bedford attracts attention to Graham Harman's opinion, that philosophy isn't a form of knowledge, but is a love of wisdom, that is philosophy is rather an esthetics that epistemology. Esthetics in post-postmodern condition becomes first philosophy and this is a philosophy of art first of all. Graham Harman, the founder of OOO, proposes his variant an answer to the question, what is coming after philosophy, subject, both high modern and vulgar art, etc. In connection with this, he refers to such works as *After the Beautiful* by Robert Pippin, *After the End of Art* by Arthur Danto, or *Art After Philosophy* by Joseph Kosuth. So, a depth of reality, the Real without a correlation with its human perception or using. Instead, esthetical formalism Graham Harman conceptualizes both Zero-Form and Zero-Function. «The object-oriented model could be useful for architecture because architecture talks about individual enduring entities and their qualities, or objects and their relations» [Bedford, 2020, p. 24]. Such an approach brings a possibility of artistic, in particular, architectural autonomy. One of the cases of this, according to Graham Harman, is architectural objects of Peter Zumthor with his minimalistic, laconic artistic means, traditional materials, tact, and carefulness to the landscape. An architectural object in this case isn't a tool-being, but a just-being. Architectural objects of Peter Zumthor often are compared with deconstructive ones of Peter Eisenman [A] Artemell]. Although they seem radically different, they have many resemblances like post-postmodern saves quite a few features of postmodern and in some way carries it on.

According to Graham Harman between a Zero-Form and Zero-Function weird formalism is founded. «Weird formalism is a kind that pertains neither to the object nor the subject, but to the unmapped interior of their union» [Harman, 2020, p. 11]. Further, he stresses, that autonomous is a union of the subject and the object in their union, but not they by themselves. Such an approach is compatible with the post-postmodern tendency to re-surrect, to re-animate a subject after its death in the postmodern condition.

Tom Turner, the author of one of the most famous works on post-postmodern architectures, also rethinks formalism and especially functionalism. «A post-Postmodern approach may be used, celebrating the death of *the* [italics by Tom Turner – N. Z.] designer, beginning at any point, concluding at any point» [Turner, 1995, p. 153]. On the contrary, *a* designer [italics supplied – N. Z.] designer is «considering each layer as an independent design, celebrating design clashes as one does the meeting of wind and water, water and rock, heat and cold, sun and rain» [Ibid.]. He admits that postmodern came to an impasse because «if anything goes, then nothing goes» [Ibid., p. 8] and the way out of the impasse can be turning to restrained

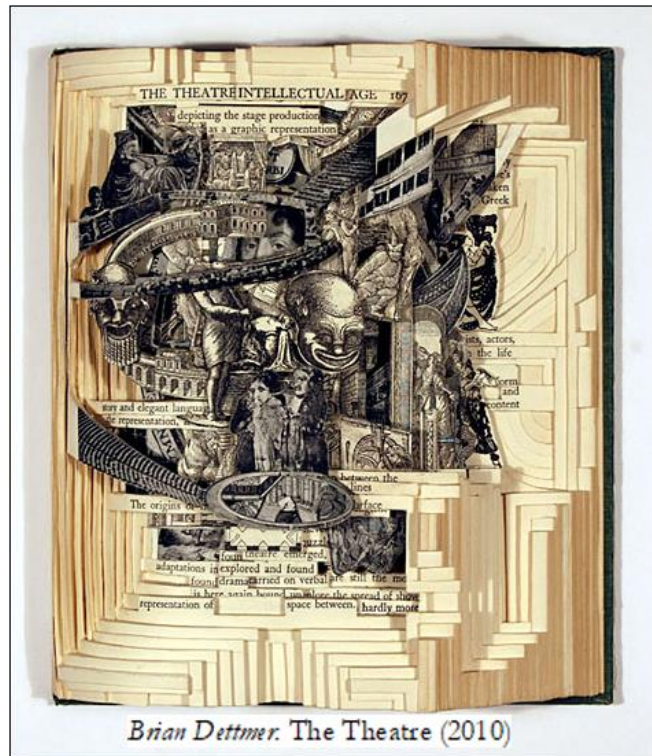
natural shapes without reducing content to a form. City planning foresees rather cultural and ecological than functional zone. Therefore, he considers a city as a landscape, a kind of natural canvas, which always isn't blank and discontent.

In contrast to Marshall McLuhan Graham Harman declares that not The Medium, but The Canvas is the Message in post-postmodern, post-Internet condition. «Whereas Heidegger, Greenberg, and McLuhan's fixation on the medium refers to something hidden beneath the surface properties of the object, and even more important medium for OOO is the one located *above* beholder and work, which contains them like an unseen atmosphere» [Harman, 2020, p. 172]. In this case, The Canvas appears as a metaphor of flat ontologies and esthetics in a wide sense. The flatness performs a deep background in comparison with the surface as a common postmodern metaphor. The approach by Graham Harman obviously can be compared with the metamodernism one of Timotheus Vermeulen and Robin van den Akker. From their point of view, actual art always appears between two poles. In this case, it's situated between and at the same time above work and beholder, creating an atmosphere. It is difficult to overestimate the importance of the concept of atmosphere in contemporary art and its comprehension. It should be noted that such an atmosphere emerges between surface and deepness, which means in a certain case flat atmosphere by analogy with flat ontology as understood by Manuel DeLanda. Besides, metamodernists emphasized metaxis between form and function as well as other kinds of betweenness of architectural objects by Gustav Ader, Marc Thorpe, Patrick Lynch or Jacques Herzog and Pierre de Meuron. «These buildings attempt to negotiate between such opposite poles as culture and nature, the finite and the infinite, the commonplace and the ethereal, a formal structure, and a formalist unstructuring (as opposed to deconstruction)» [Vermeulen and van den Akker, 2010, p. 11].

Such great attention is paid to architecture since it is impossible to avoid all other arts, realizing in Giorgio Agamben's words bare life, *zoe* as implies post-postmodern. Every human being is forced to live in a dwelling of some style. And if in the case of, for example, fashion, you can choose the style DIY (Do It Yourself), then in the case of architecture, it is difficult. This is one of the reasons that Graham Harman considers architectural and other esthetics as theatrical esthetics, opposing them to the literary esthetics prevailing in postmodern conditions. Given the postmodern excessive theorization and conceptualization, citation and contextualization, relativization and correlationism, the post-postmodern does not prove but rather performs. That's why Graham Harman insists on the necessity of the theatricality and exhaustion of literalism. In his meaning, literal appears a synonym of relational. After Michael Fried, Graham Harman even proclaims that all esthetics is theatrical in a certain case. It is worse to note, even literature can be theatrical. A situation, when beholder and work theatrically constitute a new, third object he contraposes to the literalizing boredom. In other words, the situation is also comprehended as an object. In this regard the importance of form is stresses as well: «the work is not supposed to be "unfinished," but that even in completed form, it must produce an object or objects that seduce the beholder into theatrical enactment of the work» [Harman, 2020, p. 172]. But Graham Harman considers sensual objects and qualities rather as literal in comparison with Peter Zumthor or Juhani Palasmaa, who are architects and theoretics of architecture at the same time.

Peter Zumthor pays great attention to sensuality (textures first of all) of architectural objects while Graham Harman considers sensual objects and qualities as literal. In a similar to Peter Zumthor way Juhani Palasmaa ponders. «In my view, poetry has the capacity of bringing us momentarily back to the oral and enveloping world. The re-oralised word of poetry brings us back to the center of an interior world. 'The poet speaks on the threshold of being,' as Gaston Bachelard notes, but it also takes place at the threshold of language. Equally, the task of art and architecture, in general, is to reconstruct the experience of an undifferentiated interior world, in which we are not mere spectators, but to which we inseparably belong» [Pallasmaa, 2005, p. 25]. In his opinion, even the smell and taste of architectural objects are very important for realization.

Likewise, Raoul Eshelman discerns post-postmodern performatism in various art forms and even in art theory. Exploring architectural performatism, he notes its object-related, object-oriented generative anthropology as opposed to both the functionality of modern and the contextuality of postmodern. «Performatism does this by forcing us to focus in on simple, incredible object relations that seem to transcend the material conditions of their own existence and that challenge us to accept them whether we want to or not» [Eshelman, 2008, p. 120]. Performatism appeals to Eric Gans's post-postmodern, post-millennial generative anthropology, highlighting primarily a pre-conceptual and authentic, original, and exclusive attractive object, including art object. Such an art object is an unparticipative and unpredictable generative art object in Philip Galanter's meaning. He claims, that art, including evolutionary art, is generative at all, which implies also self-performance or, self-happening of a subject.

Brian Dettmer. The Theatre (2010)

Post-postmodern self-happening in the literary

Considering what was noted in the above section, a referention to real objects and qualities allows to escape any correlationism as a close connection of world and thought even in such situation, when writers architesize «to represent the literary, not the literal» [A] Artemel]. The building-like projects of writers look rather like theatrical scenery, but very well-structured scenery, which reminds well-structured, but dynamic writings of a post-postmodern writer and theoretic David Foster Walles.

Like Dave Eggers, David Foster Walles is a writer and a bookman at the same time. Besides, he is an important contribution to the theoretical understanding of post-postmodern. At the same time, he disseminated his theoretical developments not only in his essays but also in his numerous performative videos, which themselves can be considered as theatrical art objects. «The central strategy of post-postmodernist fiction, as Wallace performs it, is to examine the paradox of how the particular and hyperspecific – the language of the *scénario* – can retain any broader meaning after the hermeneutics of suspicion adopted by postmodernist and poststructuralist theory» [Nixon, p. 14]. At the same time, he disseminated his theoretical developments not only in his essays but also in his numerous performance videos, which themselves can be considered as theatrical art objects. In this way, the effect of self-consciousness (as Charles Reginald Nixon notes even over-self-consciousness) was produced as self-happening.

Dave Eggers pays attention to such a pivotal feature of post-postmodern eventuality. A contemporary human being lives in a saturated cultural environment and for sure has an echo of art objects – movies, books, songs, etc. – in every its experience. These become o kind of theatrical scene of living. The allusions enrich such an experience and allow one to realize it better and attach to its additional senses. Nevertheless, a human being simultaneously recognizes the value in real living. What does not prevent him, if he is an artist, say, a writer, to try to fix this experience, immediate and mediate at the same time. Other human beings who become the objects of this fixation may resent this. However, being post-postmodern, human beings usually

agree to become art objects eventually. Thus, Eggers' friend in his autobiographical novel *A Heartbreaking Work of Staggering Genius*, whom he visits in the hospital, agrees to become a character in the book. However, he doesn't really consider the question of whether it was a noble gesture or not, because in a trade he gets care. As a touching detail, it can be mentioned that Eggers intends to describe the situation, but considers that going into the car for the pen to do so will be crass, ruining the experience. Such a ruining in combination with an immoderate self-consciousness may destroy a core of an object including a human being as an object. The core can not be expressed directly, only through mixing metaphors, but that's why self-happening should be moderated. It is worse to note, that the core is quite similar to a solid subject in Raoul Eshelman's meaning.

In this regard, the main example that Dave Eggers sets is that he becomes his own character. At the same time, he simultaneously remains in the thick of events and describes them. While driving in the car, he talks his own text about how he will be killed and dreams that the killer and then the police will listen to the tape recorder. He believes that this would be the best ending of his life. «I was worried that after I was shot near the lake, that the murderer, who really only wanted the car, would for some reason find and play the tape, the one where I'm describing my imagining someone like him killing me <...>. That's what I was worried about! I was worried about what the guy who killed me would think of me. Then I worried that the cops, who would eventually find the car in Gary or Muncie or wherever, would find my tape recorder and the tape inside, and would play the tape, looking for clues or whatever, and they'd be horrified too, would be horrified and would also laugh, would make copies and give them to friends» [Eggers, 2013].

Nevertheless, Dave Eggers stresses, that irony of post- or metamodernism concedes to fixation of every small living experience of a human being. In his opinion, post- or metamodernism only complicate the obvious. Such fixation is realized in small letters on any small form both narrative and metanarrative free space and not yet included in the cultural environment. Dave Eggers notes, that this is a space, where the Copywrite sign turns up usually. Yet it is the only place to fixate on a new and sincere living through, not a postmodern citation. That also means self-consciousness and self-happening as sincerity and lack of self-consciousness and self-happening as hypocrisy.

Vendela Vida, a wife of Dave Eggers, proposes a similar, but the female approach in her novel *The Diver's Clothes Lie Empty* [Vida, 2015]. If Michel Foucault considers that a man by way of human would be erased as a face on sea sand, she performs, that the close remains. This is evident, that human will be back, but, paradoxically, in a different place and will find different clothes. However, in comparison with a postmodern masquerade, post-postmodern events allow to carry out a sincere self-happening.

Albeit it is necessary to note, according to Dave Eggers, not everything new and authentic is actual. Besides that, not everything reliable and truthful should have a standard format, more widely, form and function. It brings his position to OOO's position. From OOO's position, sensual should be fine-tuned to don't become vulgar. Even ready-made objects of dadaists and surrealists cease to be art objects and even objects at all since they are too vulgarized. «While the ready-mades might seem like everyday objects shoved arbitrarily into a fine arts context, from a OOO standpoint they are not objects at all, but merely bundles of literal qualities. <...> The point is that ready-made objects are too banal to suggest in advance any tension between their visible features and an underlying real object, whereas more familiar genres of art already press us down this path» [Harman, 2020, p. 162].

It is necessary to add that Alain Kirby thinks in a similar way while research digimodernism as a kind of technological realism. His *The Antilexicon of Early Digimodernism* includes entry *U is hardly for User (or up to a point) or Viewser*. «True, it's misleading in that it distances us from the elaboration or manufacture of text or textual content, for which terms drawn from publishing (author, reader, etc.) have already been tried and found wanting» [Kirby, 2009, p. 71]. So, a user doesn't generate or even doesn't behold content and isn't a beholder. Therefore, such video ready-made art objects as, say, docusoaps also aren't art objects at all. They

rather are pseudoobjects in pseudomodern condition as a surface without a depth. This is also confirmed by the fact that they are objects of aesthetics of the apparently real. «The aesthetic of the apparently real seems to present no such [postmodern – N. Z.] predicament. It proffers what seems to be real ... and that is all there is to it. The apparently real comes without self-consciousness, without irony or self-interrogation, and without signaling itself to the reader or viewer» [Ibid., p. 140]. According to Alain Kirby, such conditions are conducive for the occurrence of pseudoautism, to which he opposes true autism with its veracity, sincerity and authenticity. Thus, authentic objects can be created in an autistic marginalized art environment. It is possible to note also auticity in the authenticity of an art object. Thus, as one of weird formalism features Graham Harman terms the next. By excluding the outside of art, we emphasize the multiplicity of its interior» [Harman, 2020, p. 177].

Returning to the question of literature as one of the arts, it is worth mentioning another possibility of its theatricalization, literature without literary. These are artbook – sketchbooks, ezines, portfolios, brand books and especially altered books (see illustrations). They often become the theatrical scene or even landscapes of living through, which both enriches the senses of the book as a theatrical object and resists redundant postmodern theorizing in favor of post-postmodern eventfulness and self-happening. In this regard, the following circumstance is indicative. One of the most famous datings of both postmodern and post-postmodern beginnings is associated with the alteration of space, air space in particular. In the first case, it was a recognition of the inappropriateness and destroying of a functionalist housing complex *Pruitt-Igoe* in St. Louis by Minoru Yamasaki. In the second case, it was an attack on Twin Towers in New York, also projected by Minoru Yamasaki. At the same time, even in comparison with the brand books of IT-companies such as Next, the more landmark brand books are NASA, British Airways and Lufthansa.

Megan Williams. Altered Book Landscape (1992)

Conclusion

In fine, it would like to add that post-postmodern art, in contrast to postmodern art, allows a human being to evince itself better. The form of this evincity is self-happening rather than self-performance. It allows the human being to happen, to realize its own micronarrative. If self-performance implies intentional self-presentation, then self-happening implies a greater degree of naturalness, spontaneity and sincerity. The realization of precisely the micro-narrative can have limited significance, up to the significance only for the human being itself, who creates it during the self-happening. However, as a result, the intensity of this significance for a human being turns out to be extremely high. In this regard, arts and trends in their most theatrical forms that closely intersect with living through have got into the field of research interest. Thus, in post-postmodern eventuality, it itself becomes an art of demeanor, a mode of being. On the other hand, art can no longer be separated from a living trough.

REFERENCES

- AJ Artemel. (2020, December 1). *Peter Versus Peter: Eisenman And Zumthor's Theoretical Throwdown*. Retrieved from <https://architizer.com/blog/practice/tools/peter-versus-peter/>
- AJ Artemel. (2020, December 1). *When Writers Become Architects: An Experiment In Space And The Written Word*. Retrieved from <https://architizer.com/blog/inspiration/industry/when-writers-become-architects/>

- Eggers, D. (2013). *A Heartbreaking Work of Staggering Genius*. N.-Y.: Simon & Schuster. Kindle edition.
- Eshelman, R. (2008). *Performatism, or the End of Postmodernism*. Aurora, CO: Davies Group.
- Harman, G. (2020). *Art and Objects*. Cambridge, Polity.
- Bedford, J. (ed.) (2020). *Is there an Object-Oriented Architecture?: Engaging Graham Harman*. Bloomsbury Publishing 2020.
- Kirby, A. (2009). *Digimodernism: How New Technologies Dismantle the Postmodern and Reconfigure Our Culture*. N.-Y.: Continuum Publishing Corporation.
- Lispector, C. (2015). *Para não esquecer*. Rio de Janeiro: Rocco Digital, 2015. Digital resources.
- Nixon, Ch. R. (2013). *The work of David Foster Wallace and post-postmodernism* [Unpublished doctoral dissertation]. The University of Leeds. Retrieved from <https://etheses.whiterose.ac.uk/6873/1/DFW%20and%20post-postmodernism.pdf>
- Pallasmaa, J. (2005). *The Eyes of The Skin: Architecture and the Senses*. Chichester: Wiley-Academy; Hoboken, NJ: John Wiley & Sons.
- Turner, T. (1995). *City as Landscape: A Post Post-modern View of Design and Planning*. London: Taylor & Francis.
- Vermeulen T. & van den Akker, R. (2010). Notes on metamodernism. *Journal of Aesthetics & Culture, Volume 2, 1–14*. doi.org/10.3402/jac.v2i0.5677
- Vida Vendela (2015) *The Diver's Clothes Lie Empty*, N.-Y. Ecco / HarperCollins..

Zahurska Nataliia

V.D.Sc.in Philosophy

Professor of the Department of Theoretical and Practical Philosophy named after Professor J.B.Schad

V.N.Karazin Kharkiv National University

4, Svobodysqr., 61022, Kharkiv, Ukraine

E-mail: zagurskaya@karazin.ua

ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-5142-8064>

Article arrived: 02.08.2021

Accepted: 22.11.2021

ПОСТ-ПОСТМОДЕРН: МИСТЕЦТВА ТА ТРЕНДИ

Загурська Наталія Віталіївна

доктор філософських наук

професор кафедри теоретичної і практичної філософії імені професора Й. Б. Шада Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна.

Свободи, 4, Харків, 61022

E-mail: zagurskaya@karazin.ua

ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-5142-8064>

АНОТАЦІЯ

В статті розглядаються постмодерні мистецтва та тренди в їх різноманітні. Відправну точку дослідження становить порівняння постмодерна та пост-постмодерна в арт середовищі. Постмодерн парадоксально обмежує надмірність, не дозволяючи достатньо відобразити особливі риси арт об'єкта. Пост-постмодерне мистецтво дає можливість подолати недостатність та небезпеку подій та селф-хешпенінгу людської істоти. Об'єктно-орієнтована онтологія (ООО) Грехема Хармана, перформатизм Рауля Ешельмана, метамодернізм Тімоті Вермюлена та Робіна ван ден Аккер, діджімодернізм Алана Кірбі, пост-постмодерністське розуміння архітектури Тома Тернера тощо становлять інтелектуальні тренди, які досягають особливості постмодерного та пост-постмодерного мистецтва зокрема. ООО показує, що пост-постмодерністське мистецтво більшою

мірою театральне ніж літературне і навіть пост-постмодерна література стає театальною. Відмова від переоцінки як форми, так і функції в мистецтві, особливо в архітектурі, дозволяє позначити дивний формалізм як актуальну арт позицію. Оскільки у статті йдеться про мистецтво проживання, найбільша увага приділяється архітектурі як зразковому мистецтву. Це пояснює звернення до творів, в яких досліджується архітектура, включно теорії самих архітекторів, таких як Петер Цумтор або Юхані Паласмаа, або створення архітектурних арт об'єктів письменниками. З іншого боку, такі пост-постмодерні письменники, як Девід Фостер Уоллес або Дейв Еггерс, створюють театральні літературні твори, які часто екранізуються. Перформатизм як напрямок, що розвиває генеративну антропологію після міленіуму, становить підвалину для дослідження генеративного мистецтва як найбільш непередбачуваного та близького до спонтанності проживання як руху до привабливих об'єктів, арт об'єктів включно. В статті розвивається цей підхід через дослідження руху від селф-перформансу до селф-хепенінгу як мистецтва манери поведінки, модусу буття. Отже, пост-постмодерне мистецтво в його різноманітті постає мистецтвом проживання людської істоти.

Ключові слова: *пост-постмодерн, пост-постмодерні мистецтва, арт об'єкт, мистецтво проживання, селф-хепенінг.*

Стаття надійшла до редакції: 02.08.2021

Схвалено до друку: 22.11.2021

DOI: 10.26565/2226-0994-2021-65-2
УДК:101.8:316.3(043.3)

Юлія Баньковська

ТЕХНОЛОГІЇ ВРЕГУЛЮВАННЯ МЕРЕЖЕВИХ КОНФЛІКТІВ

Дослідження і розуміння амбівалентної сутності сучасних технологічних процесів, що відбуваються в суспільстві, приводять до необхідності прояснення мережових процесів. Соціальні мережі поступово стають не тільки теоретичним конструктом, а й емпіричним об'єктом, включеним в сферу щоденної життєдіяльності людини. Безконтрольність, анонімність, відсутність єдиних ціннісних орієнтирів і строгої системи контролю за трансляцією інформації, багатоканальність, гіпертекстуальність, інтерактивність, котра властива мережовій взаємодії, обумовлюють труднощі у врегулюванні конфліктів. З метою зниження рівня гостроти протиріч повинні бути прийняті основні заходи, що регулюють діяльність людей в рамках інформаційно-комунікаційного простору. Вивчення соціального капіталу в якості базисного феномена, що обумовлює специфіку взаємодії мережових структур, викликано тим, що даний капітал є ресурсом, який безпосередньо впливає на якість мережі, її функціонування і розвиток. На механізмах його розподілу вибудовуються установки, діяльність, модель поведінки людей в мережовій освіті. Він виступає в якості інформаційного ресурсу, що впливає на причини виникнення конфлікту, специфіку його розгортання, на розробку заходів врегулювання протиріч. Дослідження соціального капіталу дозволяє виявити особливості мережових конфліктів, що полягають в їх анонімності, відкритості, сенсорної дистанційованості, відсутності санкцій і правових наслідків за порушення соціальних норм. Символічний інформаційний простір в даному випадку виступає в якості основної сфери розгортання протиборства. Значення мережового врегулювання протиріч полягає у встановленні контролю над конфліктною ситуацією і виробленні заходів її вирішення, пошуку засобів і способів досягнення потрібного результату і розробці варіантів запобігання негативного розвитку проблеми, недопущення ескалації насильства і руйнування сформованих форм функціонування соціальної системи, сприяє її трансформації до більш гуманних взаємин людей один до одного, їх інтересам і зміні життєвих прагнень.

Ключові слова: *конфлікт, мережові структури, взаємодія, мережа, врегулювання.*

Конституювання нових форм конфліктного протиборства внаслідок розвитку інформаційно-комунікаційних технологій, зміна соціальних взаємозв'язків і механізмів соціальної взаємодії сприяє необхідності прояснення специфіки функціонування мережі. "Багатогранний процес омереження практично включає в свою орбіту всі сфери життя суспільства і життєдіяльності людей» [Бабосов, 2019, с. 196]. Мережове суспільство являє собою нову організацію соціальності. Виявлення специфіки взаємодії мережових структур є значущою умовою збереження стабільності і стійкості розвитку і функціонування суспільства і держави. Збільшення інформаційних ризиків, поява нових форм конфліктних протиборств призводить до необхідності вироблення нових інноваційних підходів до розгляду і розуміння мережових конфліктів. *Метою* статті є розкриття технологій врегулювання мережових конфліктів. На підставі даної мети були поставлені наступні *завдання*: по-перше, виявити механізми вирішення мережових протиріч, по-друге, розглянути соціальний капітал в якості причини конфліктного протиборства і способу впливу на процес врегулювання протиріч.

Процес глобалізації, поширення і розвиток інформаційних і комунікаційних технологій, розширення соціальних зв'язків між окремими індивідами і групами сприяють посиленню значення мережових структур, які здатні як посилити адаптацію системи до змін, що відбуваються всередині її і в зовнішньому по відношенню до неї середовищі, так і можуть привести до радикальної її трансформації. З цієї причини виявлення механізмів вирішення мережових конфліктів необхідно внаслідок їх багатогранного значного впливу

на процеси, що протікають в соціальних системах. *Актуальність* прояснення технологій врегулювання протиріч обумовлена пошуком найбільш релевантних форм практичної зміни сформованої і мінливої ситуації.

Соціально-філософська рефлексія мережевих конфліктів, механізмів степені їх впливу на процеси, що відбуваються в суспільстві, є досить новим і мало вивченим напрямком. Широка розробленість різних аспектів функціонування мережевого суспільства, визнання їх значущості і вивчення факторів впливу на соціальну реальність при одночасному дослідженні конфліктів і механізмів їх вирішення здійснена такими авторами як Дж. Барнс, Р. Берт, Е. Ботт, П. Е. Вехр, І. А. Вальдман, М. Глакмен, М. Грановеттер, М. Кастельс, А. Л. Крайнова, М. М. Кузнецова, П. Лазарсфельд, М. Мізруччі, Н. Е. Міллер, Я. Морено, А. В. Назарчук, С. Ф. Найдел, А. В. Олескін, А. Редкліфф-Браун, Х. Вайтг, Ю. Габермас, Дж. Гоманс. У той же час присутня недостатність комплексного аналізу мережевих конфліктів, залишається досить багато питань, що вимагають нового осмислення в світлі змін, що відбуваються в суспільстві. З цієї причини необхідно виявити специфіку мережевого врегулювання протиріч і прояснити його способи.

Турбулентність соціальної реальності призводить до того, що існуюча раніше система управління не в змозі швидко і адекватно реагувати на постійні зміни. Ієрархічному управлінню, заснованому на контролі над діяльністю суб'єктів і наказах, протиставляється мережеве керівництво, завданням якого стає здійснення спільної діяльності і реалізація, перш за все, загальних цілей, встановлених акторами [Prawan, 2007, с. 234-236]. З одного боку, перевага мережевих структур в порівнянні з ієрархічними полягає в їх здатності стрімко і оперативно вирішувати виникаючі проблеми за допомогою миттєвого обміну інформацією. У той час як наявність безлічі рівнів управління, централізоване прийняття рішень знижують ефективність функціонування ієрархічних структур. На думку Н. Кросслі ієрархічні структури не сприйнятливі до громадської думки і соціального тиску [Crosssley, 2003, с. 289-293]. З іншого боку, необхідність вироблення дієвих заходів регулювання мережевих конфліктів стає одним з пріоритетних завдань, що вирішуються сучасними вченими.

Прагнення суб'єктів до класичних стратегій управління, до вибудовування комунікації без урахування специфіки мережевої взаємодії призводять до певних труднощів при вирішенні виникаючих протиріч. Необхідно враховувати такі відмінні ознаки мережевих структур як децентралізація, нова форма лідерства і відсутність ієрархії, добровільність участі при наявності особистісної залученості. Основною відмінністю мережевого в порівнянні з ієрархічним управлінням є перевага в них горизонтальної, багатосторонньої, рівноправної комунікації в порівнянні з вертикальними, заснованими на односторонній спрямованості, повідомленнями від суб'єкта до об'єкта впливу. Неформальність спілкування, її вибудовування на підставі горизонтальних зв'язків між людьми привертає увагу представників різних соціальних груп. В основі добровільності їх участі закладена орієнтація на досягнення спільної мети. У мережевому управлінні залежність і супідрядність елементів зумовлюється факторами і умовами спільної діяльності, що забезпечують функціональність мережі. Комунікативні відносини акторів артикулюють увагу на прийнятті загальних рішень представниками різних спільнот, що займають нерівнозначні соціальні позиції, на підставі доступу до єдиної інформаційної бази. Мережеве управління більшою мірою можна охарактеризувати як співуправління. Воно ліквідує ієрархічну модель співвідпорядкування, формує нову модель взаємодії, націлює учасників на обмін готівковими ресурсами, спільне розуміння сутності проблемної ситуації, пошук рішення на підставі загальних цінностей і поглядів.

Можливість оперативного інформування та швидкого обміну доступними ресурсами при наявності особистісної зацікавленості в досягненні певного результату в ситуації конфлікту дозволяє збільшити кількість його прихильників. Його підтримка соціальними групами, розширення області охоплення географічного простору сприяє

виробленню нових можливостей для прийняття участі в протиборстві з будь-якої точки земної кулі. Мобілізація ресурсів спрямована на здійснення дій за допомогою залучення соціального капіталу, націлена на надання впливу на конфліктну ситуацію. Соціальний капітал виступає в якості значущого фактора, що зумовлює механізми взаємодії мережевих структур. Більш того, сама мережа виступає в якості соціального капіталу для її учасників, бо в ній здійснюється обмін матеріальними і нематеріальними ресурсами, задовольняються їх потреби.

Мережевий конфлікт проявляється у формі інформаційного протиборства, здійснюваного у виді явного або схованого комунікативного впливу на переконання, цінності, ресурси акторів, що призводять до дестабілізації сформованих способів їх взаємодії. Актори впливають на конфліктну ситуацію відповідно до маючого у них наявності соціального капіталу. Отже, виявлення його структурного, реляційного, когнітивного та аксіологічного виміру є необхідною умовою прояснення процесу функціонування мережевої освіти, механізмів взаємодії акторів, можливостей їх впливу на конфлікт.

В рамках структурного виміру нами акцентується увага на слабкі і сильні зв'язки між акторами. Їх вибудовування і функціонування впливає на специфіку взаємодії актора з іншими мережевими елементами, його позицію в структурі мережі, на процес врегулювання протиріч. Ступінь впливу актора на розгортання конфліктної ситуації залежить від його центральності, кількості наявних зв'язків з іншими елементами, що вибудовуються на підставі наявності у нього соціального капіталу. Існує залежність між тим, наскільки є сильними або слабкими мережеві зв'язки і рівнем гостроти конфлікту, можливістю його утворення, прагненням до врегулювання протиріч. Так, для мереж з сильними зв'язками притаманне більше прагнення акторів до згладжування і вирішення виниклих протиріч внаслідок більшої зацікавленості в подальшому стабільному функціонуванні мережі. При наявності слабких зв'язків актори в значно меншій мірі зацікавлені в збереженні даного мережевого формування. З цієї причини виниклий конфлікт з більшою ймовірністю може привести до руйнування і зміни сформованих взаємозв'язків. Аналіз позиції актора в мережевій структурі, його ролі у функціонуванні найбільш значущих вузлів сприяє виявленню його ролі у визначенні рівня впливу на конфліктну ситуацію. Необхідність дослідження центральності позиції актора обумовлена його можливостями над контролем і діяльністю. С. Кошаде звертає увагу на даний факт, вказуючи, що «замість формального лідера ми спробуємо виявити тих акторів, які володіють унікальними особливостями, що роблять їх значимими в безперервній діяльності групи. Такий учасник, як правило, володіє високим рівнем центральності, у багатьох випадках, відповідальний за координування дій групи, за вербування учасників, і має можливість більш вільно управляти потоками інформації в межах групи» [Koschade, 2006, с. 565]. Володіння високим рівнем центральності дозволяє окремим акторам отримати доступ до соціального капіталу.

У реляційному вимірі робиться акцент на рівні довіри між мережевими елементами. Його ступінь залежить від того, які зв'язки в ній переважають: слабкі або сильні. Довіра базується на наявності спільних інтересів, цінностей, спрямованістю на співпрацю. Крім того, актор більшою мірою зацікавлений у збереженні взаємин з іншими мережевими елементами при виникненні конфлікту, націлений на стабілізацію мережі і вироблення ефективних способів врегулювання протиріч при перевазі сильних зв'язків. Ф. Фукуяма розглядав соціальний капітал як «звід неформальних правил і норм, що розділяються членами групи» [Фукуяма, 2002, с. 121]. Він пов'язує даний феномен з довірою, розташованою в основі взаємин між людьми. Його потенційні і реальні характеристики визначають форму їх комунікації.

В рамках когнітивного виміру соціальний капітал нами розглядається з точки зору наявності спільності світоглядних установок, однозначності інтерпретації логіко-понятійних конструкцій усіма елементами мережі. Особливої значущості цей вимір

набуває при необхідності прийняття рішення в ситуації дестабілізації соціальної системи внаслідок виникнення конфлікту. Його ефективність залежить від наявності взаєморозуміння між акторами. Когнітивний капітал впливає на цінності, цілі, мотиви взаємодії акторів, на формування смислового контексту, що лежить в основі функціонування мережі.

Технології управління і врегулювання мережевих конфліктів засновані на розумінні механізмів, що забезпечують захист інтересів як окремої людини і соціальної групи, так і держави. Позитивні установки на перетворення часто не знаходять свого підтвердження в здійснюваних діях і нерідко носять утопічний характер. З цієї причини особливу значимість для процесу вирішення протиріч набуває рефлексія. Вона здійснюється як в розумовій, так і будь-якій іншій діяльності, так як мислення включається в неї в якості необхідної складової частини. За допомогою неї можливе практичне перетворення готівкової ситуації, прийняття певного рішення щодо врегулювання конфлікту. Таким чином, рефлексія як момент мислення внутрішньо пов'язана із здатністю людини до вирішення протиріч. У ситуації конфлікту вона має на увазі вироблення таких засобів і способів їх врегулювання, які влаштовували б конфліктуючі сторони.

Мережеві технології, на думку Дж. Арквілла і Д. Ронфельдта, більшою мірою орієнтовані на автономність і свободу при прийнятті рішень. Вони засновані на дорадчих формах взаємодії комунікантів і на партнерських взаєминах між ними. Розмивання традиційної ієрархічної моделі підзвітності одних елементів по відношенню до інших, їх зміщення спрямоване на формування у кожного актора вміння діяти відповідно до його особистісних прагнень, відкривають нові можливості для конкуренції ідей і рішень, організації продуктивної дискусії [Arquilla, 2003, с. 35-64].

В аксіологічному вимірі соціальний капітал досліджується з позиції ціннісно-нормативних установок. Їх спільність сприяє формуванню взаєморозуміння між мережевими елементами. Дотримання соціальних норм сприяє стабілізації соціальної системи, мінімізації рівня негативних наслідків розгортання конфлікту. Комунікативний обмін інформацією на підставі наявних ціннісно-нормативних стандартів обумовлює форми соціальних взаємодій і їх специфіку в мережі. Тим самим, мережева комунікація стає не тільки соціальним капіталом, а й важливим стратегічним ресурсом. Порушення комунікативної взаємодії акторів продукує ситуацію складного доступу до ресурсів.

Механізм саморегуляції мережевої взаємодії передбачає формування і еволюцію цінностей і норм на підставі сумарного комунікативного досвіду, набутого завдяки дискусії акторів з врегулювання і вирішення конфліктних ситуацій. Мережеві норми розробляються, перш за все, тими акторами, які легітимно володіють інформаційним, ресурсним або ціннісним капіталом. Вони ж і здійснюють контроль за їх дотриманням. Остатні суб'єкти змушені їх дотримуватися в рамках даного формування. З одного боку, подібна форма соціального контролю є досить результативною, бо вона враховує специфіку мережі. З іншого боку, відсутність можливості впливати на формування механізмів взаємодії сприяє загостренню протиріч.

М. Кастельс вважав, що найбільш значиму роль на функціонування сучасного суспільства надають взаємини, що виникають між людьми в процесі виробництва і характеризують сферу владних відносин. У мережевому суспільстві джерелом продуктивності стають технології генерування знань, продукування, обробки та використання інформації. Результатом розвитку інформаційних технологій є формування нового типу співвідношень соціальних процесів, в якості яких виступають, з одного боку, символи і знаки, з іншого боку, виробництво і розподіл матеріальних благ. Різниця в доступі до інформаційних ресурсів призводить до формування соціальної нерівності. Створюється так звана «анормальна» влада, в рамках якої не людина контролює владу, а навпаки вона впливає на людей. Засоби масової комунікації стають основною сферою розгортання політичного протистояння [Кастельс, 2017, с. 21-54].

Мережеві структури є носіями символічної влади. Вони здатні конституювати нові соціальні спільності, залучати до їх складу нові елементи. При цьому наявність довіри до них призводить до того, що тенденція до маніпулювання свідомістю і вчинками людей постійно зростає. Влада в рамках мережевого аналізу розглядається в якості формального авторитету і неформального впливу. «Влада невід'ємно ситуативна, і, отже, динамічна і потенційно нестабільна» [Кноке, 2009, с. 169]. Крім того, суб'єктами влади стають не окремі особистості, а їх позиція, що характеризує соціальні відносини і зв'язки. «Влада позиції, її здатність чинити навмисний вплив на поведінку інших акторів виростає з її місця в мережах, де цінна інформація і дефіцитні ресурси передаються від одного актора до іншого» [Кноке, 1990, с. 25].

На характер розгортання конфліктів безпосередній вплив надає наявність владних ресурсів. При цьому «глобальна» центральність вузлової точки не завжди означає, що даний мережевий елемент володіє великими владними повноваженнями в порівнянні з елементами, що володіють «локальною» центральністю. П. Марсден вважав, що влада акторів, що мають високий рівень локальної центральності, базується на наявності у них великих можливостей до створення коаліцій. Отже, вони здатні більшою мірою впливати на конфліктну ситуацію [Marsden, 1990, с. 397-405].

Мережеві структури створюють можливості для зміни механізмів концентрації влади, формуючи умови для залученості в управлінський процес широких верств населення. З одного боку, стає складніше контролювати і обманювати людей, з'являється необхідність обліку їх думок. З іншого боку, виникають додаткові можливості для маніпулювання свідомістю. Конститууються нові соціальні групи, що володіють власними інтересами, потребами і ресурсами, що виявляються за допомогою конфлікту.

На наш погляд, можливості нівелювання мережевих конфліктів повинні бути засновані на реалізації наступних заходів. Необхідно, по-перше, виробити єдині ціннісно-нормативні стандарти взаємодії акторів, універсальні для будь-якого мережевого формування. Їх наявність дозволить не тільки скорегувати модель поведінки суб'єктів, а й сформулювати відповідальність за надану в мережі інформацію, її контент. По-друге, створити умови для здійснення громадського контролю над діяльністю мережі і при необхідності її корекції. По-третє, розширити сферу правового регулювання мережевої освіти з боку держави. По-четверте, необхідно підвищити рівень медіаграмотності користувачів мережі, спрямовану на збереження конфіденційності інформації і на формування навиків розпізнавання недостовірних відомостей і сфабрикованих фактів. По-п'яте, формування ціннісно-смыслових орієнтацій особистості і високих духовно-моральних ідеалів, справжньої культури в мережі сприяє зниженню рівня напруженості при виникненні протиріч. По-шосте, слід регулювати доступ людей до інформації, що пропагує розпалювання етнічної, релігійної, політичної та соціокультурної ворожнечі, здійснення терористичних або військових дій. По-сьоме, виробити заходи з протидії дезінформації громадян, щодо поширення протиправних відомостей; надавати повну та достовірну інформацію про наявну ситуацію з метою недопущення поширення чуток, що сприяють виникненню у людей соціальної невпевненості, страху, тривоги, паніки. По-восьме, розробляти і вдосконалювати нові комп'ютерні механізми захисту інформації від несанкціонованого доступу, виявляти і запобігати кібератаки. По-дев'яте, розширити можливості для транснаціонального співробітництва, міжнародної взаємодопомоги при виникненні кіберзагрози, розробити комплекс заходів для надання взаємодопомоги при боротьбі з комп'ютерними злочинами і кібертероризмом. По-десяте, здійснювати постійний аналіз мережевого контенту для раннього виявлення потенційної загрози, оцінки можливих наслідків, запобігання реальних злочинів з метою розробки ефективних заходів протидії сформованій проблемній ситуації.

На підставі сказаного можна зробити наступні висновки:

1. Знищення мережевих структур практично неможливо внаслідок їх гнучкості. Високий рівень пристосовності підвищує регулятивні можливості мережі, спрямовані на

збереження свого функціонування в колишньому вигляді і якості. Специфіка взаємодії мережевих структур проявляється в їх швидкій адаптації до змінених умов, універсальністю, що надає множинні можливості для формування нових форм взаємозв'язку. Уміння критично оцінювати наявну інформацію, ефективно її використовувати, об'єктивно оцінювати можливі ризики та наслідки є необхідною умовою збереження стабільності мережевого формування. Соціальний капітал надає сутнісний вплив на розвиток взаємозв'язків між елементами мережі, зумовлюючи форми мережевої комунікації, впливаючи на її спрямованість. Його наявність створює можливості для надання впливу на політичні, економічні та соціальні процеси, що відбуваються в соціальній системі. Виявлення структурного, реляційного, когнітивного та аксіологічного виміру соціального капіталу сприяє проясненню специфіки взаємодії акторів, дослідженню рівня їх впливу на конфліктну ситуацію.

2. Можна виділити наступні групи заходів, які необхідно вживати з метою стабілізації соціальної системи. По-перше, політичні заходи, що полягають у стабілізації суспільно-політичної обстановки і підвищенні рівня довіри народу до органів управління. При наявності діалогу між органами влади та населенням створюються можливості для конструктивного обміну рекомендаціями та пропозиціями щодо залучення громадян до вирішення виникаючих проблем. Дієвим способом вирішення конфліктів є інформування суспільства про сутність виниклих протиріч. Дане знання дозволить людині об'єктивно оцінити ситуацію, що склалася і виробити власну думку про проблему. Тим самим, знижується рівень можливої маніпуляції діями окремих людей і нівелюються передумови для виникнення етнополітичного конфлікту. По-друге, заходи соціально-економічного характеру, спрямовані на стабілізацію і поліпшення економічного добробуту, підвищення рівня і якості життя. Їх наявність сприяє зниженню гостроти ресурсних протиріч. По-третє, правові заходи, що полягають в посиленні рівня відповідальності за вчинення кіберзлочинів, за порушення соціальних норм і правил взаємодії в рамках мережевого простору, за провокування конфліктів. Виявлення протиріч, запобігання їх розгортання є значущим конструктивним способом стабілізації системи.

3. На сучасному етапі розвитку мережі нерідко виступають регулятором процесів, що відбуваються в суспільстві. Інформація, що надається в мережах, відображає точки зору різних конфліктуючих сторін на сутність виниклої проблеми. Виконуючи стабілізуючу функцію, вони підвищують гнучкість соціальних інститутів при виникненні конфліктної ситуації. Одним із способів запобігання негативного руйнівного впливу конфлікту є формування розвинених, різнопланових і поліфункціональних зв'язків. Дані взаємозв'язки дозволяють об'єднати представників різноманітних соціальних груп, що мають різний світогляд і менталітет, що сприяє всебічному вивченню протиріччя і вироблення нових способів їх вирішення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Бабосов Е.М. Роль креативности личности в развитии сетевого общества. Минск: Беларуская думка, 2019. 300 с.

Кастельс М. Власть коммуникации. М.: ГУ-ВШЭ, 2017. 592 с.

Фукуяма Ф. Социальный капитал. *Культура имеет значение. Каким образом ценности способствуют общественному прогрессу.* М.: Московская школа политических исследований, 2002. С. 121–148.

Arquilla J., Ronfeldt D. Networks and Netwars: The Future of Terror, Crime, and Militancy. Santa Monica, Calif.: RAND, 2003. 376 p.

Crossley N. Even Newer Social Movements? Anti-corporate Protests, Capitalist Crises and the Demoralization of Society. *Organization*. 2003. Vol. 10. № 2. P. 287–305.

Knoke D. Playing Well Together. Creating Great Social Capital in Strategic Alliance Networks. *American Behavioral Scientist*. 2009. № 52. P. 1690–1708.

Knoke D. *Political Networks: The Structural Perspective*. Cambridge : Cambridge University of Chicago Press, 1990. 290 p.

Koschade S.A *Social Network Analysis of Jemaah Islamiyah : The Application to Counterterrorism and Intelligence*. *Studies in Conflict and Terrorism*. 2006. №29(6). P. 559–575.

Marsden P.V. *Network Diversity, Substructures and Opportunities for Contact*. *Structures of Power and Constraint: Papers in Honor of Peter Blau*. New York: Cambridge University Press, 1990. P. 397–410.

Prawan K., Kenis P. *Modes of Network Governance: Structure, Management, and Effectiveness*. *Journal of Public Administration Research and Theory*. 2007. Vol. 18. № 4. P. 234–236.

Баньковська Юлія Леонідівна

кандидат філософських наук

доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін

Білоруський державний аграрний технічний університет

пр-т Незалежності, 99, Мінськ, 220023, Білорусь

E-mail: ulia_bank@tut.by

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9287-7261>

Стаття надійшла до редакції: 22.06.2021

Схвалено до друку: 18.11.2021

TECHNOLOGIES FOR RESOLVING NETWORK CONFLICTS

Bankouskaya Yulia L.

PhD in Social Philosophy

Associate Professor of the Department of Social and Humanitarian Disciplines

Belarusian State Agrarian Technical University

99. Independence Ave., Minsk, 220023, Belarus

E-mail: ulia_bank@tut.by

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9287-7261>

ABSTRACT

The study and understanding of modern technological processes, occurring in society, ambivalent nature leads to the need to clarify network processes. Social networks gradually become not only a theoretical construct, but also an empirical object included in the sphere of human daily life. Uncontrollability, anonymity, lack of unified value orientations and a strict system of control over the transmission of information, multi-channel, hypertextuality, and interactivity inherent in network interaction make it difficult to resolve conflicts. In order to reduce the level of acute contradictions, the main measures regulating people's activities within the information and communication space should be taken. The study of social capital as a basic phenomenon that determines the specifics of the network structures interaction is caused by the fact that this capital is a resource that has a direct impact on the quality of the network, its functioning and development. The mechanisms of its distribution are used to build attitudes, activities, and a model of people's behavior in network foundation. It acts as an information resource that affects the causes of conflict, the specifics of its unfolding, and the development of measures to resolve contradictions. The study of social capital allows us to clarify the features of network conflicts that consist in their anonymity, openness, sensory distancing, lack of sanctions and legal consequences for violation of social norms. Symbolic information space in this case acts as the main sphere of unfolding the confrontation. The importance of network conflict resolution establishes controlling over the conflict situation and developing measures to resolve it, searching for means and ways to achieve the desired result, and elaboration options for preventing the negative productivity of the problem, preventing the escalation of violence and destruction of the existing forms of social system functioning. It contributes to its transformation into more humane relationships of people to each other, interests and changes in life aspirations.

Keywords: *conflict, network structures, interaction, network, settlement.*

REFERENCES

- Babosov, E.M. (2019) *The role of individual creativity in the development of a network society*. Minsk: Belorusskaya Dumka. (In Russian)
- Castels, M. (2017) *The Power of Communication*. Moscow: Higher School of Economics. (In Russian)
- Fukuyama, F. (2002) *Social Capital. Culture matters. How values contribute to social progress*. Moscow: Moscow School of Political Studies. (In Russian)
- Arquilla, J., Ronfeldt, D. (2003) *Networks and Netwars: The Future of Terror, Crime, and Militancy*. Santa Monica, Calif.: RAND.
- Crossley, N. (2003) Even Newer Social Movements? Anti-corporate Protests, Capitalist Crises and the Demoralization of Society. *Organization*. Vol. 10. №2.
- Knoke, D. (2009) Playing Well Together. Creating Great Social Capital in Strategic Alliance Networks. *American Behavioral Scientist*. № 52.
- Knoke, D. (1990) *Political Networks: The Structural Perspective*. Cambridge : Cambridge University of Chicago Press.
- Koschade, S.A (2006) Social Network Analysis of Jemaah Islamiyah : The Application to Counterterrorism and Intelligence. *Studies in Conflict and Terrorism*. №29(6).
- Marsden, P.V. (1990) Network Diversity, Substructures and Opportunities for Contact. *Structures of Power and Constraint: Papers in Honor of Peter Blau*. New York: Cambridge University Press.
- Prawan, K., Kenis, P. (2007) Modes of Network Governance: Structure, Management, and Effectiveness. *Journal of Public Administration Research and Theory*. Vol. 18. № 4.

Article arrived: 22.06.2021

Accepted: 18.11.2021

ВИМІРИ НЕРІВНОСТІ У ПОЛІТИЧНОМУ МЕТАМОДЕРНІЗМІ (ХАНЗІ ФРАЙНАХТ) ТА ЕПОХА ДОСТУПУ (ДЖЕРЕМІ РІФКІН)

Розглянуто тему соціальної нерівності з погляду її багатовимірності. Більшість соціологічних та філософських досліджень стосується інформаційної, економічної та гендерної нерівності. Однак для цілісного розуміння проблеми важливим є врахування емоційного, екологічного та психологічного складників. Інформаційна, економічна та екологічна нерівність безпосередньо залежать від доступу до істинної науково обґрунтованої інформації з надійних джерел, до можливостей забезпечувати себе матеріально-фінансово, до якісних продуктів харчування та екологічно безпечних умов проживання відповідно. Для подолання цих видів нерівності слід враховувати доступ як концепцію, від особливостей якої залежить доступність тих чи інших ресурсів та можливостей задовольняти потреби чи то в чистій питній воді, чи то в соціальному визнанні рівності окремого індивіда з боку інших.

Наведено кореляційні зв'язки між концепцією епохи доступу Джеремі Ріфкіна та політичним метамодернізмом Ханзі Фрайнахта. Проаналізовано дотичність поняття доступу до розв'язання багатовимірної проблеми нерівності. Розглянуто спектр головних дієвців від яких залежить життя суспільства в часи епохи доступу, зокрема: метамодерна аристократія – хіпі, герменевтики, гіпстери, і четверта когорта – хакери (енерго-, біо-, інфо- та 3D-хакери). Установлено, що метамодерна аристократія керує доступом та має достатньо повноважень, щоб обмежувати або надавати його порівняно з іншими членами постіндустріальних суспільств.

У постіндустріальних суспільствах з мережевою економікою доступ відіграє не меншу роль, ніж накопичення матеріальних статків та володіння власністю. Розбудова справедливого суспільства потребує, з одного боку, подолання сил, які породжують нерівність, а з другого боку, надання максимально досяжного рівня доступу до всього, від чого залежить рівність між людьми. А також не можна забувати про тих, хто опинився поза мережами і позбавлений доступу не лише до ресурсів, а навіть доступу до участі в дискусії з привілейованими щодо власного скрутного становища. Механізми відтворення нерівності різних видів мають бути доповнені такою концепцією доступу, яка б сприяла викорененню нерівності або більш справедливому врегулюванню цієї проблеми за наявності принципово непереборних обставин.

Ключові слова: *виміри нерівності, Джеремі Ріфкін, доступ, епоха доступу, політичний метамодернізм, Ханзі Фрайнахт.*

Різні види нерівностей, екологічні проблеми, модифікування політичного та економічного устрою, криза професійної ідентичності, комерціалізація культури, реструктуризація та оновлення складу еліт, переформатування етики та правил гри на міжнародному рівні – все це утворює взаємно проникне предметне поле між викликами, на які намагається відповісти політичний метамодернізм Ханзі Фрайнахта, та проблематикою, що актуалізована у працях Джеремі Ріфкіна. Ми звертаємося до концепції «суспільства-слухача» (*англ.* «The Listening Society»), новітньої моделі системи соціального забезпечення (або, якщо сказати словами німецької політологині та соціологині Ельке Фейн, це «суспільна культура усвідомлення, яка прислухається до потреб своїх громадян та реагує на них глибше й цілісніше з урахуванням виточених прагнень людського тіла, розуму й душі», чим нехтує сучасна матеріалістична культура [Fein, 2020, p. 273]) та «нордичної ідеології» (авторська альтернатива ліберальній демократії) Фрайнахта [Freinacht, 2017; 2019]. Центральними концепціями Ріфкіна, які ми беремо до уваги, є «пост-ринковий світ» й два взаємопов'язані поняття – епоха доступу та суспільство співпраці [Rifkin, 2001, 2014]. Основою «суспільства співпраці» є продукти людської кооперації, які можна буде

виробляти з майже нульовими граничними витратами і відтак створювати продукти «кооперативного надбання» (англ. «cooperative commons») [Rifkin, 2014]. Обидва визначення вказують на центральне положення людської співпраці, а отже, успішність техніко-економічних нововведень на тлі переходу «від володіння до доступу» буде залежати від взаємин між тими, хто задаватиме напрямок руху розвитку суспільства. До таких акторів можна віднести «метамодерну аристократію», яку буде розглянуто нижче.

Постіндустріальне суспільство в процесі свого становлення набуло низки властивостей, які змушують нас переусвідомити деякі питання, пов'язані з політичним устроєм, економічною системою та змінами в суспільстві [Grusky, 2014]. Більшість досліджень, в центрі яких фігурує проблема нерівності, здебільшого розкривають сутність та природу двох видів нерівності – економічну [Deaton, 2015] та гендерну [Evans, 2016]. Вони можуть спричинювати одна одну [Mialanovic, 2016, p. 228-229], тому подолання однієї з нерівностей сприяє подоланню другої. До проявів економічної нерівності або нерівності багатства належить розрив між бідними та багатими за рівнем зарплатні та прибутків, за кількістю рухомого та нерухомого майна, за можливостями родини придбати автомобіль за кошти з річного бюджету або забезпечити дітей усім необхідним для навчання, розвитку та оздоровлення. Матеріальні статки багато в чому є первинним для виживання, але нерівність не обмежується фінансовим добробутом. Однак здатність ринків, навіть стабільних, підвищувати рівень нерівності [Stiglitz, 2012] вказує на те, що за певних обставин ми маємо розглядати економічну нерівність, як першопричину яка породжує інші види нерівності.

Поняття доступу потрібно враховувати в аналізі суспільства, у якому зростання рівня технологізації посилює нерівність не лише у доступі до інформації, а й у інших вимірах нерівності. В подоланні нерівності надзвичайно важлива участь тих, хто володіє соціальним, інтелектуальним і культурним капіталом. Такою є когорта хакерів, про яких говорить Джеремі Ріфкін [Rifkin, 2014], а також метамодерна аристократія та йога-буржуазія, які описані у роботах Ханзі Фрайнахта. Усі вони регулюють перебіг економічних процесів, примножують соціальний капітал, впроваджують все більш високотехнологічні інновації [Freinacht, 2017; 2019] і проживають власне життя відповідно до поглядів, які не мали такого поширення у попередні епохи, або взагалі не могли виникнути через брак кіберпростору, мережевої економіки та швидкої глобальної комунікації всіх з усіма, яка нині є буденною.

Протягом минулих десятиліть, з моменту появи мережі інтернет, відбуваються принципові зміни – з'являються сумніви щодо підвалин тих механізмів функціонування суспільства та держави, що формувалися протягом останніх 300 років – виникає культурний капіталізм (як одна з форм посткапіталізму). Культуру поглинає ринок. Пов'язано це з переходом людства від уявлень про світ, вибудованих переважно на ринкових комерціалізованих взаєминах матеріального обміну, до такого бачення світу, який спирається не лише на звичну категорію власності, а й на можливість долучитися до різних мережевих спільнот, які існують винятково в інтернет-просторі. Зокрема, йдеться про питання доступу, який відіграє у постіндустріальному світі не меншу роль, ніж накопичення матеріальних статків і володіння власністю [Rifkin, 2001]. Поява кіберпростору суттєво розширила поняття доступу. Доробок Дж. Ріфкін слід розглядати в поєднанні з роботами Коліна Черрі [Cherry, 1985] та Джона Уррі [Urry, 2000], чії теорії стосуються мобільності, зокрема ідей, образів, подорожей та доступу, а також Яна ван Дейка, який збагатив наші уявлення про «цифровий розрив», цифрову нерівність на індивідуальному, внутрішньодержавному та міжнародному рівнях [Dijk, 2020] та мережеве суспільство, базоване на різноманітних комунікаціях [Dijk, 2005].

Якщо в індустріальному суспільстві людське «Я» було відображенням предметів власності та матеріальних накопичень, то постіндустріальні часи відзначилися проникненням інформаційних технологій вглиб більшої частини сфер життя. Й мережева форма економічних відносини, вибудованих навколо концепції доступу, посіла місце поряд з

ринковим товарно-грошовим обміном [Rifkin, 2001]. Унаслідок цього в постіндустріальному суспільстві соціальний і культурний капітал, на відміну від економічного, вийшов на перший план, визначаючи його функціонування та розвиток. Крім трьох перелічених видів капіталу Фрайнахт виділяє рівень здоров'я, емоційний та сексуальний капітал, які в сукупності він пропонує називати «сумарним капіталом», що є в розпорядженні людини або організації. Сумарний капітал відображає наскільки міцною є підтримка суспільства, яким є рівень економічно-психологічної безпеки, наскільки щасливе життя вдасться прожити людині, і наскільки загалом привілейованою вона є [Freinacht, 2017, p. 139-140]

Політичний метамодернізм повстає проти домінування постмодерних настроїв та деяких викликів сучасності, на які не вдалося відповісти в межах проєкту модерну. *Актуальність роботи* пов'язана з важливістю додавання категорії доступу до філософської призми метамодерну, носії якої налаштовані на розв'язання екологічних проблем, подолання економічної нестабільності, надвисокої нерівності у різних аспектах суспільного життя на тлі переходу до постіндустріальної, роботизованої та діджиталізованої економіки [Freinacht, 2017, p. 5].

Ми *маємо на меті* виявити риси епохи доступу, які притаманні політичному метамодернізму й які матимуть потенціал у протистоянні із соціальною, інформаційною та іншими видами нерівностей. Тому *нашими завданнями є* виявлення кореляційних зв'язків між концепцією епохи доступу та політичним метамодернізмом у питанні нерівності; розгляд когорти дієвців, від який залежить соціально-технологічний поступ і водночас доступ до різних видів капіталу; усвідомлення глибини проблеми нерівності у суспільствах, де однією з домінантних стає категорія доступу. *Новизна роботи* полягає в аналізі підходу політичного метамодернізму до вирішення проблеми нерівності за допомогою шестивимірної метасистеми, яку ми доповнюємо концепцією доступу.

Об'єктом дослідження є шестивимірна модель нерівності, зображена у політичному метамодернізмі Фрайнахта як засіб для виявлення механізмів генерації та подолання нерівності у постіндустріальних суспільствах. *Предмет дослідження* – концепція доступу як вагома частина вказаної вище моделі.

Визначальною особливістю епохи доступу є економічний перехід, який позначається на двох процесах: відбувається послаблення впливу ринку власності на функціонування економічної системи через збільшення важливості доступу. На зміну діади «продавці-покупці» приходять діада «постачальники-користувачі». Майно все ще є, однак не ринковий обмін, а різні форми надання майна у користування виходять на перший план, як-от: електросамокати чи велосипеди, орендувавши які можна пересуватися містом. Мережева форма економічних відносин, вибудованих навколо концепції доступу, набуває все більше переваг поряд з ринковим товарно-грошовим обміном [Rifkin, 2001].

В інформаційну епоху саме слово *доступ* найчастіше асоціюється з доступом до інформації та знань [Miller, 2007] й рідко коли дискусії про доступ стосуються доступу до вражень, емоційних переживань нейтрального чи позитивного спектру, психологічно безпечного середовища. Однак більш часто можна почути про доступ до предметів першої необхідності та можливостей задовольнити базові потреби, а також екологічність середовища проживання різних страт суспільства.

Йорріт де Джонг та Гоухер Різві концептуалізують доступ як «відповідність між суспільними зобов'язаннями та інституційною спроможністю [держави] надавати права та послуги й здатністю людей мати зиск від цих прав та послуг». Відповідно до їхнього підходу до інститутів демократичного врядування мають враховуватися приховані механізми, які породжують несправедливість та позбавляють доступу певних громадян [Jong & Rizvi, 2008, p. 4]. Така концепція буде цінною на шляху імплементації шести видів політики з нордичної ідеології Ханзі Фрайнахта.

На фоні вище перелічених змін в епоху доступу відбувається реформатування людських відносин, а метамодернізм намагається стати путівником та допомогти людству в

подоланні низки викликів, два з яких ми розглянемо, а саме: екологічну кризу та надмірну нерівність різних видів.

Перша зі згаданих проблем частково пов'язана з надмірним бажанням примножувати матеріальні блага. Однак навантаження на екологію може знизитися, якщо ціннісні акценти будуть зміщені у бік сфери доступу та залученості людей до мереж у кіберпросторі. Питання екології та альтернативних джерел палива є сферою діяльності енергохакерів, які будуть намагатися втілювати політику здешевлення енергії для всіх домогосподарств, зменшення навантаження на екосистеми, імплементувати концепцію розподіленого виробництва енергії й впроваджувати інші засоби збереження життя на планеті.

Відповіддю на другу проблему слугує метамодерний підхід до ієрархічної впорядкованості суспільства, який вказує на неминучість нерівності в площині психологічного розвитку – хтось завжди буде на більш високому рівні розвитку, тому ми маємо враховувати це під час ведення діалогу на всіх рівнях соціальних відносин. Кожен, хто має бажання змінювати та розвивати суспільство, повинен усвідомлювати наявність комбінації відмінностей – когнітивних стадій, екзистенційної глибини, специфіку різних культурних кодів та суб'єктивних емоційних станів. Ці чотири елементи обумовлюють індивідуальне різноманіття членів «суспільства-слухача» та є основою суспільної інклюзії за критеріями відповідної моделі розвитку [Freinacht, 2017]. Однак боротьба з різними видами нерівності не може обмежуватися лише цим. Тому ми хочемо врахувати важливість доступу у тих вимірах нерівності де це буде релевантно і відповімо на питання: хто ж керує доступом та в кого є компетенції чи влада його обмежувати або розширювати?

Т. Г. Бусарева вказує на те, що поява мережевої економіки зумовлює появу такого чинника соціально-економічної нерівності, який пов'язаний з відмінними правами доступу та кращою технологічною адаптованістю одних людей порівняно з іншими [Бусарева, 2018, с. 11]. Й саме метамодерна аристократія – хіпі, гістери, хакери, герменевтики – опиняться у більш вигірному становищі. Вони особливо багаті на нематеріальні активи, різні види капіталу, які ми описуємо нижче. Як відрізнити цих «щасливчиків» від тих, кому культурно-технологічно поталанило менше? Вони мають вибагливі художні смаки, соціальні зв'язки, вони емоційно розвинуті, освічені, інтелектуально здібні, культурно «всеісні», різнобічні ідеалісти, чийм другим ім'ям є «діджиталізація» [Freinacht, 2017, р. 63]. «Протеанці» як архетип, для яких доступ є одним з життєвих пріоритетів [Rifkin, 2001], аналогічно до метамодерної аристократії спираються на нову етику гри – вони здатні відмовитися від суперництва там, де співпраця є більш важливою з огляду на суспільне благо та інтереси спільноти, бо їм не доводиться боротися за виживання. Тому фізіологічна та емоційна нерівність (див. абзац про виміри нерівності) їх фактично не турбують.

Привілейованість метамодерної аристократії полягає у тому, що вони можуть жити як забажається, бо вони забезпечені матеріально і до того ж соціально та інтелектуально розвинені. Їх не завжди легко відрізнити від решти людей, але все ж вони утворюють вільну мережу, в межах якої чудово впізнають одне одного й мають схожі погляди; вони ведуть свою діяльність завдяки *взаємобміну* ресурсами та ідеями; підтримують одне одного, організовують суспільно значущі заходи, створюють бізнес-проекти, а також прагнуть до політичних перетворень [Freinacht, 2017, р. 139]. І на завершення зазначимо, вони мають системне та чітке уявлення про те, що відбувається в світі і мають сили для того, щоб скеровувати ці процеси на власний розсуд [Freinacht, 2017, р. 388]. До метамодерної аристократії можна віднести Джейсона Аманда Джозефсона Сторма, який, наприклад, у монографічній праці ділиться своїм «позитивним поглядом на можливу етичну та політичну мету, які вкорінені у співчутті та багатовидовому процвітанні», що спрямоване на втілення «утопії в часи антиутопії». Автор запрошує читачів, зокрема гуманітаріїв, приєднатися до його теоретизувань і здійснити «новий великий синтез» шляхом сплітання нормативних та епістемологічних зобов'язань різних наук [Storm, 2021, р. 7-8]. Власні

побажання щодо трансформації державного устрою Сторм висловив так: «Я хочу уявити націю, для якої первинним було б прагнення не до [вищого] ВВП, а до власного «щастя» й для якої повноцінне життя було б більш досяжним. Я хочу уявити собі форму правління, яка працювала б для людей, а не командувала ними, і яка б виконувала не лише функцію гаранта демократичного самоврядування та колективної автономії, але також пропагувала б чесноти та опікувалася б психологічним процвітанням громадян» [Storm, 2021, р. 269]. Він повністю оминає тему доступу, однак згадує огріхи антропологів, які об'єктивували корінні народи деяких частин світу позаісторичними категоріями, чим «підкріплювали нерівність, що панувала між ними та європейськими елітами». На його думку, антрополози, говорячи про культуру, виправдовували цивілізаційну місію Європи, нехтуючи культурними відмінностями двох світів та маскуючи расизм і колоніальне панування, що посилювало нерівність між ними [Storm, 2021, р. 70-71]. Подальшого розвитку теми в цій роботі ми не знаходимо.

Унаслідок проникнення обчислювальних технологій у безліч сфер людського життя утворилося єдине середовище комунікацій та обміну даними, яке образно можна назвати мережевою нервовою системою цивілізації. Дистанційне навчання, ринок криптовалют, працевлаштування, охорона здоров'я, поновлювані джерела енергії, тривимірний друк – все це, на думку Ріфкіна, є можливим завдяки чотирьом вузькоспеціалізованим групам людей (інфохакери, біохакери, енергохакери, 3D-хакери), які є носіями єдиної мови обчислень. Причиною їх об'єднання навколо важливої спільної мети є переоблаштування суспільства за допомогою вміння керувати технікою [Rifkin, 2014, р. 187]. Вони роблять більш доступним те, до чого мають інтерес та пристрасть. Інфохакери спеціалізуються на кібербезпеці та стежать за невразливістю інформаційних систем, а також вони здатні викрасти таємну й конфіденційну інформацію для оприлюднення, наприклад, злочинів уряду, військових, цілих корпорацій тощо. Діяльність «енергохакерів» (англ. «Cleanweb-hackers») спрямована на турботу про навколишнє середовище – вони опікуються питанням ефективності енергокористування в промисловості, роботою альтернативної енергетики, стежать за ресурсоефективністю бізнес-моделей. Біохакери не є професійними науковцями, вони є «любителями» ставити експерименти (перш за все над власним організмом), втручатися у біологічні процеси, маніпулювати живою матерією для того, щоб навчитися долати процеси старіння, лікувати онкологічні та інші захворювання спричинені «слабкостями» біосистем, які вони також намагаються виявити. 3D-хакери можуть працювати в тандемі з біохакерами та друкувати хрящі, тканини або органи, й в цілому виконувати тривимірний друк для створення будь-чого, що можна змоделювати та відтворити з доступних для цього матеріалів. Крім цього, Ріфкін говорить про народження «протеанського» покоління – генерацію мінливих людей, для яких на першому місці стоїть *доступ* до мереж, а *не володіння*; себе вони сприймають у ролі динамічного вузла мережі, який замість того, щоб турбуватися про власне виживання може жити з акцентом на співпраці з іншими [Rifkin, 2001], про що згодом автор написав більш розгорнуто [Rifkin, 2014].

Фрайнахт виділяє *шість вимірів нерівності*: економічний, соціальний, інформаційний, психологічний, емоційний, екологічний, короткі визначення яких наведемо далі. Економічна нерівність пов'язана з прибутками та доступом до матеріальних ресурсів, а її низький показник сприяє загальному суспільному добробуту [Freinacht, 2019, р. 118]. Соціальний вимір залежить від визнання рівності з боку інших людей – від кількості друзів і знайомих, від їхньої поваги та симпатії. Подолання цього виду нерівності є складнішим, ніж попереднього. Наявність соціальної рівності дає змогу збагачуватися соціальним капіталом, який піддається конвертації у економічний [Ibid, р. 122-125]. Нерівність у володінні інформацією або в доступі до неї є важливим чинником в ухваленнях рішень на індивідуальному рівні, в організаціях та транснаціональних корпораціях. Не лише доступ до надійної та достовірної інформації створює нерівність, а й рівень технологічної грамотності, яка властива людям у різних пропорціях [Ibid, р. 137-138]. У психологічному

вимірі в ролі предмета нерівності розглядається сукупність біологічних особливостей: фізіологічні реакції, генетичні відмінності, наявність ментальних розладів, гормональний баланс, навіть фізична форма [Ibid, p. 128]. Раніше на верхівці соціальної ієрархії опинялися сильніші та здоровіші особи, але перехід до постіндустріального суспільства не позбавляє впливу біопсихологічного стану на соціальне становище людини. Емоційна нерівність виникає внаслідок неприйняття та відторгнення з боку інших людей та спільнот. Кожен з нас протягом життя перебуває у певному емоційному середовищі, яке може бути здебільшого жорстким і несправедливим, або, навпаки, сповненим турботи та розуміння [Ibid, p. 132]. Останній вид нерівності – екологічний, пов'язаний з «доступом до свіжого повітря, чистої води, поживної та нетоксичної їжі, гарного, затишного природного середовища». Світи бідних та багатих значно відрізняються, тому екологічна нерівність залежить від матеріальних статків [Ibid, p. 136]. Хтось може дозволити собі місячний відпочинок на Мальдівських островах, вартість якого буде перевищувати кількарічний бюджет бангладешської родини, чиє здоров'я може погіршитися значно більше в процесі низькооплачуваної фізичної роботи порівняно з тим, наскільки воно покращиться у подружньої пари багатих засмаглих американців.

У підсумку автор вказує на взаємний вплив усіх видів нерівності, які утворюють «метасистему», патерн відтворення нерівності в суспільстві. Приклад циклічного патерну є таким: доступ до інформації зумовлює фінансовий добробут, а відповідно – психологічний стан, від якого залежить, чи визнають нас рівними інші, що формує наш соціальний капітал, від якого своєю чергою залежить, наскільки ми здатні досягнути фінансового успіху. Але головне, до чого потрібно прислухатися в полеміці Фрайнахта, це порада мати багатовимірний погляд на нерівність і збагачувати його задля викриття механізмів відтворення нерівності та її подальшого усунення [Ibid, p. 139-141].

Адаптацію політичного устрою потрібно проводити з урахуванням описаних видів нерівності, для чого Фрайнахт вводить шість форм політики, які є основою «нордичної ідеології»: 1) політика демократизації; 2) політика спільнот та взаємин; 3) екзистенційна політика; 4) політика емансипації; 5) емпірична політика; 6) теоретична або наративна політика [Freinacht, 2019]. Ми переконані, що процес їхнього розвитку й імплементації має здійснюватися з урахування категорій «доступу» й «доступності» та їхньої ролі у перерозподілі економічного, культурного й соціального капіталу в руках «протеанців», хакерів різної спеціалізації, рушіїв технологічного прогресу, метамодерної аристократії та всіх тих, хто нині спрямовує рух цивілізаційного розвитку, спираючись на категорію доступу або так чи інакше може регулювати доступність інформації, інтернет-зв'язку й інших комунікацій, освітніх програм і знань загалом, медичних послуг і лікувальних засобів, аутсорсингових і логістичних послуг.

У американського економіста Джозефа Стігліца ми знаходимо фундаментальну схему системного зв'язку між нерівністю, економічною та політичною системами, яка є слушним доповненням до курсу Фрайнахта. За його спостереженнями, у світі виник резонанс між трьома елементами або чинниками, до яких належать: 1) нездатність ринку функціонувати у той спосіб який передбачали його «творці» через брак ефективності й стабільності; 2) політична система не змогла зарадити ринковому провалу; 3) принципова несправедливість устрою економічної та політичної систем. Вони утворюють низхідну спіраль – «нерівність є причиною і водночас наслідком провалу політичної системи, і вона дестабілізує економічну систему, яка через це сприяє зростанню нерівності», для подолання якої Стігліц пропонує деякі політичні нововведення [Stiglitz, 2012].

А. Тофлер справедливо застерігав, що мислення в межах застарілих підходів у політичній діяльності, яка мотивована короткостроковою економічною вигодою, буде посилювати безлад і загострювати руйнівні тенденції в суспільстві [Toffler, 1970, p. 433]. Те ж саме стосується економіки – підвищення ефективності керування економічними процесами вимагає корегувань наших уявлень про ринок відповідно до змін в ієрархії потреб й споживацькій поведінці людей, а також урахування появи електронних валют,

діджиталізація ринків і бізнес-сфери, що в поєднанні утворює так звану «цифрову» або «електронну економіку», частиною якої неминуче буде нерівність у доступі.

Потрібно також пам'ятати про ризики в соціально-технологічному вимірі. Вони буденні для суспільства в цілому, але можуть вилитися в трагедію чи призвести до скрутного становища для окремої людини, яка опиниться на очах у всіх. Висока міра доступу до мережі й безліч потенційних небезпек, які можуть спіткати нас у моменти найбільшої вразливості, коли ми, наприклад, намагаємося загасити тривожність і екзистенційну розгубленість гортанням стрічки новин або зануренням в «stories». Безупинний потік фото та відео від наших друзів і знайомих, акторів і співаків, лідерів думок і впливових людей, наших кумирів і тих, з кого ми насміхаємося, ставимося з презирством і відчуваємо відразу – ми маємо безлімітний доступ. Коротко кажучи, ми постійно маємо змогу спостерігати фактично за будь-ким в цьому світі. Ми маємо доступ до контенту, який буде підживлювати нашу підсвідомість, забирати сили, (де)мотивувати, скеровувати нашу поведінку, надихати та засмучувати.

Нині «диявол» прихований у всюдисущій рекламі, новинах, списках рекомендацій. Ставки на спорт, порнографія, ігрові розваги, вірусні файли, безупинний потік новин про місцеві та світові події. Ми можемо втратити гроші, свої персональні данні, продукти власної творчості, інтимні таємниці – оцифрованість життя створила вимір віртуальних ризиків, яких мусять остерігатися члени технологізованих суспільств, де панує доступ. Треба бути обачними в публічному просторі, бо наша витівка на вулиці, яку буде зафіксовано на камеру телефону очевидців, зможе невдовзі зажити «дурної слави». Те ж саме може трапитися з нашою перепискою, профілем на сайті знайомств (де ми можемо розмістити неординарний опис про себе), з відео, в якому ми на підпитку критикуємо владу або фліртуємо з кимось у клубі. – Будь-що може бути миттєво оприлюднене та поширене в суспільстві, й нашу подальшу долю вирішить кількість вподобайок і репостів у мережі.

Доступ до символічних систем у спільнотах постіндустріального світу відрізняється від класичних суспільств, де обіг символічних об'єктів обмежувався класом носіїв цих об'єктів [Baudrillard, 2005, p. 70-71] – для людей відкривається можливість обирати ту символічну систему, яка їм більше до вподоби [Toffler, 1970, p. 433]. Ми вважаємо очевидним той факт, що перебування в єдиному для всіх та одноманітному за змістом культурному середовищі нині стало неможливим (тож доводиться робити власний вибір – на скільки його можна вважати власним поза потужним впливом алгоритмів і штучного інтелекту, який диктує нам свої закони у цифровому просторі). Однак Ж. Бодріяр вказує на прагнення людства увійти до універсальної символічної системи, яка була б загальнодоступною. Але такий радикальний крок потребує обачності і рефлексії з огляду на те, як зміниться життя, які сили це активує й якій меті має служити таке глобальне нововведення [Baudrillard, 2005, p. 71]. Появу метамодернізму як стадії суспільного розвитку також можна розглянути в поєднанні з поширенням метамодерної парадигми на планеті та категорією «доступу» до цієї «символічної мапи».

Установлення метамодерної символічної системи або «культурного коду» потребує наявності постмодерного підґрунтя і вимагає від людини знань і розуміння того, як постмодерн проявляється в культурі, науці, екології, політиці, духовності, технологіях тощо, на чому наголошує чимало дослідників, а фундатори датської школи метамодернізму водночас ведуть боротьбу за те, щоб світ зміг здійснити цей перехід у тих регіонах, де є необхідні передумови [Akker et al., 2017].

За спостереженнями Фрайнахта, прогресивні рухи протидіють цінностям національного індустріального суспільства, формуючи транснаціональну перспективу, відповідно до якої міста, регіони чи держави мають увійти в більші співтовариства міст, регіонів та держав. В таких об'єднаннях інформація має бути безплатною, головна роль відведена виробництву культурних товарів, а творчість визнана головним пріоритетом [Freinacht, 2017, p. 62]. За цих умов наявність доступу до інформації і далі буде закріплюватися

у списку факторів, які потрібно брати до уваги під час аналізу економічних взаємодій. А нульові граничні витрати сприятимуть культурному виробництву з боку відповідних представників суспільства, серед яких і екологічно-свідомі «прос'юмери» Тофлера, і технологічно-передові хакери Ріфкіна, і «аристократичні» соціальні підприємці Фрайнахта.

Отже, праці Джереми Ріфкіна та Ханзі Фрайнахта багато в чому є комплементарними. Ріфкін доповнює Фрайнахта у економічних питаннях та більш докладно аналізує технології, на яких будується мережева економіка, тоді як Фрайнахт часто обмежується стислим описом, наприклад, 3D-друку або інтернету речей. Той таки Фрайнахт розглядає політичні аспекти, які мали б урахувати під час уведення новітніх технологій у дію, але головним у його роботі є теорія суспільства під назвою «The Listening Society». Концепції обох авторів розкривають різні аспекти капіталістичного світу, ба більше, і Фрайнахт, і Ріфкін є теоретиками посткапіталістичного економічного устрою.

Ми встановили що аналіз шести вимірів нерівності буде неповноцінним без урахування доступу до капіталу різних видів, накопичення/отримання якого опосередковується контролем доступу, його наданням, обмеженням або повним блокуванням. Ми виявили зв'язок між доступом, який є вагомим складником культурного капіталізму та політичним метамодернізмом, в якому наявна концептуалізація багатовимірної нерівності. Однак попри те, що за допомогою доступу відкриваються можливості для регулювання механізмів інформаційної, екологічної та економічної нерівності, сам по собі доступ є чинником у формуванні соціально-економічної нерівності.

Для розбудови справедливого суспільства, з одного боку, важливо долати сили які породжують нерівність, а з другого боку, забезпечувати максимально досяжний рівень доступу до всього, від чого залежить рівність між громадянами. Нам слід пам'ятати про тих, хто опинився поза мережами і не має доступу не лише до ресурсів, а навіть не може заявити про своє скрутне становище. Наші знання про механізми відтворення нерівності різних видів мають бути доповнені концепцією доступу з метою їхнього викоренення або більш справедливого врегулювання проблеми нерівності за наявності непереборних обставин. Такими видами нерівності є також емоційна та психологічна.

REFERENCES

- Busariewa, T. G. (2018). Network Economy As a New Form of Economic Development. *Scientific journal "Business Navigator"*, 4(47), 9-13. <https://doi.org/10.17223/1998863X/43/15> (In Ukrainian: Бусарева Т. Г. Мережева економіка як нова форма розвитку економіки. Науково-виробничий журнал «Бізнес-навігатор», 2018. Вип. 4 (47). С. 9-13).
- Akker, R. van den, Gibbons, A., & Vermeulen, T. (Eds.). (2017). *Metamodernism: Historicity, Affect, and Depth After Postmodernism*. Rowman & Littlefield International.
- Baudrillard, J. (2005). *The Conspiracy of Art*. Semiotext(e).
- Cherry, C. (1985). *The Age of Access: Information Technology and Social Revolution* (W. Edmondson, Ed.). Croom Helm.
- Deaton, A. (2015). *The Great Escape: Health, Wealth, and the Origins of Inequality*. Princeton University Press.
- Dijk, V. J. (2005). *The Network Society: Social Aspects of New Media* (2nd ed.). Sage Publications Ltd.
- Dijk, V. J. (2020). *The Digital Divide* (1st ed.). Polity.
- Evans, M. (2016). *The Persistence of Gender Inequality* (1st ed.). Polity.
- Fein, E. (2020). "Hanzi Freinacht (2017). The Listening Society. A Metamodern Guide to Politics. Book One. Metamoderna ApS" Reviewed by Elke Fein. *Integral Review*, 16(2), 273-284. https://integral-review.org/issues/vol_16_no_2_fein_review_of_freinacht_the_listening_society.pdf
- Freinacht, H. (2017). *The Listening Society: A Metamodern Guide to Politics, Book One (Metamodern Guides 1)*. Metamoderna ApS.
- Freinacht, H. (2019). *Nordic Ideology: A Metamodern Guide to Politics, Book Two (Metamodern Guides 2)*. Metamoderna ApS.

- Grusky, D. B. (2014). *Social Stratification: Class, Race, and Gender in Sociological Perspective* (4th ed.). Routledge.
- Jong, J. D., & Rizvi, G. (2008). *The State of Access: Success and Failure of Democracies to Create Equal Opportunities* (Brookings / Ash Center Series, "Innovative Governance in the 21st Century"). Brookings Institution Press.
- Miller, H. J. (2007). *Societies and Cities in the Age of Instant Access* (GeoJournal Library, 88) (2007th ed.). Springer.
- Rifkin, J. (2001). *The Age of Access: The New Culture of Hypercapitalism, Where all of Life is a Paid-For Experience*. New York: J. P. TarcherPerigee.
- Rifkin, J. (2014). *The Zero Marginal Cost Society: The Internet of Things, the Collaborative Commons, and the Eclipse of Capitalism*. St. Martin's Griffin.
- Stiglitz, J. E. (2012). *The Price of Inequality: How Today's Divided Society Endangers Our Future* (1st ed.). W. W. Norton & Company.
- Storm, J. A. J. (2021). *Metamodernism: The Future of Theory* (First). University of Chicago Press. <https://doi.org/10.7208/chicago/9780226786797.001.0001>
- Toffler, A. (1970). *Future Shock*. Random House.
- Urry, J. (2000). *Sociology Beyond Societies: Mobilities for the Twenty-First Century*. Routledge.

МАНЮКОВ Олександр Юрійович

аспірант кафедри теоретичної і практичної філософії імені професора Й. Б. Шада Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
Харків, м. Свободи, 4, 61022,
E-mail: o.maniukov@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9860-2824>

Стаття надійшла до редакції: 16.09.2021

Схвалено до друку: 02.11.2021

**MEASUREMENTS OF INEQUALITY IN POLITICAL METAMODERNISM
(HANZI FREINACHT) AND THE AGE OF ACCESS (JEREMY RIFKIN)**

Maniukov Oleksandr Yuriiovych

PhD Student at the Department of Theoretical and Practical Philosophy named after Professor J. B. Schad
V. N. Karazin Kharkiv National University
4 Svobody Sq., Kharkiv, 61022.
E-mail: o.maniukov@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9860-2824>

ABSTRACT

The article covers a multidimensional issue of social inequality. Most of sociological and philosophical studies concern informational, economic and gender inequality. However, for holistic understanding of the problem, it is important to take into account emotional, ecological and psychological components. Informational, economic and ecological inequality directly depend on access to truthful and scientifically based information from reliable sources, to opportunities of supporting oneself financially, to quality food products and safe environment, respectively. To overcome these types of inequality, access should be taken into account, as a concept, characteristics of which define the availability and accessibility of certain resources and the ability to satisfy either the need in clean drinking water or one's social recognition by others. The correlations between the concept of "Age of Access" coined by Jeremy Rifkin and Hanzi Freinacht's theory of metamodern politics are presented. The relevance of "access" to multidimensional inequality (one of the issues ideologists of political metamodernism work on) was analysed. A cohort of central actors in the age of access was reviewed. It includes metamodern aristocracy

(hackers, hippies, hipsters, hermeneutics) and a group formed by cleanweb-, bio-, info- and 3D-hackers. It was demonstrated that the abovementioned specialists are deeply involved in the regulatory processes of access control and/or its deprivation compared to other members of post-industrial societies.

In post-industrial societies with networked economy the role of access has significantly increased relatively to accumulation of material wealth and property ownership. On the one hand, building a just society requires overcoming the forces that somehow perpetuate inequality, and, on the other hand, providing the highest possible level of access to everything that increases equality between people. Those who are excluded from networks and deprived of access should not be forgotten; they don't have access not only to resources, but can't even have a discussion with the privileged ones about their own inferior condition. The reproduction mechanisms of the above-mentioned types of inequalities should be complemented by such a concept of access that would contribute to the eradication of inequality and/or provide us with more equitable solutions in case of insurmountable circumstances. Such solutions also might be applied to emotional and psychological inequality.

Keywords: *Age of Access, Hanzj Freinacht, Dimensions of inequality, Jeremy Rifkin, Political Metamodernism, The Listening Society*

Article arrived: 16.09.2021

Accepted: 02.11.2021

DOI: 10.26565/2226-0994-2021-65-4
УДК 101 + 316

Vitalii Koval

THE ROLE OF POLITICAL ADVERTISING IN COMMUNICATIVE ACTIVITIES AS A FACTOR IN THE FORMATION OF IMAGES OF THE LEADER

The article defines the formation of images of the leader through political advertising, analyzes the concepts of "communication", "leader", "social demand", "political advertising", explores the role of social demand for leaders, information factors in the formation of images of the leader. The peculiarities of the formation of the image of a leader in advertising, in particular political, in the process of communicative activity, the essence of the concept of leadership, and ways of its formation are highlighted. The principle of the emergence of a social demand for leadership, the preconditions and consequences of the actions of political advertising in society are studied. Taking into account the qualitative characteristics of society, the attitude of the public to social change, to the leadership of individuals, ways of interacting with each other is determined.

The relevance of the article is determined by modern realities in terms of active informatization, politics, socialization and "digitalization" of society in a democracy. The interdependence of society and government, the principles of public formation of politicians, and the effectiveness of their existence in the communicative space, the role of image strategies, political advertising technologies, tasks, components and features of political advertising, other factors influencing the formation of political leader.

Understanding political and social advertising in the context of communicative activities provides an understanding of modern social communication processes. Due to social processes, they become more and more complex every year, as new tools of advertising influence and new barriers to the trust of the target audience appear. In particular, voters have their own habits of determining sympathy for certain parties or political leaders, which are difficult to change. However, the rational formation of images of elites makes it possible to form the right messages for society.

The problem is that the effectiveness of methods of forming the image of a leader depends on the chosen strategy and characteristics of certain parts of society. Studies of the peculiarities of society, their characteristics and social demands allow you to effectively manage the process of becoming a leader. Given the changing social dynamics of society, in the article we also showed that some leaders no longer meet modern requirements, and then they are replaced by others. The article analyzes the system of counteractions, as a result of which the social dynamics of change of leaders in society is possible.

Keywords: *leader, leadership, communicative activity, political advertising, social demand, image, society, society, efficiency, communication, advertising communication.*

Formulation of the problem. Each group of people has its own leaders. In the process of socialization, they are elected by other members of society, according to certain rules. As a result of communicative intersocial activity, at the political level, leaders have the opportunity to actively interact with society, and society – to clearly identify and elect their own leaders, elites of public administration – politicians. The role of political advertising in a person's life plays the role of information support, on the formation of its socio-political guidelines and images of leaders from the local to the international level. At the group level, society may be inactive in the political field, but there are certain groups that have similar political preferences that determine the vector of political development of different groups or society as a whole. Communication directly affects the success of the popularity of certain figures. The politician-leader uses the formation of his image as a commodity that he sells to the target audience. The problem is that the effectiveness of methods of forming the image of a leader depends on the chosen strategy and characteristics of certain parts of society. Political advertising is one of the factors shaping the image of political elites.

© Koval V. O., 2021.

This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License 4.0.

Along with the process of forming political preferences, there is always a social demand for leadership. Individual representatives of society represent the interests of their own social groups in the political field. The formation of the image of a politician and the successful use of communication activities allow to effectively manage the situation. As a result of manipulating information flows, socially active smaller groups, through opinion leaders, can take over the information field of the passive majority, thus misrepresenting the true preferences and ideology of society. Or, conversely, the socially active majority, with its members, may ignore the preferences of less active small groups and impose their own, creating the image of a strong leader in their field and pursuing their own interests in the political field. Thus, political advertising, is a tool, a factor in shaping the images of politicians and the political and information component of society, affects the quality of social values, which can directly change the worldview of society.

The relevance of the article is determined by modern realities in terms of active informatization, politics, socialization and "digitalization" of society. Methods and practices of society are rapidly evolving due to the accelerated pace of information development of society and the crisis during the pandemic. These two factors actively influence the social demands of society and change the nature of subject-subject relations, against which the role of political advertising acquires new functions, and the issue of leadership requires new requirements for modern politicians.

Various aspects of political communication and social philosophy as a science and academic discipline have been studied in the works of scientists Northouse P.G., Lukashovich V.V., Suraya I.G., Felzer A.B., Guritskaya M.S., Akaymova A., Zayarna O., Shportko O.

The aim of the article is to define the formation of images of the leader through political advertising, to define the concepts of "political advertising", "leader", "communicative activity", to study the social demand for leaders and to study the information factors of forming images of leaders.

Presentation of the material. The subject of political advertising is a social and / or political organization, a specific person (political or public figure, leader of public opinion). The object is the target audience. Subject and object are interdependent in the modern system of public administration: in a democracy, state power is actually transformed into public government and becomes significantly dependent on society (public) [Surai I., 2009: 34-36]. Nowadays, politicians have become more independent of the party in their actions: they can often go against the main vector of the party, change them arbitrarily, so the understanding of political power as a separate idea of abstract political power is increasingly losing its meaning. The number of parties and their change disorient the voter. Values are acquired by an individual who becomes a separate figure, an elite in politics. Today, the formation of the image of a political force is reduced to the formation of only one or more leaders, not the party as a whole. The individual formation of the image of a politician as an elite of public administration works much more effectively, because it is the person who determines his professional orientation and worldview. Modern philosophical encyclopedic dictionary defines the concept of "elite" as a group of people who occupy a leading or leading position in any field of human activity [Ph. 2002: 193-195]. The formation of the image of a politician is a long-term strategic process, the purpose of which is to bring and keep the leader in leading positions in the management of society, to create favorable stereotypes about politics and its actions. One way to do this is to use political advertising.

According to Ukrainian researcher O. Shportko, political advertising is a measure and methods of forming the opinion of voters by providing generally objective information that convinces of the advantages of a given candidate or political organization over others. It consists of objective and convincing information about a certain political person or organization and an emotionally influential message [Shportko, 2007: 98]. As a process, political advertising is a measure and way of forming public opinion about a political force or policy.

According to O. Sidorenko, the concept of "communicative activity" is considered as a system of consecutive communicative actions, acts of activity, which are based on the process of

communication and communication between the subjects of interaction, involves the activity of these subjects, developing a common view of things and actions with them. and is characterized by the presence of a purposeful goal, motive (need) and a specific result. [Sidorenko, 2013: 264-273] Communicative activity is a way to change reality through communication. The strength of today's state of affairs is manifested in the fact that we are able to receive up-to-date information in large quantities, anywhere, anytime, including in real time. Through communication, actors achieve their own interests in their fields. In the sphere of political activity, the most important thing is, first of all, the formation of the image of a strong political force or a strong politician. No less important interests are: meeting the social needs of society, showing the strengths of their own actions, programs, teams, etc., manipulation on hot topics, ahead of competitors. Under the "social demand" should be considered – the formation of society's need for certain institutions to provide solutions to certain social problems, which is manifested in the internal relations of social phenomena and processes. Society strives for security and stability, but the activity of social processes, the lack of clear rules leads to chaos and the creation of new problems. Thus, society is mobilized and there is a social demand for leadership.

A leader is a person who effectively leads a group; leadership is the art of influencing people so that they willingly try to achieve goals that are not personal (for example, the goals of the unit, organization)" [Lukashevich, 2007: 223]. It is important to distinguish between the concepts of " leadership "and "Leadership" because these concepts are very similar but different. Leadership, unlike leadership, aims to develop and new ideas, instead of control, has a proactive approach, instead of the usual reactions to the situation, teaches mistakes, not punishes, strategically focuses on long-term goals, instead of tactical actions on short-term goals. Usually the leader and the leader have the power to manage people, but leadership is an acquired position, it gives power regardless of human qualities. Leadership is a modern concept of management, including change management, for which what matters is not the level of position, but the degree of influence of the individual, it is the ability to influence group activity, interact with all its members and lead it to the goal and is the type of activity that permeates the entire management system [Tolkovanov, 2013] Rationalization of politics with society and other participants in the political process is an effective way to gain leadership.

The image of a strong political leader is formed by the qualities inherent in solving the problems of society. These must be the qualities of a successful manager and innovator in his business, who sees the goal that he transmits to society. The most important features for creating an image are the management of attention and attractiveness, trust, persuasiveness, determination, charisma, self-management, openness, social activity, honesty. The most successful image of a leader is a person who combines high moral principles and professionalism. Instead, D. Goleman calls the key quality of a leader "emotional intelligence" – the ability to understand and express emotions, use them to effectively think, argue, manage their own emotions and other people's emotions, as a result, successfully solve any life situation [Selchenok, 2004]. The real features can be successfully hidden from the general public, while image-makers will promote the necessary images, preparing policy texts for public speaking, prompting at press conferences, or broadcasting artificially created images in advertising. Image makers also use "dirty technology" in political advertising to beat competitors and create a false image in society. Providing false political advertising, fakes, investigations about opponents creates misinformation that meets the interests of the "customer".

The image of the leader should also be emphasized by modernity, in accordance with the epoch and time. We notice that the politicians of the "old system" are forced to leave over time, due to outdated views and actions. Thus, modernity in the formation of the image of leadership in political communications directly affects the result. As noted by D. Olshansky, becoming a leader of any group, gaining leadership qualities and authority, each individual is thus preparing for the end of their leadership [Felzer, 2012] The ability to form the right image for a particular audience, will better convey the image message society and keep this image as soon as possible.

An important factor in shaping the image of strong leaders is the state of society and the country as a whole. In the case of stability, certainty of the development of society, security, society, like any individual, will not want significant changes, including changes in policies that provide them with comfortable living conditions. In this case, the political advertising of pro-government politicians will be based on the current state of affairs and the achievement of new goals. In contrast, other political forces will create or seek out existing problems, raising the level of discontent in society, in order to fulfill their interests and create a social demand that their leaders meet. When a crisis occurs: social uncertainty, political crisis, a clear deterioration in the lives of citizens, war, natural disasters, etc., social demands are created for things or actions that can improve the situation. These demands are successfully used by political forces for their own purposes, using "social elevators" for their leaders. A negative factor in such activities is the use of populist appeals, which in turn misleads society. The consequences of populists are known to be extremely negative in the long run. However, the role of political advertising on hot topics is effective because it provides an opportunity to create a positive image to solve the problem.

At present, political advertising plays an important role in life. We constantly meet its samples on billboards, television, the Internet, which broadcast political slogans: hidden or overt. It consists of information about a political force or policy and an emotional message: a call to action or a slogan. Influence is also exercised through more complex components: discussion, use of political platforms, programs, interviews, creation of social movements, organizations, factions, involvement of certain public figures, opinion leaders, streams, flash mobs, socially important events, round tables, meetings with voters, inspection of problematic objects, providing press conferences, etc. Political advertising is used in absolutely all existing social advertising platforms, where there may be voters – the target audience.

The problem of selling power is similar to the problem of selling goods: it is worth finding a buyer whose problem will be solved by the goods being sold. In politics, the sale of guarantees, promises, appeals abstractly solve the problems of voters who "pay" for it with their own votes.

Political advertising as a product that exists within the culture, should focus on the values in which it is located and operates. Then it acquires its own value [Zayarna, 1999: 28-31]. The main purpose of political advertising is to gain the sympathy of the citizen in the form of a vote in elections or support in other actions: informational, social, ideological. In exchange for sympathy, the subject of advertising promises certain guarantees or the implementation of certain actions that will improve the life of a citizen or solve his social, financial, ideological problems. Logically, there is an unequal exchange: the actual effect on abstract guarantees of performance. An indicator of the popularity of political elites is their current rating. If in the event of a politician's fiasco, the vote at the time of his election cannot be returned, then the guarantees of actions taken by the politician can be reset. Such a system of expectations of improvement creates public discontent and an environment for the growth of new leaders who are ready to meet the social demands of society. Thus, the demand for leaders is, in part, formed precisely by the imperfection of the system of implementation of the programs of the old leaders, which allows new politicians to create the image of better leaders than the old ones.

The communicative function of political advertising is the establishment of targeted links between government officials, candidates and society. Political advertising rebroadcasts images aimed at public demands and interests of society. In a broad sense, all political advertising shapes the ways of policy and country development, because its action in the long run forms the vector of state policy.

Modern political advertising has the following distinctive features:

- the advertised product is a person or a certain social philosophy, not a product, service or enterprise;
- the duration of a political advertising campaign is usually limited to a specific time;
- in political advertising the most acute problems are moral and ethical, because success or failure

- creating the image of a politician or political party is not a substitute for politics, but only an appendix to it;
- creating the image of a politician or political party should begin long before the election campaign [Guricka, 2013].

It is worth noting that the modern system of political advertising uses Big Data technologies. Creating computerized databases and the ability to analyze them (Big Data) allows you to create individual messages that are most effective for the user. As a result, there is a powerful tool for manipulation, in the interests of the user. This tool is not ideal, but it has considerable weight when using manipulative technologies. Voters still have old voting habits, but over time the balance towards Big Data technology will be greater.

The formation of political advertising messages always begins with the voter. Political advertising identifies calls for public support for candidates' programs, depending on society's social demand. With high-quality interaction, politics and society more actively form its positive image. For an effective campaign, it is important to know the main problems of voters and to focus on them. There are global and local problems. Local issues are much more effective in supporting voters, as they are closely linked to voter engagement and policy activities. Although global issues are more important, they also seem more distant to the voter. For example, it will be more important for the grandmother that the deputy lights the door for her and puts up a new bench than promises to punish the corrupt and provide tax holidays to individual entrepreneurs. For example, tax changes will be more important to the entrepreneur than a comprehensive inventory of residential areas, although the promise to punish the corrupt remains unattainable because there is no close connection with the voter's social demand. Thus, one of the tasks of political advertising is to find and process local problems of society, to solve them or to provide guarantees for their solution.

Political advertising in communicative activities is a factor in shaping the image of a leader, but it is only one of many factors. Given the motive for forming the images of politicians, the end result is electoral support. Political choice, the will of the voter are restrained even in societies with the most developed democratic institutions. His decision to vote in one way or another depends on the hidden action of various natural and random factors [Akaymova, 2012]. These include socio-psychological characteristics of man, living conditions, environment, information impact, level of culture, existing problems and ideology. Managing these factors, political advertising can appeal to the interests of the voter and the effect of the advertising campaign will depend on it.

Conclusions

There are many methods of influencing public opinion, each of which requires a special approach. Political advertising accumulates these methods and relays them in the usual messages for consumers. In the system of communications there are different vectors of interaction: society-leader, leader-society, leader-leader, society-society. The role of political advertising in such relationships is important, but not crucial, because there are different factors of influence. For example, image characteristics: name or name, "political background", slogans, reputation of the leader, comparative image of existing advertising, etc.

The image of the leader is formed by image strategies, actions, the main message of the politician. The attitude to it in society is formed due to the peculiarities of each subject of society, and its attitude to it. A political leader needs public confirmation of his status: belonging to the political elite, which is expressed in the degree of trust – the votes cast in the election and the current rating. The process of image formation is ongoing and can be variable.

The system of politics has mutually opposite forces, during the struggle of which, political advertising, as a tool performs the tasks of each force and forms the image of each leader. In the process of political life, selection continues: strong leaders remain in power, and weak ones cannot withstand competition.

Modern political technologies make it possible to successfully manipulate images, creating a false image of a politician or political force that does not correspond to reality. Masking and publishing only the positive characteristics of leaders is one of the types of manipulation of political advertising. Addressing the emotional component can destroy the rationalist image of a politician. For example, in Ukraine, the rating of presidents at the beginning and end of the term shows that the majority of voters remain dissatisfied, as the image of the president is constantly declining against the background of his actions.

Due to the variability of political advertising technologies, today we can identify the most difficult situation of all years, because political advertising is forced to take into account all existing methods of promotion and methods of influence. Modern people react to political advertising as "white noise", completely ignoring it, due to loss of faith in positive change. That is why advertising is becoming increasingly individual and aggressive to force the target audience to pay attention and call for action. Thus, today we see political advertising everywhere on the Internet, in applications on smartphones, in social messengers, television, print media, in the mail, on the streets, in the hallways, and so on. The ability to use modern advertising technologies gives image makers additional leverage to influence the target audience, while society is becoming increasingly vulnerable to the dominance of advertising and the constant increase in social demands.

REFERENCES

- Akaymova A. (2012). *Politichna reklama yak proces komunikaciyi*. Zhurnal Verhovnoyi Radi Ukrayini. Viche. <http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:SU6WILMUMMOJ:veche.kiev.ua/journal/2468/+&cd=1&hl=ru&ct=clnk&gl=ua> (in Ukrainian)
- Felzer A. B., Dobronevskii V. (2012). *Tehnika roboti kerivnika*. Visha shkola. (in Ukrainian)
- Filosofskij enciklopedichnij slovník. (2002). Abris. (in Ukrainian)
- Guricka M. S. (2013). *Politichna reklama yak nevid'yemna skladova viborchoho procesu*. Politologichni zapiski. (7). http://nbuv.gov.ua/UJRN/Polzap_2013_7_24 (in Ukrainian)
- Lukashevich V. V. (2007). *Osnovy upravleniya personalom*. KNORUS. (in Ukrainian)
- Northouse P.G. (2018). *Leadership: Theory and practice*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Selchenok K. V. (2004). *Psihologiya liderstva*. Harvest. (in Ukrainian)
- Shportko O. (2007). *Osoblivosti politichnoyi reklami yak elementa komunikativnogo procesu*. Politichnij menedzhment. (6). (pp. 98). (in Ukrainian)
- Sidorenko O. S. (2013). *Sutnist i struktura komunikativnoyi diyalnosti u procesi pidgotovki majbutnih socialnih pedagogiv*. Teoretiko-metodichni problemi vihovannya ditej ta uchnivskoyi molodi. 17 (2) (pp 264-273). http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tmpvd_2013_17%282%29__31 (in Ukrainian)
- Suraj I. G. (2009). *Publichna sluzhba – vazhлива skladova upravlinnya spravami suspilstva*. Derzhavna sluzhba v Ukrayini v istorichnomu konteksti: problemi stanovlennya ta rozvitku. 2(2). (pp. 34-36). (in Ukrainian)
- Tolkovanov V. V. (2013). *Upravlinske liderstvo: monografija*. PP Melnik A. A. (in Ukrainian)
- Zayarna, O. (1999). *Yak perekonati masovu auditoriyu: Psihologichni chinniki efektyvnosti propagandi*. Nova Politika, (1), (pp. 28–31). (in Ukrainian)

Vitalii Koval

Postgraduate student of the Department of Philosophy
Zhytomyr Ivan Franko State University
E-mail: vitalij.koval.kvo@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7469-4119>

Article arrived: 25.08.2021

Accepted: 22.10.2021

РОЛЬ ПОЛІТИЧНОЇ РЕКЛАМИ У КОМУНІКАТИВНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ ОБРАЗІВ ЛІДЕРА

Коваль Віталій Олександрович

аспірант кафедри філософії

Житомирський державний університет імені Івана Франка

E-mail: vitalij.koval.kvo@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7469-4119>

АНОТАЦІЯ

У статті визначено формування образів лідера за допомогою політичної реклами, понять «політична реклама», «лідер», «комунікативна діяльність», «соціальний запит», досліджено роль соціального запиту на лідерів, інформаційних чинників формування образів лідера. Висвітлено визначення політичної реклами, образу лідера, комунікативної діяльності, сутність поняття лідерства, та способів його формування. Досліджено принцип виникнення соціального запиту на лідерство, передумови та наслідки дій політичної реклами в суспільстві. Враховуючи якісні характеристики суспільства, визначено відношення суспільства до політичних змін, до політичного лідерства осіб, способів взаємодії між собою.

Актуальність статті визначена сучасними реаліями в умовах активної інформатизації, політичності, соціалізації та «діджиталізації» суспільства в умовах демократії. Визначено взаємозалежність суспільства і влади, принципи публічного становлення політичних діячів, та ефективність їх існування в комунікативному просторі, ролі формування іміджевих стратегій, політичних рекламних технологій, завдань, складових та особливостей політичної реклами, інших чинників впливу на формування образів політичного лідера.

Розуміння політичної реклами в контексті комунікативної діяльності забезпечує розуміння сучасних соціальних комунікаційних процесів. З огляду на політичні процеси, з кожним роком вони стають дедалі складнішими, оскільки з'являються нові інструменти рекламного впливу та нові бар'єри до довіри цільової аудиторії. Виборці мають власні звички до визначення симпатій до певних партій чи політичних лідерів, які важко змінити. Проте, раціональне формування образів політичних еліт надають змогу формувати правильні повідомлення для суспільства.

Проблематика полягає в тому, що ефективність методів формування образу лідера залежить від обраної стратегії та особливостей окремих частин суспільства. Дослідження особливостей соціуму, їх характеристик та соціальних запитів дозволяють ефективно керувати процесом становлення лідера. Враховуючи зміну соціальної динаміки суспільства, в статті ми також показали, що частина лідерів перестають відповідати сучасним вимогам, після чого їх замінюють інші. В статті проведено аналіз системи протидій, внаслідок якої можлива соціальна динаміка зміни лідерів в суспільстві.

Ключові слова: політична реклама, лідер, лідерство, комунікативна діяльність, соціальний запит, імідж, соціум, суспільство, ефективність, комунікація, рекламна комунікація.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Northouse P.G. Leadership: Theory and practice. *Thousand Oaks, CA: Sage publications*, 2018. 528 p.
- Акаймова А. Політична реклама як процес комунікації [Електронний ресурс] *Журнал Верховної Ради України «Віче»*. Режим доступу : <http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:SU6WILMUMMoJ:veche.kiev.ua/journal/2468/+&cd=1&hl=ru&ct=clnk&gl=ua> (21.12.2012). Назва з титулу екрана.
- Гурицька М. С. Політична реклама як невід'ємна складова виборчого процесу [Електронний ресурс] *Політологічні записки*. 2013. № 7. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Polzap_2013_7_24
- Заярна О. Як переконати масову аудиторію: Психологічні чинники ефективності пропаганди. *Нова політика*. 1999. №1. С. 28-31.
- Лукашевич В. В. Основы управления персоналом : учеб. пособие. М.: КНОРУС, 2007. 232 с.
- Сельченко К. В. Психология лидерства. Минск: Харвест, 2004. 368 с.
- Сидоренко О. С. Сутність і структура комунікативної діяльності у процесі підготовки майбутніх соціальних педагогів. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та*

- учнівської молоді*. 2013. Вип. 17(2). С. 264-273. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tmpvd_2013_17%282%29__31
- Сурай І. Г. Публічна служба – важлива складова управління справами суспільства. *Державна служба в Україні в історичному контексті: проблеми становлення та розвитку : матеріали наук.-практ. конф. до 90-річчя держ. служби України* (Київ, 18 листоп. 2008 р.) : у 2 т. за заг. ред. О. Ю. Оболенського, С. В. Сьоміна. К.: НАДУ, 2009. Т. 2 : у 3 ч. Ч. 2. С. 34-36.
- Управлінське лідерство: колективна монографія, за заг. ред. В. В. Толкованова. Хмельницький : ПП Мельник А. А., 2013. 600 с.
- Фельзер А. Б., О. В. Доброневський. Техніка роботи керівника: навч. посіб. К. : Вища шк., 2012. 383 с.
- Філософський енциклопедичний словник. К.: Абрис, 2002. 742 с.
- Шпортько О. Особливості політичної реклами як елемента комунікативного процесу. *Політичний менеджмент*. 2007. №6. С. 98.

Стаття надійшла до редакції: 25.08.2021

Схвалено до друку: 22.10.2021

DOI: 10.26565/2226-0994-2021-65-5
УДК 177.5

Володимир Панов

ПРАВО НА КОРЕГУВАННЯ МОВИ: ВЛАДА NATIVE SPEAKER НАД NON-NATIVE SPEAKER

Стаття присвячена питанню, як native speaker реалізує свою владу над non-native speaker. Дослідження виконано в рамках теорії лінгвістичного імперіалізму. Для розкриття цих відносин вводиться концепт права на корегування. Для описання фігур native speaker та non-native speaker звертаємося до дослідників лінгвістичного імперіалізму, зокрема Р. Філіпсона, Ю. Цуди тощо. Вказується, що стандартним поглядом на панування native speaker є соціально-економічний, де native speaker постає як фігура, довкола якої концентруються можливості економічної взаємодії та економічний профіт. Натомість, право на корегування демонструє владу native speaker на комунікативному рівні. Суть права на корегування наступна: native speaker як той, хто первісно занурений у мову і краще розуміє її, має право корегувати/виправляти мову non-native speaker. Для розкриття цього концепту звертаємося до концепту соціолектів Р. Барта та стратегій виключення, описаних Ж. Рансьєром. Основною для права на корегування виступає ідея, що мову найкраще може знати той, хто укорінений у мовне і культурне середовище, звідки походить мова – ця ідея є фігурою системності у розумінні Р. Барта. Право на корегування виконує декілька функцій. По-перше, це практика дискредитації мовлення non-native speaker, маркування його як шуму. По-друге, це практика інтерпеляції та формування non-native speaker як об'єкту мовлення, а native speaker – на Суб'єкта. По-третє, це можливість привласнення мовлення non-native speaker, а отже, позбавлення цього мовлення властивості імперативності, влади. Метою лінгвістичного імперіалізму є створення єдиної (глобальної) логіки виключення non-native speakers з (глобального) комунікативного простору. В цій логіці мова виступає як код, подібний до того коду, що описував Ж. Дельоз.

Ключові слова: native speaker, non-native speaker, лінгвістичний імперіалізм, мовленнєвий шум, стратегії виключення.

Актуальність дослідження визначається тим, що сучасне суспільство є транслінгвістичним. Для розкриття суті проблеми проведемо аналогію з концептом транскультурності: він передбачає, що окремий індивід може одночасно бути суб'єктом в різних культурах [Горбунова, 2014, с. 172]; він є точкою перетину та взаємопроникнення впливів багатьох культур. Аналогічно, у своїй лінгвістичній практиці такий суб'єкт не просто піддається впливу різних мов, а й сам говорить різними мовами. Як полілінгвістичний суб'єкт, людина контактує з native speakers та non-native speakers різних мов і/чи виступає сама у їх ролі, а отже, вступає у відносини влади та підпорядкування. Слід зазначити, що всюдисуща і всепроникаюча глобалізація, окрім економічних, культурних, соціальних процесів тощо, глобалізує і мови, отже розширює владу native speakers, збільшуючи кількість non-native speakers.

Особливо актуальним це питання постає у контексті міграційних процесів. Відносини native speaker та non-native speaker особливо концентруються та загострюються на фігурі іммігранта, а ще істотніше дитини-іммігранта, що володіє так званою мовою спадщини (heritage language; тобто мовою, успадкованою від батьків, але не характерною для навколишнього соціуму): така дитина може ідеально знати мову країни, де живе, але все одно бути об'єктом для лінгвістичної дискримінації.

Об'єктом дослідження в статті є відносини між native speakers і non-native speakers (у контексті лінгвістичного імперіалізму), як предмет постає питання, як native speaker реалізує свою владу над non-native speaker.

Для розкриття цих відносин вводиться концепт права на корегування. Одразу зазначимо, що представлений концепт не прив'язаний до конкретної мови, хоча в статті

© Панов В. Я., 2021.

This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License 4.0.

багато йдеться про англійську: англійська вже стала класикою для теорії лінгвістичного імперіалізму, й усі напрацювання цієї теорії традиційно демонструються саме на прикладі цієї мови. Концепт права на корегування дозволить краще зрозуміти, як реалізується влада з native speakers над non-native speakers у будь-якій мові.

Почнемо з того, що розуміється під native speakers та non-native speakers. Взятими за основу запропоновану Ю. Цуди класову структуру міжнародної комунікації, виділимо 3 класи/страти людей, базуючись на їхньому володінні (англійською) мовою. Ці страти наступні: (1) ті, хто володіють мовою як рідною, (2) ті, хто володіють мовою не як рідною та (3) ті, хто зовсім не володіють мовою [Tsuda, 2013]. Як було зазначено, у статті мова йде тільки про перші 2 страти. Для зручності будемо використовувати англійське позначення цих страт: native speakers, non-native speakers, non-speakers. Автор статті розуміє іронію: в контексті лінгвістичного імперіалізму, що критикує гегемонію англійської мови, віддавати перевагу англійській термінології. На жаль, українська мова не дозволяє ефективно створити *participium*, тому доводиться звертатися до граматичного арсеналу інших мов. Інакше доведеться перевантажувати текст складнопідрядними реченнями.

Цуда категоризує native speakers (англійської мови) як престижний панівний клас, водночас non-native speakers та non-speakers як “заглушений” робочий клас міжнародної комунікації. Панівне становище native speakers випливає з їх можливості легше та більш чітко висловлювати свої ідеї, коли non-native speakers відчують важкість щодо цього (не будемо казати про non-speakers, які взагалі не можуть висловити свої ідеї). Більш за те, Цуда з посиланням на Дж. Такаші, виокремлює цілий ряд стратегій, завдяки яким native speaker може виключати з дискусії non-native speaker: прискорення свого мовлення, використання жаргонізмів/діалектизмів і в цілому складної лексики, використання складнограматичних конструкцій тощо. Тобто завдяки своїм кращим навичкам мови native speaker має змогу заглушати та навіть позбавляти голосу non-native speaker у дискусії. Таким чином, native speakers постає як панівний в інформаційному полі клас, підтвердженням чого для Цуди є домінація англійських (особливо американських) ЗМІ [Tsuda, 2013].

При цьому активна роль у мові – тобто роль автора, творця, суб’єкта, того, хто формує цю мову і взагалі має право її формувати – відводиться native speaker, пасивна роль – приймача та відтворювача, “дублера”, об’єкта мови й споживача ідеології – non-native speaker.

На гегемонію native speakers в інформаційному полі звертав увагу й Р. Філіпсон, якому слід віддати належне за відмінний історичний аналіз становлення гегемонії англійської мови як глобальної. Зокрема, він звертає увагу, що її гегемонію можна відлічувати ще з 1934 року, коли вперше з’явилася ідея англійської як світової мови. Для Великобританії, зокрема, для прем’єр-міністра В. Черчилля, англійська була інструментом розповсюдження ідей, можна сказати, магістраллю для ідеології. За такої перспективи native speaker – це статус транслятора ідеології, коли non-native speaker – знову ж таки, як і у Цуди, просто пасивний приймач [Phillipson, 2008].

Для Філіпсона глобалізація, що відбувається під егідою англійської мови, повністю направлена на економічне благо native speakers англійської мови. Як він каже, неоліберальна (англійська) імперія приносить найбільші прибутки саме для англійських, зокрема, великі прибутки надходять з індустрії навчання англійської мови [Phillipson, 2008]. Дж. О’Реган, підходячи до питання з точки зору світ-системного аналізу, взагалі каже, що англійська мова *паразитично* причепилася до економічних процесів під час становлення сучасної світ-системи, тому для нього майже немає різниці між становленням гегемонії Великобританії, а потім й США, та гегемонією англійської мови (отже, і гегемонію native speakers англійської) [O’Regan, 2021].

Українська дослідниця Т. Козак теж займає економічну позицію у питанні домінування англійської (і не тільки) мови. На її думку, мови виступають товаром на світовому ринку, «обсяги ринкового попиту на який визначаються його споживчими

властивостями, тобто здатністю задовольняти різноманітні потреби її користувачів» [Козак, 2014, с. 212]. Отже, по-перше, native speaker постає як той, хто *володіє* найпривабливішим товаром на ринку (отож, має і відповідний престиж). По-друге, native speaker стає фігурою, довкола якої *концентруються*, згущуються ці можливості, зокрема, можливість економічної взаємодії, максимальний профіт від якої отримує саме native speaker.

А. Ісік продовжує логіку центрації світових процесів довкола англомовних native speakers. Він підкреслює, що англійська є інструментом, *виключно завдяки якому* можливо утримувати темп за технологічними, економічними, соціальними тощо інноваціями. Англійська функціонально захопила безліч сфер життя – можна сказати, “монополізувала” дискурси, витіснивши з їх ключових позицій інші мови, – тому для участі у таких дискурсах англійська просто необхідна; англійська відкриває доступ до використання благ цивілізації для тих, хто володіє нею, й закриває цей доступ для тих, хто не володіє [Isik, 2008, с. 126]. За такої перспективи native speaker – це той, хто має доступ до дискурсів та інформації, на відміну від інших класів (можна згадати Ж. Дельоза з його суспільством контролю; до цього повернемося пізніше).

Взагалі ідею про те, що певні дискурси “монополізовані” англійською мовою, можна знайти у багатьох авторів: окрім Ісіка, О’Регана, Філіпсона, можемо згадати С. Зонтаг, що говорить про “монополізацію” англійською процесу глобалізації взагалі, особливо її культурної та економічної сфер [Ларченко, 2007, с. 132].

Підсумуємо вищенаведений короткий огляд словами Ісіка: «Таким чином, лінгвістична нерівність створює культурну, соціальну, економічну та політичну нерівність в суспільстві, надаючи тим, хто говорить [англійською], владу та престиж, що дозволяє їм своєю чергою контролювати суспільство» [Isik, 2008, с. 125]. Ці слова Ісіка доречні й щодо тієї лінгвістичної нерівності, що формується між native speaker та non-native speaker на комунікативному рівні.

Філіпсон, О’Реган та Ісік наголошують на соціально-економічні показники середовища, що аргументують владу native speakers. Проект Цуди знаходить початок цієї гегемонії на комунікативному рівні. Концепт *права на корегування* функціонує саме на комунікативному рівні, частково продовжуючи те, що почав Цуда (стратегії виключення non-native speakers з дискусії відмінно розкриваються в контексті права на коригування). Крім того, концепт права на коригування долає одну з проблем, що присутня майже в усіх вищезазначених авторів і їхніх концептах – це тотальна пасивність non-native speaker, якого бомбардують ідеологіями, але який нічого не може зробити та сказати у відповідь.

Питання щодо non-native speakers має бути поставлене інакше: non-native speaker може активно говорити, проводити контрбомбардування своєю ідеологією, але у native speaker *є інструменти відбору та заглушення небажаних суб’єктів*, їх виключення з публічного простору. Наприклад, native speakers “програмують” наше сприйняття мовлення, задають еталон, за яким ми оцінюємо мовлення, між іншим, non-native speakers, а отже, відсіюємо їх мовлення як придатне/непридатне до прослуховування (так би мовити, від мовлення декого нам буде різати вуха); цей еталон задається ще в школі, коли на уроці англійської мови учням дають аудіювання.

Концепт права на корегування як раз розкриває механізм заглушення та виключення non-native speaker з публічного простору. Для реалізації своєї влади, native speaker очікує мовлення non-native speaker, щоб виправити його та саме цим встановити владу над ним. Тому, з одного боку, non-native speaker має можливість активно говорити, що дає йому змогу проводити контрудари по панівних ідеологіях. З іншого боку, *це говоріння очікується* native speaker, тому воно стає боротьбою ще до конкретного висловлювання. Тут ми опустимо способи та стратегії, як non-native speaker може перемогти в цій боротьбі, хоча підкреслимо, що ця тема якраз є найголовнішою, задля якої зараз і розкривається механізм влади native speaker.

Суть концепту права на корегування наступна: native speaker як той, хто спочатку занурений у мову і краще розуміє її (хоча він може не мати філологічної освіти та в

принципі бути дуже неграмотним), має право корегувати/виправляти мовлення non-native speaker.

Тепер розкриємо, звідки береться право на корегування. У контексті англійської мови, Р. Філіпсон зазначав, що глобальна англійська позиціонує себе як lingua franca, та, попри це, не відповідає її базовому розумінню. Якщо справжня lingua franca (принаймні згідно з *нормативною* позицією Р. Філіпсона) нікому не належить, відповідно, в ній не може бути native speakers, то англійська викладається строго в тому вигляді, в якому вона існує у своїй рідній/оригінальній культурі [Phillipson, 2008, с. 5]. Цьому сприяє ідеалізація методико-методологічних технологій, що використовуються в процесах реалізації ELT (навчання англійської як другої або іноземної мови) [Козак, 2014, с. 213]

Р. Філіпсон підкреслює, що саме тому методики навчання англійській мові часто пропагують навчання разом з native speaker. Він зараховує цю практику викладання корінного стандарту мови до міфів, що підтримують гегемонію англомовних країн і їхньої мови у світі. Цим стандартом констатується *істинна форма мови, яка може існувати лише в оригінальній культурі*, а native speakers констатується як носій тієї самої істинної мови [Phillipson, 2008, с. 8]. Звідси ж випливає право native speakers корегувати тих, хто не знайомий з материнською культурою мови: бо вважається, що non-native speaker не здатний опанувати (самостійно) мову в її істинній формі. О. Першукова пояснює цю нездатність формуванням так званої вторинної мовної особистості. Під нею розуміється здатність розуміти носіїв іншої “картини світу”, що передбачає “підключення” до когнітивного рівня носіїв іншої мови. Вважається, що сформуванню вторинну мовну особистість важко без перебування у середовищі материнської для мови культури [Першукова, 2019, с. 71].

Але дана теза є характерною не тільки для англійської мови, а й взагалі для сучасної парадигми навчання мовам. Хоча сьогодні на горизонті вже вбачається постнаціональне суспільство, все ж таки сучасна парадигма є національною. Вона передбачає тісний зв'язок між національною державою та національною мовою: мова виступає як символ національної ідентичності, основа збереження культури, а не просто як засіб міжособистісної комунікації [Козак, 2014, с. 212]. Тому збереження та консервація національної мови (у її корінному вигляді) автоматично стає збереженням нації та держави. Відповідно, стандарт навчання мови передбачає викладання її у корінному вигляді; за цим же стандартом потім навчаються і представники інших національностей, що хочуть опанувати мову. Останнє, на нашу думку, і є причиною особливо скептичного відношення до мовного глобалізму представників колишніх колоній і країн, що розвиваються [Козак, 2014, с. 213]

Лінгвістичка Інґрід Гоголін пропонує термін *монолінгвальна установка*, розуміючи під ним ідею та практику підтримання лише однієї мови, що є зазвичай рідною для більшості (звичайно, можна знайти певні виключення). Монолінгвальна установка, на нашу думку, є побічним продуктом зв'язку національної мови й національної держави. Важливо підкреслити, *що з монолінгвальної точки зору, володіння іншою мовою негативно позначається на володінні панівною мовою* [Gogolin, 2013, с. 6]: не хочеться казати, що істинний native speaker знає лише одну мову, але принаймні істинний native speaker з дитинства виховується лише однією мовою, з дитинства живе в середовищі лише однієї мови, а отже повною мірою переживає вплив лише однієї мови (Л. Г. Барантес-Монтеро, проводячи ревізію ідей Філіпсона у латиноамериканському контексті, теж виокремлює цей момент у сфері викладання англійської: панівною ідеологією констатується, що використання інших мов негативно впливає на рівень англійської [Barrantes-Montero, 2018]).

Цікаво, що той-таки Цуда мимоволі підіграє монолінгвальній установці та лінгвістичному імперіалізму. Він констатує тісний зв'язок між культурою та мовою, коли каже, що мова – один із ключових елементів культури й суб'єкта. Саме тому ми повинні захищати «мовну екологію»: не тільки заради збереження держави, але і заради збереження суб'єкта. Але ця шляхетна за своїм прагненням теза одночасно аргументує монолінгвальну

установку, ізоляцію мов від впливу Іншого, віддаляє нас від створення істинної *lingua franca* (зазначимо, і сам Цуда визнає, що його теорія в крайніх тлумаченнях може призвести до ізоляціонізму) [Tsuda, 2013].

Переходячи до обґрунтування суті концепту, звернемося до Ж. Рансьєра. Хоча Рансьєр відомий як філософ рівності, нам він цікавий через визначені ним механізми виключення суб'єктів з політичної системи та приховування рівності. В книзі «Учитель-незнайко» є концепт, що розкриває одну з граней права на корегування: це концепт пояснення (якщо можна його назвати концептом). (Зробимо невеликий офтоп та висловимося: переклад назви є вкрай невдалим, бо накладає на книгу надлишкові конотації, пов'язані з образом персонажу Незнайки).

Ж. Рансьєр визначає вчителя як того, хто пояснює; пояснення є ключовою функцією вчителя, без якої він і не потрібен. Вважається, що вчитель – це той, хто знає/уміє щось і повинен пояснювати учневі ці знання/навички. За такої перспективи, для того, щоб зберігати потребу в собі (а значить і свою владу), фігурі вчителя необхідно постійно підтримувати дистанцію між учнем та знанням. Тому Ж. Рансьєр констатує (слідом за Ж. Жакото), що вчитель є «виробником отупіння» (фр. *abrutissant*): вчитель вселяє в учня тільки одне знання – що він не здатний самостійно навчитися предмету навчання. Отже, встановлюється ієрархія, влада: учень – це той, хто залежить від вчителя [Рансьєр, 2013b, с. 64].

Опустимо педагогічні поради від Рансьєра, сконцентруємося на концепті *пояснення*. Рансьєр розширює зону застосування “технології” пояснення, стверджуючи, що не тільки освіта, а й сучасне суспільство тримається на поясненні: будь-який розподіл на тих, хто знає, та тих, хто не знає, на професіоналів і аматорів тощо передбачає дистанцію між знанням/умінням та суб'єктом. Наприклад, сучасне домінування економічного дискурсу над політичним передбачає існування експертів-економістів, що краще за інших знають, яку “політику” проводити; будь-який технократичний проєкт держави передбачає підтримку дистанції між технократом-професіоналом і підпорядкованим суб'єктом.

Повертаємось у контекст лінгвістичного імперіалізму. *Native speaker* під час розмови з *non-native speaker* має можливість підтримувати дистанцію між *non-native speaker* і знанням мови: згадуємо ті самі стратегії виключення Цуди та Такаші. Підтримка дистанції між володінням мовою та *non-native speaker* аргументує необхідність того, хто пояснюватиме мову, тобто *native speaker*, що постає як фігура вчителя/професіонала мови; фігура ж *non-native speaker* у цій ситуації подібна фігурі учня/аматора.

Отже, *non-native speaker* входить у відносини підпорядкування до *native speaker* у ролях професіонала та аматора мови. При цьому, по-перше, якщо *non-native speaker* хоче бути зрозумілим *native speaker*, він зобов'язаний дотримуватися правил мовлення, зрозумілих *native speaker*. По-друге, оскільки *native speaker* контролює ці правила мови та дистанцію між *non-native speaker* і мовою, він може маніпулювати бажанням *non-native speaker*, постійно зсуваючи та розсуваючи дистанцію: то вдаючи, що мова *non-native speaker* йому взагалі не зрозуміла (хоча вона може бути майже ідеальною), то вдаючи, що ось ще трохи й *non-native speaker* освоїть мову (майже) ідеально (цим самим *native speakers* спокушає *non-native speaker*, аби він визнав владу над собою).

Тут доречно перейти до іншого концепту Ж. Рансьєра, вже з іншої книги, «Незгода». Потрібний нам концепт – це *поділ* на логос і шум, тварин логічних і тварин фонічних, що виникає у Рансьєра під час аналізу політичних філософій Арістотеля та Платона. Суть концепту в тому, що політичні системи розділяють підлеглих на 2 страти. Перша – “тварини” логічні – їх мовлення розцінюється як релевантне, логічне, *таке, що може виносити справедливе судження*, тому політичне. Другі – тварини фонічні – які своїм мовленням, як справжні тварини, здатні *лише на стогони радості та розчарування*, тому їх мовлення нерелевантне, не розцінюється як політичне [Рансьєр, 2013а, с. 47]. Концепт пояснення, в принципі, говорить про те саме: мовлення вчителя/професіонала/технократа – логічне, політичне, “мовлення” учня/аматора/підлеглого – лише шум. Дистанція між

знанням і незнанням – це дистанція між істинним мовленням і шумом. Native speaker, підтримуючи дистанцію між non-native speaker і знанням мови, може маркувати його мовлення в публічному просторі як шум (що аналогічне звукам тварини), цим віддаляючи його від участі у політиці.

У цьому сенсі ми можемо сміливо сказати, що native speaker має владу *вимкнути мовлення* non-native speaker: через свої маніпуляції маркувати його мовлення у публічному просторі як нерелевантний шум, що слід ігнорувати. При цьому, така змога є у будь-якого native speaker: не зважаючи на його рівень грамотності, за ним все одно залишається статус носія істинної форми мови, отже залишається останнє слово в оцінці мовлення.

Інший відомий француз Р. Барт у контексті пропонованої теми цікавий нам через концепт *соціолектів*. Соціолект Р. Барт визначає як мову Іншого і власне поділ (національних) мов на соціолекти пов'язує з суспільним поділом праці й антагонізмами класів. Фактично це дискурси соціальних груп: кожен суб'єкт відноситься до певного соціального класу, а отже говорить відповідним соціолектом [Барт, 1989с].

У запропонованому Р. Бартом концепті, зокрема, цікавий момент з дискурсивною зброєю – тими функціями та прийомами, які роблять соціолект як систему сильною. Р. Барт виділяє 3 види зброї:

1. Show – демонстрація аргументів, формул, це захист та напад;
2. Фігури системності (що повинні бути унікальними для соціолекту). Вони покликані забезпечити *щільність* і *замкнутість* системи, вилучити з неї Іншого як суб'єкта мовлення;

3. Договорювати фрази до кінця. Тут варто процитувати Барта: «...у будь-якій завершій фразі, в її ствердній структурі є щось загрозливо-імперативне. Розгубленість суб'єкта, що боязко підкоряється господарям мови, завжди проявляється в неповних, слабо окреслених і незрозумілих по суті фразах. Справді, у своєму повсякденному, вочевидь вільному житті ми не говоримо цілими фразами; а з іншого боку, володіння фразою вже недалеко відстоїть від влади: бути сильним – означає насамперед домовляти до кінця свої фрази» [Барт, 1989а].

Продемонструємо, як ці зброї функціонують у випадку права на корегування.

По-перше, відзначимо, що non-native speaker не завжди й вміє говорити повні фрази (отже, і надавати їм імперативності). На це вказав сам Барт. Але до цього пункту можна підв'язати ще один концепт Барта – *заїкання* (фр. bredouillement, може означати ще невиразну вимову, бурмотіння). Заїкання – це виправлення мови через її додавання: усну мову не закреслити, тому ми можемо лише додати нові слова, якими перекреслимо, скасуємо старі. Ось що пише Р. Барт про заїкання: «Невиразно передане повідомлення подвійно неспроможне: з одного боку, його важко зрозуміти, але, з іншого боку, при деякому зусиллі його все ж таки зрозуміти можна; воно не знаходить собі місця ні всередині мови, ні поза нею — це мовний шум, подібний до чхання мотора, яке говорить про неполадки в ньому...» (курсив наш) [Барт, 1989b]. Той, хто погано говорить мовою, заїкається нею, змушений постійно виправляти своє мовлення за допомогою додавання. Але native speaker може скористатися своєю можливістю корегувати мову non-native speaker і пгучно створювати в останнього заїкання: для цього достатньо лише декілька раз виправити non-native speaker, після чого він сам вже виправляє себе, тобто заїкається, передачуваючи виправлення native speaker. Native speaker змушує non-native speaker заїкатися, чим вганяє його мовлення в стан неповноцінності та неспроможності, робить його просто шумом.

Штучно створене заїкання у non-native speaker дає можливість перервати, роздробити фразу на частини, позбавивши її логічної послідовності, тоді «фраза» стає лише набором слів, звуків, які ні до чого не ведуть; знищується її смислове навантаження. «Фраза» стає порожньою, безглуздою, марною. При цьому така можливість дроблення може мати ефект як на рівні конкретної фрази, так і на рівні систем фраз

(дискурсів/соціолектів): за допомогою корегування можна розривати show дискурс, створюючи проломи в аргументації, або ж у фігурах системності.

По-друге, native speaker, за допомогою права на корегування, має можливість привласнити фразу non-native speaker, бо її завершення залишається фактично за native speaker. У цьому випадку нам особливо цікава третя зброя. На жаль, Р. Барт, коли описує її, вмикає «режим француза», тобто переходить на поетичну манеру письма і не дає жодних чітких визначень. Але що помітно чітко, Р. Барт встановлює зв'язок між закінченістю фрази та владою. Імперативність, про яку йдеться, ймовірно, передбачає, що влада (у її строгому сенсі) не може бути залежною від оцінки підлеглих.

Ефект від права на корегування може відбуватися навіть не доходячи до реалізації корегування, а вже на етапі самої *можливості* корегувати мову Іншого: просто існуванням цього права native speaker робить мову non-native speaker залежною від своєї оцінки. Реалізація корегування – це як нагадування про право, як виконання вироку: вироку засудження Іншого на владу native speaker над його мовленням. Але навіть якщо native speaker мовчить, він ніби схвалює фразу, сказану non-native speaker. У такій ситуації, навіть якщо фраза non-native speaker була схвалена, вона актом цього схвалення привласнюється native speaker, отже, імперативність фрази теж починає працювати на користь native speaker.

Слід зауважити, що зараз ми опустили те, що native speaker може і просто перехопити ініціативу в мовленні та завершити фразу non-native speaker замість нього: оскільки non-native speaker часто не може розмовляти плавно та без пауз (так звана fluent language), native speaker може використати цю паузу, щоб завершити мовлення non-native speaker і цим, власне, привласнити його.

По-третє, окремо варто поговорити про 2-гу зброю – фігури системності. Важливою характеристикою соціолекту/дискурсу є його *цільність* – відсутність у ньому Іншого. Фігури системності спрямовані на елімінацію Іншого як суб'єкта, як того, хто має право говорити; вони мають на меті перетворити його на об'єкт мовлення, тобто на того, хто обговорюється.

Практики викладання мови виключно в її корінному вигляді – це спосіб легітимації native speaker як суб'єкта, а Іншого – non-native speaker – як об'єкта. Тобто корінний стандарт мови – це фігура системності в рамках (національної) мови; право ж на коригування слідує з цієї фігури. Зокрема, оцінювати мовлення non-native speaker – це робити його об'єктом свого мовлення, своєї оцінки.

Значимо, що до фігур системності слід віднести монолінгвальну установку. Формується подвійна структура: монолінгвальна установка стимулює використання однієї мови в дискурсі, а вже в рамках цієї мови фігурою системності виступає її корінний стандарт, що звужує кількість суб'єктів у дискурсі ще більше. Іншими словами, монолінгвальна установка аргументує розподіл на non-speakers і speakers, а корінний стандарт ділить останніх на native speakers та non-native speakers.

На прикладі цієї подвійної структури видно, що фігури системності (національної) мови переносяться й у конкретні дискурси. Тому лінгвістичний імперіалізм є цінним інструментом влади: фігури системності мови дозволяють контролювати усі дискурси, пов'язані з цією мовою; нав'язування мови дозволяє створити єдину логіку виключення. Натяк на це можна знайти й у Барта, коли він говорив, що в основі соціолектів лежить національна мова, яка чинить уніфікаційний на них вплив.

Єдина логіка виключення функціонує подібно до механізму контролю суспільства, що описав Ж. Дельоз у концепті суспільства контролю. Якщо коротко, механізми суспільства контролю ґрунтуються на варіації єдиної (над)структури, на відміну від дисциплінарних суспільств, які сформовані окремо один від одного за спільною моделлю; дисциплінарні простори – це окремі одна від іншої матриці, коли (під)простори контролю – модуляції єдиної субстанції [Делез]. У єдиній субстанції суспільства контролю панує код/пароль, що допускає чи не допускає індивіда до інформації, в такий спосіб і

відбувається контроль. Зараз ми пропонуємо тезу, що мова може формувати таку єдину субстанцію, а паролем в ній виступають навички володіння мовою (зазначимо, що Дельоз покладав цей код як цифровий; ми ж йдемо в інший бік). У такій перспективі єдина субстанція є *єдиною логікою виключення суб'єктів з комунікативного простору*: використання тих самих фігур системності й інших практик виключення (зокрема, права на корегування), незалежно від конкретної модуляції/дискурсу мовного простору. Щобільше, щоб заволодіти паролем, необхідно пройти відповідне навчання (мовні курси), скласти тести та сертифікації (IELTS чи TOEFL в англійській), тобто бути обробленим певною ідеологією та системою. І тільки коли у вас є пароль, ви отримуєте доступ до модуляції/дискурсів єдиної субстанції. А оскільки, згідно з ідеєю корінного стандарту мови, мову на 100% може знати лише native speaker, то і доступ до усіх областей цієї субстанції може отримати лише native speaker.

Насамкінець зазначимо, що фігура native speaker здатна порушувати щільність соціолекту/дискурсу Іншого. Для Барта соціолект – це мова бажання: за допомогою нього ми знаходимо подібних до себе та відсіюємо інших; соціолекти «нецікаві, байдужі один до одного» [Барт, 1989с]. Native speaker – це статус бажаного, до якого прагне non-native speaker. Причин цьому можна назвати багато: цей статус дає можливість говорити та бути почутим; статус того, кого визнають; часто довкола панівної мови утворюється аура престижу та соціального успіху, тобто native speaker – це ще й статус престижності; статус native speaker дає доступ до дискурсів/модуляції мовної субстанції тощо. Фігура native speaker спрямовує бажання учасників дискурсу (non-native speakers) на себе. Отже, native speaker стає не просто суб'єктом, він стає звеличуваним Суб'єктом.

Альтносервівською мовою, native speaker – це Суб'єкт, а non-native speaker – суб'єкт. Присутність фігури native speaker у будь-якому соціолекті/дискурсі – це присутність Суб'єкта, що означає центрацію цього соціолекту/дискурсу на ньому. За такої інтерпретації, реалізація корегування постає вже не тільки як нагадування про право, але і як інтерпеляція Суб'єкта до суб'єктів, тобто “запрошення” їх до ідеології/права на корегування.

Якщо підсумовувати результати, основною для права на корегування виступає ідея, що мову найкраще може знати той, хто укорінений у мовне і культурне середовище, звідки походить мова – ця ідея є фігурою системності, що аргументує право та ставить на меті перетворити non-native speaker на об'єкт мовлення, а native speaker – на Суб'єкта. При цьому, самою метою лінгвістичного імперіалізму ми вважаємо створення єдиної (глобальної) логіки виключення non-native speakers з (глобального) комунікативного простору; в цій логіці мова виступає як код, що надає або не надає доступ до дискурсів.

Право на корегування у статті тлумачиться як механізм, що виконує декілька функцій. По-перше, це є практика дискредитації мовлення non-native speaker, маркування його як шуму. На нашу думку, це можна тлумачити як позбавлення людини права голосу. По-друге, це практика інтерпеляції, встановлення ролі Суб'єкта та суб'єкта. По-третє, це можливість привласнення мовлення non-native speaker, а отже, позбавлення цього мовлення властивості імперативності, влади.

Відтак право корегування є сильною і дієвою зброєю, яка не зводиться тільки до розривів мови, її дискредитації, оцінки тощо. Закінчити хотілося б швидше практичним прикладом, ніж теоретичною конструкцією: будь-яка теоретична конструкція все ж таки сильна своєю практичною спрямованістю. За звичай, ця практичність – ситуативна, але засвідчує силу права корегування. Звернемося до теми модальних дієслів. Для прикладу візьмемо модальні дієслова в англійській мові: у ній є досить тонка різниця між should, must, have to – всі три дієслова виражають зобов'язаність різного ступеню суворості. Припустимо ситуацію діалогу між native speaker і non-native speaker (наприклад, корінним мешканцем та іммігрантом), коли non-native speaker вимагає чогось від native speaker. Наприклад, політичних прав: «You must give me the rights!» – строгий імператив, що проголошується іммігрантом. Але native speaker може скористатися своїм правом

корегування, посилається на тонкощі вживання модальних дієслів та відкоригувати імператив: «You should give me the rights!». І хоча різниця не велика, але імператив перестає бути строгим, тепер він декларує “м’яке” зобов’язання, таке, яке можна проігнорувати.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Барт Р. Война языков. *Ролан Барт - Избранные работы. Семиотика. Поэтика*. Москва: Прогресс, 1989. С. 535–540.
- Барт Р. Гул языка. *Ролан Барт - Избранные работы. Семиотика. Поэтика*. Москва: Прогресс, 1989. С. 541–544.
- Барт Р. Разделение языков. *Ролан Барт - Избранные работы. Семиотика. Поэтика*. Москва: Прогресс, 1989. С. 519–534.
- Горбунова Л. С. Транскультурна освітня стратегія в контексті викликів глобалізації. *Філософія освіти*. 2014. № 1. С. 158–198.
- Дельоз Ж. Суспільство контролю PostScriptum. URL: <http://www.ji.lviv.ua/n34texts/deleuze.htm>.
- Козак Т. М. Теорія лінгвістичного імперіалізму як реакція на глобальне поширення англійської мови. *Філософія і політологія в контексті сучасної культури*. Дніпропетровськ, 2014. №8. С. 211–216
- Ларченко В. В. Язык и власть: отношение глобальное/локальное в дискурсе постколониализма : дис... канд. філос. наук : 09.00.04 / Харківський національний ун-т ім. В. Н. Каразіна. Харків, 2007. 305 с.
- Першукова О. Особливості формування мовної особистості користувачів глобальною англійською. *Модерація як інноваційна форма навчання в умовах закладу вищої освіти* / за ред. Т. О. Пономаренко ; Київський ун-т ім. Б. Грінченка. Київ, 2019. С. 69–72
- Рансьєр Ж. Несогласие: Политика и философия. СПб: MACHINA, 2013. 192 с.
- Рансьєр Ж. Учитель-незнайко. П’ять уроків із розкріпачення / пер. з фр. А. Рэпа. Київ: Ніка-центр, 2013. 168 с.
- Barrantes-Montero L. G. Phillipson’s Linguistic Imperialism Revisited at the light of Latin American Decoloniality Approach. *Educare*. Ерадія, 2018. Vol. 22 No. 1.
- Gogolin I. The “monolingual habitus” as the common feature in teaching in the language of the majority in different countries. *Per Linguam*. Гамбург, 2013. Vol. 13 No. 2.
- Isik A. Linguistic Imperialism and Foreign Language Teaching. *The Journal of AsiaTEFL*. 2008. Vol. 5, No. 1. С. 123–144.
- O’Regan J. Capital and the Hegemony of English in a Capitalist World-System. *World Englishes: Ideologies* Vol. II / за редакцією R. Rubdy, R. Tupas, M. Saraceni. Лондон: Bloomsbury, 2021.
- Phillipson R. Linguistic imperialism of neoliberal empire. *Critical Inquiry in Language Studies*. Філадельфія, 2008. №5. С. 1–43.
- Tsuda Y. The Hegemony of English and Strategies for Linguistic Pluralism: Proposing the Ecology of Language Paradigm. *The Global Intercultural Communication Reader*. Лондон, 2013. 2nd Edition.

Панов Володимир Ярославович

аспірант кафедри теоретичної і практичної філософії імені професора Й. Б. Шада
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
61000, Харків, майдан Свободи, 4
E-mail: vovik.suis.fou@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8401-915X>

Стаття надійшла до редакції: 04.09.2021

Схвалено до друку: 08.11.2021

THE RIGHT TO LANGUAGE CORRECTION: THE AUTHORITY OF NATIVE SPEAKER OVER NON-NATIVE SPEAKER

Panov Volodymyr Ya.

PhD Student at the Department of Theoretical and Practical Philosophy named after Professor J. B. Schad

V. N. Karazin Kharkiv National University

4, Maidan Svobody, Kharkiv, Ukraine

E-mail: vovik.suis.fou@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8401-915X>

ABSTRACT

This article is devoted to the question of how a native speaker exercises his authority over a non-native speaker. The research was carried out within the framework of the theory of linguistic imperialism. To reveal these relations, the concept of the right to correction is introduced. To describe the figures of native speaker and non-native speaker, we turn to researchers of linguistic imperialism, in particular R. Phillipson, Yu. Tsuda, etc. It is said that the standard view of the dominance of the native speaker is socio-economic, where the native speaker appears as a figure around whom opportunities for economic interaction and economic profit are concentrated. On the contrary, the right to correction demonstrates the native speaker's authority at the communicative level. The essence of the right to correction is as follows: a native speaker, as someone who is originally immersed in the language and understands it better, has the right to correct the language of a non-native speaker. To explain this concept, we turn to the concept of sociolects by R. Barthes and exclusion strategies described by J. Rancière. The basis for the right to correction is the idea that the language can best be known by those who are rooted in the linguistic and cultural environment from which the language originates - this idea is a figure of consistency in the understanding of R. Barthes. The right to correction is interpreted as a mechanism that performs several functions. First, it is the practice of discrediting non-native speaker speech, labelling it as noise. Secondly, it is the practice of interpellation and formation of the non-native speaker as the object of speech, and the native speaker as the Subject. Thirdly, it is the possibility of appropriating the speech of a non-native speaker, and therefore, depriving this speech of the property of imperativeness, authority. The goal of linguistic imperialism is to create a single (global) logic for the exclusion of non-native speakers from the (global) communicative space. In this logic, language acts as a code similar to the code described by G. Deleuze.

Keywords: *native speaker, non-native speaker, linguistic imperialism, speech noise, exclusion strategies.*

REFERENCES

- Barthes R. (1989). War of the languages. In *Roland Barthes - Selected works. Semiotics. Poetics* (pp. 535–540). Moscow: Progress. (In Russian).
- Barthes R. (1989). Hum of the languages. In *Roland Barthes - Selected works. Semiotics. Poetics* (pp. 541–544). Moscow: Progress. (In Russian).
- Barthes R. (1989). Separation of languages. In *Roland Barthes - Selected works. Semiotics. Poetics* (pp. 519–534). Moscow: Progress. (In Russian).
- Gorbunova L. S. (2014). Transcultural educational strategy in the context of challenges of globalization. *Philosophy of education*. 2014, 1, 158–198. (In Ukrainian).
- Deleuze G. Postscript on the societies of control. Retrieved from: <http://www.ji.lviv.ua/n34texts/deleuze.htm>. (In Ukrainian).
- Kozak T. M. (2014). The theory of linguistic imperialism as a reaction to the global spread of the English language. *Philosophy and political science in the context of modern culture*. Dnipropetrovsk, 2014, 8, 211–216. (In Ukrainian).
- Larchenko V. V. (2007) *Language and power: the global/local relationship in the discourse of postcolonialism*. (PhD thesis). Kharkiv: V. N. Karazin Kharkiv National University. (In Russian).
- Pershukova O. (2019). Peculiarities of the formation of linguistic personality of users of global English. In T. O. Ponomarenko (Ed.), *Moderation as an innovative form of education in the*

- conditions of a higher education institution* (pp. 69–72). Kyiv: Borys Grinchenko Kyiv University. (In Ukrainian).
- Rancière G. (2013) *Disagreement: Politics and Philosophy*. Saint Petersburg: MACHINA. (Original work published 1995). (In Russian).
- Rancière G. (2013) *The Ignorant Schoolmaster: Five Lessons in Intellectual Emancipation*. (A. Repa Trans.). Kyiv: Nika-center. (Original work published 1987). (In Ukrainian).
- Barrantes-Montero L. G. (2018) Phillipson's Linguistic Imperialism Revisited at the light of Latin American Decoloniality Approach. *Educare, Eradia*, 2018, Vol. 22 No. 1.
- Gogolin I. (2013) The “monolingual habitus” as the common feature in teaching in the language of the majority in different countries. *Per Linguam*. Gamburg, 2013, Vol. 13 No. 2.
- Isik A. (2008) Linguistic Imperialism and Foreign Language Teaching. *The Journal of AsiaTEFL*. 2008, Vol. 5, No. 1, 123–144.
- O'Regan J. Capital and the Hegemony of English in a Capitalist World-System. In R. Rubdy, R. Tupas, M. Saraceni (Ed), *World Englishes: Ideologies* Vol. II. London: Bloomsbury, 2021.
- Phillipson R. Linguistic imperialism of neoliberal empire. *Critical Inquiry in Language Studies*. Philadelphia, 2008, 5, 1–43.
- Tsuda Y. The Hegemony of English and Strategies for Linguistic Pluralism: Proposing the Ecology of Language Paradigm. *The Global Intercultural Communication Reader 2nd Ed*. London, 2013.

Article arrived: 04.09.2021

Accepted: 08.11.2021

ПРИЗНАЧЕННЯ МЕТАФІЗИКИ: АПОЛОГІЯ НАДЛИШКОВОГО

В статті послідовно обґрунтовано твердження про позаконтекстуальний характер метафізичного знання. Доведено, що метафізика як знання граничного рівня абстракції детермінує контекст, що надає їй статус чистої теорії про універсальні сутнісні основи існування та пізнання світу. Також метафізика як спекулятивний рівень граничних абстракцій визначає загальний контур реалізації та здійснення культури, від конкретно-історичного тлумачення яких залежить зміст культурного простору існування людини. Висловлено гіпотезу, що метафізика культури акцентує константні принципи специфіки людського буття, а ефективність та дієвість рефлексії феномену культури здійснюється шляхом визначення основоположного для певної епохи діалектичного протиріччя. Відповідно, метафізика є вираженою смисловою конструкцією культури, яка продукує певний тип мислення, пам'яті та ідентифікації, тобто суб'єктивності; та соціальності як етико-аксіологічної моделі взаємодії з Іншим. Аргументовано, що класична метафізика з моменту її виникнення і протягом усього довгого, змістовного та продуктивного існування є своєрідною орієнтацією у просторі. Автор доводить, що культура – це збір простору в інтелектуальній конструкції, специфічний характер людського буття у Всесвіті, спосіб перебування людини у світі. Простір у метафізиці культури означає область локалізації «Его» і поле трансценденції одночасно. Аргументовано, що метафізика через простір культури дозволяє емпірично відчувати Всесвіт як Єдине, припускати наявність сенсу. Визначено поняття метафізики культури як сфери філософського дослідження феномену культури в її граничних, позадосвідних, сутнісних принципах історичного розвитку та смислових трансформацій. На основі проведеного аналізу автор резюмує визначення феномену культури як специфічно людського способу освоєння простору та підкорення часу, а свідомості - як топології рефлексивних практик.

Ключові слова: метафізика, метафізика культури, простір, суб'єктивність, соціальність.

Що таке метафізика? В сучасному гуманітарному дискурсі цей термін за емоційними конотаціями відповідає ненормативній лексиці. Можливо, метафізика – це архаїчний витвір колективної свідомості, актуальність якого в сучасному інформаційному суспільстві є вельми сумнівною? Дійсно, існує певна *проблема легітимізації метафізики* як найбільш фундаментального метанаративу нашої ментальності.

Прецедент її виникнення відповідає дихотомії категорій випадкового та закономірного в історичному процесі. В енциклопедії «Британіка» зазначено широко відомий історичний факт виникнення назви «метафізика», а саме «У 1 столітті до н. е. редактор його (Арістотеля – О. Я.) творів дав цьому трактату заголовок *Та meta ta physika*, що означає, приблизно, «ті [тобто книги] після тих, що стосуються природи» [Grayling]. Відповідно, термін з'являється як випадковий, довільний спосіб позначення бібліографічного впорядкування текстів. Поставимо собі за *мету* обґрунтувати необхідний характер цього випадкового прецеденту визначення.

Антична метафізика, як і в цілому філософське раціонально-понятійне мислення, є продуктом демократичного державного устрою, в якому світоглядні принципи та постулати позиціонувалися як предмет обговорення та дискусій. Категорії античної метафізики визначають загальну матрицю як перебігу суспільного життя, так і практик рефлексії культури в широкому космологічному контексті. Так, проблема трансценденції не тільки аргументує ієрархію світобудови, але й визначає вектор змістовного цілепокладання людської життєдіяльності. З огляду на це, культура як суто людське надбання передбачає необхідність формування унікального фокусу сприйняття сущого, пізнавально-аксіологічного та сутнісного, який реалізується шляхом пайдеї. Іншими

словами, метафізика в античній культурі – це спосіб і шлях поєднання людського і божественного, земного і сакрального, плінного і вічного. Професор університету Нотр-Дам (США) М. Дж. Лакс зазначає наступну закономірність: «Отже, в Арістотеля ми бачимо два різні підходи до того, чим є метафізика. З одного боку, існує ідея партикулярної дисципліни, що займається визначенням перших причин – зокрема, Бога; з іншого боку, існує ідея загальної або універсальної дисципліни, завданням якої є розгляд речей з перспективи того, що вони суцї або існуючі, і забезпечення загальної характеристики всієї царини суцього. На першій погляд виглядає, що ці дві концепції метафізики конфліктують між собою. Важко зрозуміти як одна дисципліна може бути водночас партикулярною і загальною» [Лакс, 2015]. Спробуємо запропонувати наступний спосіб розв'язання цього протиріччя.

Гносеологічна прірва між загальним і унікальним може бути справді заповнена лише надприродним чином. Такий магічний міст, що зв'язує конкретне і абстрактне, – це метафізика. Метафізика – найвища форма раціональності. Основа філософії як такої, навіть якщо концепція спрямована на критику чи неприйняття метафізики. Арістотель визначає метафізику як «пізнання перших початків». Тому в ситуації, коли для вирішення певного проблемного поля потрібно вказати пояснювальний принцип або основу явища, необхідно застосувати метафізичний підхід. Пайдея як фокус сприйняття суцього в множині його можливих модифікацій, але в межах субстанціальної сутності, навчає людину бачити річ поза-контекстуально, в абстрактно-універсальних вимірах смислу. Метафізика не є контекстним утворенням. Метафізика як знання граничного рівня абстракції детермінує контекст, що надає їй статус чистої теорії про універсальні сутнісні основи існування та пізнання світу. Диференціація, визначення сутності явища через виявлення його онтологічної межі – це бунт проти міфологічного ізоморфізму, з одного боку, та початок філософської рефлексії, з іншого. Софістика наочно демонструє довільність певного типу соціальної структури, метафізика обґрунтовує субстанціальність соціальності. Іншими словами, метафізика конструє людину в світі таким чином, що поле її діяльності не обмежується операціями із суцим. Форма дій будь-якого зібраного суб'єкта онтологічно детермінована, тобто санкціонована цілісністю Буття. В цьому і полягає зміст трансцендування: подолання меж наявного буття. Тому і екзистенція – це буття, що випереджає саме себе. Не складно помітити, що всі ці терміни: метафізика, трансцендування, екзистенція – в своїй основі передбачають своєрідні просторові інтуїції. І цей факт також не випадковий. А історія триває...

Середньовічна метафізика волі акцентує емоційно-мотиваційні детермінанти світоглядних запитів людини. Проблема трансценденції набуває визначень морально-етичної телеології, як в індивідуальному, так і в універсальному контексті. Такі філософські стратегії знаходять безпосереднє втілення в середньовічній культурі, всі складові якої є елементами діалогу з Абсолютом засобами символізації. Філософія Ренесансу є, по суті, обґрунтуванням сакрального статусу культури, в координатах якої творчість визначено як чисту трансценденцію, абсолютну цінність і мету. Наступні століття становлення та ствердження класичної раціональності піддають абсолютизації прагматизм пізнання, що знаходить прямий відбиток в проблемі методу й пошуках «об'єктивної трансценденції». Реалізація методології трансцендування відбувається шляхом впровадження категорій причини, міри та символу до світоглядних орієнтацій і визначень людини. З одного боку, ці категорії розкривають зміст діалектики Єдиного та множинного, цілого та частки, а з іншого, концептуалізують алгоритми практик взаємодії людини зі світом: фізичним, соціальним, персональним. Великий Кант безапеляційно стверджує: метафізика – це синтетичне знання (саме дійсність надає нам зміст міркувань). Проте чіткий детермінаційний зв'язок між об'єктом і суб'єктом вельми проблематичний, адже причина логічно не доказова. Тому метафізика досліджує не сутність предмету, а його походження в царині логіки. На противагу догматичній метафізиці, в якій причина мала інтерпретацію як «фатум речі», внутрішня сила і потенція, кантіанська метафізика розуміє причину як силу

суб'єкта, що закладає її у досвід і здійснює його. А якщо згадати визначення культури як способу передачі досвіду між поколіннями, то метафізика логічно постає як детермінована культурою призма сприйняття та аналітики суцього.

Проте справедливо, що «Дуже абстрактна і спекулятивна природа раціоналістської метафізики зробила її зручною мішенню для критики з боку емпіристів» [Лакс, 2015]. То що становить предмет метафізики? Стендфортська енциклопедія зауважує: «Античні та середньовічні філософи могли б сказати, що метафізика, як і хімія чи астрологія, повинна визначатися її предметом: метафізика була «наукою», яка вивчала «буття як таке», або «перші причини речей», або «речі, які не змінюються». Визначити метафізику таким чином вже неможливо з двох причин. По-перше, філософ, який заперечував існування тих речей, які колись розглядалися як складові предмета метафізики – першопричини чи незмінні речі – тепер вважатиметься таким, що робить метафізичне твердження. По-друге, існує багато філософських проблем, які зараз вважаються метафізичними проблемами (або принаймні частково метафізичними проблемами), які жодним чином не пов'язані з першопричинами або незмінними речами – проблема свободної волі, наприклад, проблема психічного та фізичного» [Metaphysics, 2014]. І згодом, «Можливо також, що метафізика не має внутрішньої єдності. Ще сильніше, можливо, немає такого поняття, як метафізика – або, принаймні, нічого такого, що заслуговує того, щоб його називали наукою, дослідженням чи дисципліною. Можливо, як пропонували деякі філософи, жодне метафізичне твердження чи теорія не є ні істинним, ні хибним. Або, можливо, як пропонували інші, метафізичні теорії мають істинні цінності, але неможливо з'ясувати, якими вони є» [Ibid]. Відповідно, «... питання «як можлива метафізика?», питання про умови й підстави її існування зберігає свою *актуальність*» [Гусев, 2016, с. 10].

З середини ХХ ст. метафізика переживає дійсно пекельні часи нищівної критики [Fisher, 2017]. І проблема її захисту та легітимізації залишається так само актуальною. Так, прагнення відмови від метафізичного обґрунтування істини продукує розвиток дефляційних моделей пізнання, сумнівних в своїх інтенціях та результативності [Steinberg, 2020]. З огляду на історичну традицію критики метафізики, своєрідною її адаптацією до сучасного світу є тенденція її інтерпретації як мета-нарративу, великої оповідки про істину, сутність, ідентичність, свободу та ін. [Heller, 2004]. Постмодерна критика метафізики абсолютизує соціальні техніки детермінації універсальних категорій. Відповідно, смисловою конструкцією сучасної культури стає «метафізика відсутності», або безособова онтологія. З огляду на таку світоглядну установку справедливим видається твердження про характер сучасної соціокультури як «апологетики апокаліптичного світу».

Постмодерна епоха «великого синтезу» передбачувано продукує аргументи на користь об'єднання природничих наук із метафізикою й теологією [Thomas, 2009]. Доцільність такого поєднання пояснюється ієрархією родо-видових сутностей, критичний аналіз яких сприятиме розвитку філософії науки. Тому закономірно, що критика метафізики часто супроводжується закликами до реформації її методології, а саме обґрунтуванні необхідності перетворення інтелектуальної традиції в емпіричну, що по суті, проєктує метафізику нового зразку [Hindess, 2014]. Яким чином абстрактні знання пов'язані із конкретними вчинками? Сутність цього зв'язку сформована і структурована відповідними здібностями та вправляннями, що є відбитком імпліцитної метафізики розуму і знання [Frost, 2019]. Відповідно, будь яке практичне знання метафізично вмотивоване. Адепти натуралістичних концепцій стверджують, що істинними є тільки ті теорії, що мають придатні для спостереження наслідки [McLeod, 2013]. Суперечлива позиція в цілому, а відносно сутності метафізики – безнадійна.

Критична теорія в своєму розвитку прагне до метафізично нейтрального варіанту методології [Reeves, 2016]. Проте ігнорування метафізичних передумов провокує особливі труднощі щодо філософських досліджень, особливо в руслі критичного реалізму. Протягом першої половини ХХ століття основною метою аналітичної метафізики було сформулювати та захистити реалізм. Ідеалісти вважали, що все, про що розум міг

усвідомлювати, повинно бути певним чином ментальним або розумовим [Grayling]. Разом з тим, аналітико-континентальний розкол сучасної філософії актуалізує медіативні функції метафізики, що пояснює зв'язок між натуралістичними теоріями та етикою людського суспільства [Meijer, 2018]. Природа і сутність цього зв'язку далека від однозначного визначення, але його наявність формує чітку перспективу важливих для світової спільноти філософських розвідок. Розподіл аналітичної метафізики на натуралістичну та ненатуралістичну здійснюється відповідно до очевидності та переконливості наслідків її онтологічних тверджень і характеру кореляції з науковою методологією пізнання [MacLaurin, 2012]. Відповідно, натуралістична метафізика є доцільним інтелектуальним зусиллям, цінність якого легітимізована соціумом; ненатуралістична метафізика передбачає інші стандарти розвитку, а саме через підвищення ясності та точності висловлювання теорій.

Проте описова метафізика є ілюзією універсального знання [D'Oro, 2013], оскільки без аналітики сутностей першого порядку будь-яка філософська концепція стає взірцем «кругової поруки» аргументів, що не дає відповіді, а примножує коло запитань. Метафізичне знання складно назвати монолітним, швидше навпаки, метафізика як філософська наука пропонує множину змістовних теорій і корисних ідей. Плюралізм метафізичних теорій часто виступає предметом критики як показник псевдо-реалістичності, недоказовості та хибності її положень. Таку множину можливо пояснювати як комплекс функціонально або евристично еквівалентних дискурсів [Allen, 2018], кожен з яких містить достатній потенціал для пізнання світу як цілості і його окремих феноменів.

Метафізика як гранично абстрактний спосіб пізнання світу є полем філософських баталій між спекулятивним реалізмом, що прагне пізнати світ неупереджено, та феноменологією, що обмежує знання сферою суб'єктивності [Girardi, 2017]. Проблема концептуалізації феноменальних величин ґрунтується на метафізичній категоріальній парі кількості та якості, а також неможливості демонстративних уявлень про деякі наші феноменальні відчуття [Lam, 2019]. Таким чином, розрив між феноменальним та фізичним світом потребує метафізичного методу обґрунтування. Згадаємо, що М. Гайдеггер актуалізує проблему подолання метафізики та/або необхідності її аутентичного розвитку. Але таким чином створює артикуляцію негативної метафізики [Alweiss, 2007], або «в результаті екзистенціального напрямку неklasичної філософії етико-естетична онтологія персоналізму становить структурне ядро неklasичної метафізики» [Ігнат'єв, 2012, с. 123]. Метафізика як метод інтелегібельної спекуляції піддається суттєвій критиці і з огляду на абстрактність, граничність категоріального апарату, і відповідно до її невизначеного прагматичного призначення, оскільки універсальне в сучасному дискурсі означає дієвий зв'язок, відтворюваність якого дає необхідні підстави для практики технології та виробництва.

Чудову метафору для ілюстрації специфіки суто наукового та метафізичного пізнання пропонує Аманда К. Брайт з Лісабонського університету: «Можна сказати, що вчені прагнуть до фотографії світу з надвисокою роздільною здатністю. Замість фотографа наш метафізик був би чимось на зразок імпресіоністів» [Bryant, 2017].

Відомий Гарвардський професор Г. де Діжн [De Dijn, 1999] на прикладі філософії Нового часу доводить, що сучасні стратегії філософствування є своєрідними алюзіями загального пафосу Просвітництва. На його думку, метафізика як метод пізнання не суперечить не тільки сучасним реаліям соціокультурного життя, але органічно єдина із наукою в найвищих формах її об'єктивації та прагматизму: «Одна з найновіших форм – дуже в моді – це метафізика, яка, як не парадоксально, покладається на саму науку і звертається до спекуляції, що з неї випливають, щоб відновити чарівну антропоцентричну картину гордості за своє місце: людство, квітка життя на цій планеті, як вважається, є центром, на який все орієнтоване. Таким чином, виникає новий союз між наукою та релігією, нове примирення природи та людства. Навіть при дослідженні розуму й мозку

деякі філософи сподіваються показати, що поведінка людини передбачає нематеріальний принцип. У цій формі метафізики саме наука реабілітує картину затишного Всесвіту та неповторності людства; це також сприятиме більшому пануванню природи (і до певної точки самого себе). Тривожна перспектива колись різних наукових нововведень компенсується реалістичною або фундаменталістичною філософією науки, яка обґрунтовує віру у фіксовану суть істини, яка все ближче наближається (такою, що можна повірити, що нові «конгеніальні» погляди науки не будуть кардинально підірваним у майбутньому) [De Dijn, 1999, p. 67]».

Професор університету Антверпену Г. де Вріз [De Vriese, 2008] переконаний, що критика метафізики є невід'ємним атрибутом самої метафізики. Автор називає це своєрідним «типовим паттерном», циклічним, або колоподібним зв'язком передумов та висновків. На відміну від стереотипних тверджень про кризу метафізики, автор наполягає на кризі саме критичних процедур метафізики, які є запорукою її динаміки та розвитку. Автор переконаний, що така замкнена корпускулярна модель метафізичного знання є міфологемою, яка деформує сприйняття й аналітику неспростованих аргументів актуальної дійсності: «Таким чином, запропоновано два відверто суперечливих пояснення, щоб пояснити парадоксальну ситуацію відновленого інтересу до метафізики в сучасній постметафізичній епосі. Хоча перше пояснення розглядає замовчування модерністської філософії з її категоричним засудженням метафізики як головного досягнення постмодернізму, інше пояснення тлумачить постмодернізм як кваліфікування належних амбіцій метафізики. І все-таки, наскільки дві інтерпретації відрізняються, вони мають важливий спільний елемент. Вони поділяють думку про те, що сучасна філософія вже не пропонує місця для обґрунтованої, радикальної відмови від метафізики. Згідно з першим поясненням, радикальна критика метафізики нарешті була подолана; відповідно до другого, вона стала зайвою (і навіть контрпродуктивною). Як наслідок, критика метафізики – явного філософського протистояння метафізичному мисленню – практично зникла з сучасної філософської сцени. [De Vriese, 2008, p. 314]».

Г. де Вріз наполягає, що абсурдно розглядати метафізику як монументальну та інваріантну систему. Метафізичне знання є неусувним у філософствуванні будь-якого типу та гатунку: «Декларації про те, що метафізика застаріла або витіснилася в сучасній інтелектуальній культурі, або здатна протистояти реінтеграції в метафізику. Ці декларації відносять метафізику до минулих часів, до «смітнику історії», спираючись на очевидні сили історичних фактів (Великий Лісабонський землетрус, Французька революція, Голокост) або кардинальні зміни в соціальних, політичних, економічних і загально інтелектуальних умовах (Просвітництво, Промислова революція). Тут інтуїтивний вплив посилення на ці факти чи зміни покладається на протилежну метафізику [Ibid, p. 333]». Іншими словами, декларації відмови від метафізики (з огляду на важливі обставини) є, по суті, альтернативним модусом застосування метафізичного методу пізнання.

Про варіабельність застосування метафізики як методу переконливо зазначає Дж. Барріс [Barris, 2015]. Він аргументує системно-формалізуючий зміст метафізичної думки. Цілісність фокусу сприйняття та аналітики явищ світу, по суті, легітимізує широкий спектр когнітивних та оціночних операцій та практик, зміст яких апріорі не може бути унітарним і тотожним. Тому різноманітні «справжні суперечності», що фіксуються та артикулюються формальною логікою, є адекватним відображенням плюралістичного контексту об'єктивної дійсності: «На закінчення дозвольте припустити, що ми самі частково складаємось в усвідомленні та діяльності осмислення, і реальність почуття, про яку я стверджував, є в нашому випадку, таким чином, також питанням нашої онтології й метафізики в сенсі структури дійсності й не тільки її дослідження. Це випадок, коли реальність сенсу та реальність у більш повному онтологічному значенні збігаються» [Ibid, p. 80]. Відповідно, сфера сенсу не є сталою та константною, а конкретика в такій методології є рушієм розвитку й вдосконалення загальних схем легітимізації сенсу.

За такою ж логікою обґрунтування предмета метафізики та аргументацію щодо легітимності її статусу в сучасному гуманітарному дискурсі будують Б. В. Козак [Козак, 2020], В. І. Гусев [Гусев, 2016] і деякі інші українські дослідники. Метафізика як спекулятивний рівень граничних абстракцій визначає загальний контур реалізації та здійснення культури, від конкретно-історичного тлумачення яких залежить зміст культурного простору існування людини. Якщо метафізика культури акцентує константні принципи специфіки людського буття, то ефективність і дієвість рефлексії феномену культури здійснюється шляхом визначення основоположного для певної епохи діалектичного протиріччя: «культура/природа», «культура/історія», «культура/соціум», «культура/особистість». Ґрунтовним і мудрим є висновок В. К. Суханцевої: «Звідси в підставі культури спочатку лежить антиномія, опозиція, смислова бінарність, діалог, роздвоєння Єдиного, нарешті. І всі, хто замислювалися над цим предметно і спеціалізовано, тобто філософи, в незліченному потоці інтерпретаційних зусиль намагалися знайти Єдине, яке долає власну роздвоєність. Так зародилася діалектика і одночасно, як прокляття початкової роздвоєності її культурної підстави, – її Інше, метафізика» [Суханцева, 2006, с. 93].

Класична західноєвропейська парадигма метафізики продукує підстави для інтерпретації культури як простору ствердження ідеалів, монументальність якої є одночасно і причиною, і наслідком свого існування. А філософія в такому ключі розуміється як дійсний рівень здійснення культури, а не археології слідів і артефактів факту її буття. Відповідно, метафізика є вираженою смисловою конструкцією культури, яка продукує певний тип мислення, пам'яті й ідентифікації, тобто суб'єктивності; та соціальності як етико-аксіологічної моделі взаємодії з Іншим. Отже, постає питання про взаємну кореляцію метафізики та культури, способу їх взаємного визначення та детермінації.

Призначення метафізики культури полягає в прагненні «прояснити буттєвий статус культури» [Бурлака, 2009, с. 16], стверджує Д. Бурлака, разом з цим зазначаючи, що «термін «метафізика культури» розглядається як еквівалент терміну «богослов'я культури», який в російській релігійній філософії використовувався набагато частіше» [Там саме, с. 18]. Такий спосіб визначення метафізики культури є ангажованим і не-науковим, або принаймні, фрагментарним і суперечливим. Тому спробуємо сформулювати більш коректний варіант дефініції.

Нескладно помітити, що вся західноєвропейська метафізика – це виклик проти поганої нескінченності, прагнення досягнути розумом, впорядкувати, а отже підкорити часо-просторовий горизонт. Концепція сутності простору передбачає наявність елемента, здатного створити систему, і, відповідно, можливості подальшої локалізації предмета. Культура – це такий збір простору в інтелігібельній конструкції. Це специфічний характер людського буття у Всесвіті, такий спосіб перебування у світі.

Метафізика – це наука про граничні підстави життя та мислення. Онтологія – це наука про життя в його екзистенційності, формаціях та модусності. Метафізика – це область позиціонування меж ноуменальної сфери, можливостей позначення модусів, а також визначення областей, де справедлива лише чиста інтелігібельність, тобто трансцендентність. Онтологія – це область розширення модусів, коли сенс виражається через:

- а) простір – час;
- б) субстанція – акциденція;
- в) можливість – ймовірність, що стає сутністю.

Метафізика, постулюючи та апелюючи до онтології, із просторовості чистої присутності, експлікує інтелігібельну конструкцію, сутність. Сутність – це мета відношення людини до світу, суще як просторова одиниця та локальність є умовою і передумовою життя як такого та сутності як предмету рефлексії. Вже антична метафізика споглядання постулює розрив між суцям як просторово представленим і суттю як інтелігібельною

конструкцією. Людина натрапляє на річ, дану як наявну в екзистенційному горизонті присутності. Сутність як автентичність сенсу виступає для «Его» як об'єкт трансцендентності, – такою є онтологія речі.

Виходячи з вищесказаного, простір – це область локалізації «Его» і поле трансценденції одночасно. Таким чином, подібне тлумачення можливе лише в тому випадку, якщо такою можливістю володіє життя, за його іманентним припущенням. Взаємні переходи трансцендентальної та екзистенціальної інтенсивності визначають не тільки ноуменальні простори, його математичне вираження, але, в першу чергу, можливість його безпосереднього переживання та відчуття життєвого світу як стабільно розташованого, «схопленого», «обжитого». Тож стає очевидною причинність просторово-структурної діяльності людини, що моделює та створює світ у просторово-пластичній манері, надаючи сутності конструктивність онтологічного відношення. Горизонт людського існування не слід сприймати як деструкцію або анігіляцію біологічного простору. Така загроза дійсно існує, але було б безпідставно стверджувати безальтернативний характер такого відношення.

Відчуття субстантивоване за допомогою межі. Метафізика – це методологія встановлення межі. Відповідно до метафізичного пізнання, Всесвіт є єдиним, просторовим контекстом. Фізика досліджує заданий контекст, а метафізика розглядає даність як єдність з метою встановлення сенсу. Фізика вивчає світ і приходить до його основи як порожнечі. Метафізика окреслює межі, досліджує дещо як цілісність, як факт, як річ, що має сутність або істотне. Фізика продукує небуття простору як одиниці. Метафізика – це умова, презумпція «буття» як межі пізнання світу. Якщо втрачена цілісна модель світу – відображення стає неможливим. Думка беззахисна перед поганою нескінченністю. Тому фізиці потрібна конвенція з метафізикою як відображенням межі, яка розуміє простір як область здатності людини «бути», встановлювати співвідношення суб'єкта і об'єкта. Людина окреслює ойкумену, «закинутість» як основний екзистенціал. Це означає залучити незнайоме з метою оволодіння. Метод «приручення» речі – це експлікація її внутрішньої основи. Це відбувається створенням особливого зрізу реальності, а саме семіотичного простору. Людина пізнає річ, називаючи, встановлюючи межу і укладаючи сенс. Такий підхід дає нам пояснення просторових орієнтацій на рівні горизонталі. Відносно максимально широким і логічним буде постановка питання: чи існує лише метафізична категорія, чи дійсно є онтологічні підстави для спекулятивного розсуду цілісності Всесвіту? Простір існує як онтологічно задане, але думка має здатність і можливість його структурування.

Сфера діяльності спостерігача полягає у з'ясуванні структури простору (координати відстані, відношення та інше). Чи є структура Всесвіту? Ні, є лише можливість такої структури. Метафізика через простір культури дозволяє емпірично відчувати Всесвіт як одиницю (ми маємо на увазі як єдність, встановлюючи структуру), припускати наявність сенсу.

Оскільки «культура є інтерсуб'єктивний простір людської духовності, що не зводиться до предметно-діяльній визначеності», і «дух і культура відносяться до проблемного поля метафізики, виступаючи їхнім спільним артіоні» [Суханцева, 2006, с. 22], метафізика культури – це сфера філософського дослідження феномену культури в її граничних, позадосвідних, сутнісних принципах історичного розвитку й смислових трансформацій.

Ретроспективний аналіз західноєвропейської метафізики засвідчує послідовний і змістовний процес якщо не інтеріоризації простору й часу, тоді логічного наголосу їх антропного визначення та виміру, і особливо безапеляційний в контексті культури. Тому обґрунтованим є визначення феномену культури як специфічно людського способу освоєння простору та підкорення часу, а свідомості – як топології рефлексивних практик.

Діалектичний принцип протиріччя між простим і складним розкривається в концепції простору. З одного боку, поняття простору передбачає деяку єдність, сутність

ядра, що зберігає цілокупність об'єкта значень. З іншого боку, простір необхідно розуміти як різноманітний, багаторівневий, що містить безліч модусів. Існує акт думки трансцендентального суб'єкта, щоб зрозуміти простір як щось єдине. Відповідним дослідженням такої інтерпретації буде метафізика й онтологія. Якщо акцентувати увагу на різноманітності – тоді неминучим є перехід до емпірики, до методології природничих наук. У будь-якому разі, зміст природничих наук будується за принципом опису, дескрипції. Метафізика, навпаки, встановлює семантичну конструкцію для реалізації гносеологічних процедур, дає ключ до інтерпретації простору як осмисленої реальності.

Отже, класична метафізика з моменту її виникнення і протягом усього довгого, змістовного та продуктивного існування є своєрідною орієнтацією у просторі. Не випадково досить часто терміни «метафізика» та «онтологія» фігурують як синоніми. Метафізика – це спосіб пізнання природно структурованого життя, суттєвою основою якої є вічність. Постійність змін – в цьому полягає зміст метафізичних знань. Виходячи з цього принципу, картина світогляду, властива тій чи іншій епосі, базується на певній просторовій метафорі. Саме у прагненні до змістовно-символічної абстракції простору на відміну від конкретики локалізації суцього полягає алібі метафізичного знання, найбільш монументальним наслідком якого є феномен культури. Мова, символ, каузальність, цінність є надлишковими з точки зору тривіальної вітальності. Але саме вони визначають горизонт становлення людяності, тобто суб'єктивності та соціальності. І всі спроби критики й негації метафізики є прагненням позбутися цієї надлишковості в проєктах подолання онтологічної невизначеності сутності та екзистенції людського життя. «Добре бути баобабом!» – таким по суті є лейб-мотив тотальної відмови від метафізики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Allen S. R. Can Metaphysical Structuralism Solve the Plurality Problem? *International Journal of Philosophical Studies*, 2018. V. 26. Issue 5: Substantialism, Factualism, and Structuralism: A Philosophical Dispute. P. 722-746. <https://doi.org/10.1080/09672559.2018.1544732>
- Alweiss L. Leaving Metaphysics to Itself. *International Journal of Philosophical Studies*, 2007. V. 15. Issue 3: Klaus Held: Reflections on Time, Mood, and Phenomenological Method. P. 349-365. <https://doi.org/10.1080/09672550701445225>
- Barris Jeremy. Metaphysics, Deep Pluralism, and Paradoxes of Informal Logic. *International Journal of Philosophical Studies*, 2015. V. 23. Issue 1. P. 59-84. <https://doi.org/10.1080/09672559.2014.961506>
- Bryant A. K. What's Metaphysics All About? Retrieved from: *IAI News*. 2017. 15th August. <https://iai.tv/articles/what-is-metaphysics-all-about-auid-870>
- Buford Ch., Allhoff F. Neuroscience and Metaphysics. *The American Journal of Bioethics*, 2005. V. 5. Issue 2. P. 34-36. <https://doi.org/10.1080/15265160590960258>
- De Dijn H. The vicissitudes of metaphysics in the Modern Age. *South African Journal of Philosophy*, 1999. V. 18, Issue 1. P. 61-73. <https://doi.org/10.1080/02580136.1999.10878178>
- De Vriese H. The Myth of the Metaphysical Circle: An Analysis of the Contemporary Crisis of the Critique of Metaphysics. *Inquiry. An Interdisciplinary Journal of Philosophy*. 2008. V. 51, Issue 3. P. 312-341. <https://doi.org/10.1080/00201740802120772>
- D'Oro G. The Philosopher and the Grapes: On Descriptive Metaphysics and Why It Is Not 'Sour Metaphysics'. *International Journal of Philosophical Studies*, 2013. V. 21. Issue 4. P. 586-599. <https://doi.org/10.1080/09672559.2013.833959>
- Fisher A. R. J. Donald C. Williams's defence of real metaphysics. *British Journal for the History of Philosophy*, 2017. V. 25. Issue 2. P. 332-355. <https://doi.org/10.1080/09608788.2016.1266461>
- Frost K. A metaphysics for practical knowledge. *Canadian Journal of Philosophy*, 2019. V. 49. Issue 3. P. 314-340. <https://doi.org/10.1080/00455091.2018.1516972>
- Girardi L. Phenomenological Metaphysics as a Speculative Realism. *Journal of the British Society for Phenomenology*, 2017. V. 48. Issue 4. P. 336-349. <https://doi.org/10.1080/00071773.2017.1362778>

- Grayling A.C. Metaphysics. Britannica. Retrieved from: <https://www.britannica.com/topic/metaphysics>
- Guorong Y. Metaphysics. Reconstruction and Reflection. *Contemporary Chinese Thought*, 2012. V. 43. Issue 4. P. 7-26. <https://doi.org/10.2753/CSP1097-1467430401>
- Habermas J. Metaphysics as a way of life. *Economy and Society*, 1994. V. 23. Issue 1. P. 93-118. <https://doi.org/10.1080/03085149400000015>
- Heller A. The Unmasking of the Metaphysicians or the Deconstructing of Metaphysics? *Critical Horizons. A Journal of Philosophy and Social Theory*, 2004. V. 5. Issue 1. P. 401-418. <https://doi.org/10.1163/1568516042653602>
- Hindess B. Bringing Metaphysics Back In? *History of European Ideas*, 2014. V. 40. Issue 1: The Humanities in Australia: Reflections on the Work of Ian Hunter. P. 44-49. <https://doi.org/10.1080/01916599.2013.784032>
- Lam D. Metaphysics of quantity and the limit of phenomenal concepts. *Inquiry. An Interdisciplinary Journal of Philosophy*, 2019. V. 6. Issue 3. P. 247-266. <https://doi.org/10.1080/0020174X.2018.1446049>
- Maclaurin J., Dyke H. What is Analytic Metaphysics For? *Australasian Journal of Philosophy*, 2012. V. 90. Issue 2. P. 291-306. <https://doi.org/10.1080/00048402.2011.587439>
- McLeod M., Parsons J. Maclaurin and Dyke on Analytic Metaphysics. *Australasian Journal of Philosophy*, 2013. V. 91. Issue 1. P. 173-178. <https://doi.org/10.1080/00048402.2012.730534>
- Meijer M. A peculiar enterprise. The fate of metaphysics in a naturalist climate. *International Journal of Philosophy and Theology*, 2018. V. 79. Issue 1-2. P. 1-17. <https://doi.org/10.1080/21692327.2017.1402691>
- Metaphysics. *Stanford Encyclopedia of Philosophy*. 2014. Oct. 31. Retrieved from: <https://plato.stanford.edu/entries/metaphysics/>
- Milne P. Modal metaphysics and comparatives. *Australasian Journal of Philosophy*, 1992. V. 70. Issue 3. P. 248-262. <https://doi.org/10.1080/00048409212345151>
- Nye H. Metaphysics before method? *Jurisprudence. An International Journal of Legal and Political Thought*, 2019. V. 10. Issue 2. P. 246-254 <https://doi.org/10.1080/20403313.2019.1620001>
- Parsons J. Real Metaphysics. *Australasian Journal of Philosophy*, 2004. V. 82. Issue 3. P. 530-532. <https://doi.org/10.1080/713659866>
- Reeves C. Beyond the Postmetaphysical Turn: Ethics and Metaphysics in Critical Theory. *Journal of Critical Realism*, 2016. V. 91. Issue 1. P. 217-244. <https://doi.org/10.1080/14767430.2016.1171666>
- Steinberg A. Paradigmatic Metaphysics. *Australasian Journal of Philosophy*, 2020. V. 98. Issue 2. P. 403-409. <https://doi.org/10.1080/00048402.2019.1695279>
- Thomas O. Metaphysics and Natural Science. *Theology and Science*, 2009. V. 7. Issue 1. P. 31-45. <https://doi.org/10.1080/14746700802617113>
- Wheeler III S. C. Introduction to Metaphysics. *The European Legacy. Toward New Paradigms*, 2015. V. 20. Issue 1. P. 100-101. <https://doi.org/10.1080/10848770.2014.976935>
- Бурлака Д. К. Метафізика культури. Санкт-Петербург: РХГА, 2009, 352 с.
- Гусев В. І. Метафізика як філософська наука. *Наукові записки НаУКМА*. 2016. Т. 180. Філософія та релігієзнавство. С. 3-11.
- Ігнат'єв В.А. Некласична метафізика. *Філософія науки: традиції та інновації*. 2012, № 1 (5). С. 117-125
- Козак Б.В. Термінологічне співвідношення «метафізики» і «онтології» як проблема і можливість. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Філософія*. 2020. Т.31 (70). № 1. DOI <https://doi.org/10.32838/2709-2933/2020.1/02>
- Лакс М. Вступ до сучасної метафізики (уривок). Природа метафізики – деякі історичні рефлексії. *Університетська кафедра*. 2015. № 4. С. 159-174. <http://ir.kneu.edu.ua/bitstream/handle/2010/12335/159-174.pdf;jsessionid=77B52704718F54C0AF736E484E064C1F?sequence=1>
- Суханцева В. К. Метафізика культури, 2006. Киев: Факт. 368 с.

Яценко Олена Дмитрівна

кандидат філософських наук, доцент кафедри методології науки та міжнародної освіти,
факультет менеджменту освіти та науки

Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова

вул. Пирогова, 9, кім 129, Київ, Україна, 01601

E-mail: yatsenkood@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0584-933X>

Стаття надійшла до редакції: 26.06.2021

Схвалено до друку: 10.09.2021

PURPOSE OF METAPHYSICS: APOLOGY OF OVERAGE

Yatsenko Olena D.

PhD in Philosophy, Associate Professor of the Department of Methodology of Science and
International Education, Faculty of Management of Education and Science

Dragomanov National Pedagogical University

Pirogova st., 9, room 129, Kyiv, Ukraine, 01601

E-mail: yatsenkood@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0584-933X>

ABSTRACT

The article consistently substantiates the statement about the non-contextual nature of metaphysical knowledge. It is proved that metaphysics as knowledge of the limit level of abstraction determines the context, which gives it the status of a pure theory of the universal essential foundations of existence and knowledge of the world. Also, metaphysics as a speculative level of boundary abstractions determines the general contour of the realization of culture, on the specific historical interpretation of which depends the content of the cultural space of human existence. It is hypothesized that the metaphysics of culture emphasizes the constant principles of the specificity of human existence, and the effectiveness and efficiency of reflection on the phenomenon of culture is carried out by determining the fundamental for a particular era dialectical contradiction. Accordingly, metaphysics is a pronounced semantic construction of culture, which produces a certain type of thinking, memory and identification, i.e. subjectivity; and sociality as an ethical-axiological model of interaction with the Other. It is argued that classical metaphysics since its inception and throughout its long, meaningful and productive existence is a kind of orientation in space. The author argues that culture is a collection of space in an intelligible structure, the specific nature of human existence in the universe, the way of human being in the world. Space in the metaphysics of culture means the area of localization of the "Ego" and the field of transcendence at the same time. It is argued that metaphysics through the space of culture allows us to empirically feel the universe as Unite, to assume the existence of meaning. The concept of metaphysics of culture as a sphere of philosophical research of the phenomenon of culture in its boundary, extra-experiential, essential principles of historical development and semantic transformations is defined. Based on the analysis, the author summarizes the definition of the phenomenon of culture as a specifically human way of mastering space and the conquest of time, and consciousness - as a topology of reflective practices.

Keywords: *metaphysics, metaphysics of culture, space, subjectivity, sociality.*

REFERENCES

- Allen S. R. (2018). Can Metaphysical Structuralism Solve the Plurality Problem? *International Journal of Philosophical Studies*, 26, 5: *Substantialism, Factualism, and Structuralism: A Philosophical Dispute*, 722-746. <https://doi.org/10.1080/09672559.2018.1544732>
- Alweiss L. (2007). Leaving Metaphysics to Itself. *International Journal of Philosophical Studies*, 15, 3: *Klaus Held: Reflections on Time, Mood, and Phenomenological Method*, 349-365. <https://doi.org/10.1080/09672550701445225>

- Barris J. (2015). Metaphysics, Deep Pluralism, and Paradoxes of Informal Logic. *International Journal of Philosophical Studies*, 23, 1, 59-84. <https://doi.org/10.1080/09672559.2014.961506>
- Bryant A. K. (2017). What's Metaphysics All About? *LAI News*, 15 August. <https://iai.tv/articles/what-is-metaphysics-all-about-auid-870>
- Burlaka D. K. (2009). *Metaphysics of culture*. Sankt-Peterburg: RKHGA. [in Russian].
- Buford Ch., Allhoff F. (2005). Neuroscience and Metaphysics. *The American Journal of Bioethics*, 5, 2, 34-36. <https://doi.org/10.1080/15265160590960258>
- De Dijn H. (1999). The vicissitudes of metaphysics in the Modern Age. *South African Journal of Philosophy*, 18, 1, 61-73. <https://doi.org/10.1080/02580136.1999.10878178>
- De Vriese H. (2008). The Myth of the Metaphysical Circle: An Analysis of the Contemporary Crisis of the Critique of Metaphysics. *Inquiry. An Interdisciplinary Journal of Philosophy*, 51, 3, 312-341. <https://doi.org/10.1080/00201740802120772>
- D'Oro G. (2013). The Philosopher and the Grapes: On Descriptive Metaphysics and Why It Is Not 'Sour Metaphysics'. *International Journal of Philosophical Studies*, 21, 4, 586-599. <https://doi.org/10.1080/09672559.2013.833959>
- Fisher A. R. J. Donald C. (2017). Williams's defence of real metaphysics. *British Journal for the History of Philosophy*, 25, 2, 332-355. <https://doi.org/10.1080/09608788.2016.1266461>
- Frost K. (2019). A metaphysics for practical knowledge. *Canadian Journal of Philosophy*, 49, 3, 314-340. <https://doi.org/10.1080/00455091.2018.1516972>
- Girardi L. (2017). Phenomenological Metaphysics as a Speculative Realism. *Journal of the British Society for Phenomenology*, 48, 4, 336-349. <https://doi.org/10.1080/00071773.2017.1362778>
- Grayling A.C. (2021). Metaphysics. *Britannica*. Retrieved from: <https://www.britannica.com/topic/metaphysics>
- Guorong Y. (2012). Metaphysics. Reconstruction and Reflection. *Contemporary Chinese Thought*, 43, 4, 7-26. <https://doi.org/10.2753/CSP1097-1467430401>
- Habermas J. (1994). Metaphysics as a way of life. *Economy and Society*, 23, 1, 93-118. <https://doi.org/10.1080/03085149400000015>
- Heller A. (2004). The Unmasking of the Metaphysicians or the Deconstructing of Metaphysics? *Critical Horizons. A Journal of Philosophy and Social Theory*, 5, 1, 401-418. <https://doi.org/10.1163/1568516042653602>
- Hindess B. (2014). Bringing Metaphysics Back In? *History of European Ideas*, 40, 1: *The Humanities in Australia: Reflections on the Work of Ian Hunter*, 44-49. <https://doi.org/10.1080/01916599.2013.784032>
- Husyev V. I. (2016). Metaphysics as a philosophical science. *NaUKMA Research Papers in Philosophy and Religious Studies*, 180, 3-11. [in Ukrainian].
- Ihnat'yev V.A. (2012). Non-classical metaphysics. *Philosophy of science: traditions and innovations*, 1 (5), 117-125. [in Ukrainian].
- Kozak B.V. (2020). The terminological correlation of "metaphysics" and "ontology" as a problem and opportunity. Scientific notes of Taurida National V.I. Vernadsky University. Series: Philosophy, 31 (70), 1. DOI <https://doi.org/10.32838/2709-2933/2020.1/02>. [in Ukrainian].
- Laks M. (2015). Introduction to modern metaphysics (excerpt). The nature of metaphysics – some historical reflections. *University department*, 4, 159-174. <http://ir.kneu.edu.ua/bitstream/handle/2010/12335/159-174.pdf;jsessionid=77B52704718F54C0AF736E484E064C1F?sequence=1>. [in Ukrainian].
- Lam D. (2019). Metaphysics of quantity and the limit of phenomenal concepts. *Inquiry. An Interdisciplinary Journal of Philosophy*, 6, 3, 247-266. <https://doi.org/10.1080/0020174X.2018.1446049>
- Maclaurin J., Dyke H. (2012). What is Analytic Metaphysics For? *Australasian Journal of Philosophy*, 90, 2, 291-306. <https://doi.org/10.1080/00048402.2011.587439>
- McLeod M., Parsons J. (2013). Maclaurin and Dyke on Analytic Metaphysics. *Australasian Journal of Philosophy*, 91, 1, 173-178. <https://doi.org/10.1080/00048402.2012.730534>
- Meijer M. (2018). A peculiar enterprise. The fate of metaphysics in a naturalist climate. *International Journal of Philosophy and Theology*, 79, 1-2, 1-17. <https://doi.org/10.1080/21692327.2017.1402691>

- Metaphysics. (2014). *Stanford Encyclopedia of Philosophy*, oct. 31. <https://plato.stanford.edu/entries/metaphysics/>
- Milne P. (1992). Modal metaphysics and comparatives. *Australasian Journal of Philosophy*, 70, 3, 248-262. <https://doi.org/10.1080/00048409212345151>
- Nye H. (2019). Metaphysics before method? *Jurisprudence. An International Journal of Legal and Political Thought*, 10, 2, 246-254. <https://doi.org/10.1080/20403313.2019.1620001>
- Parsons J. (2004). Real Metaphysics. *Australasian Journal of Philosophy*, 82, 3, 530-532. <https://doi.org/10.1080/713659866>
- Reeves C. (2016). Beyond the Postmetaphysical Turn: Ethics and Metaphysics in Critical Theory. *Journal of Critical Realism*, 91, 1, 217-244. <https://doi.org/10.1080/14767430.2016.1171666>
- Steinberg A. (2020). Paradigmatic Metaphysics. *Australasian Journal of Philosophy*, 98, 2, 403-409. <https://doi.org/10.1080/00048402.2019.1695279>
- Sukhantseva V. K. (2006). *Metaphysics of culture*. Kiyev: Fakt. [in Russian].
- Thomas O. (2009). Metaphysics and Natural Science. *Theology and Science*, 7, 1, 31-45. <https://doi.org/10.1080/14746700802617113>
- Wheeler III S. C. (2015). Introduction to Metaphysics. *The European Legacy. Toward New Paradigms*, 20, 1, 100-101. <https://doi.org/10.1080/10848770.2014.976935>

Article arrived: 26.06.2021

Accepted: 20.09.2021

НАЗАД У МАЙБУТНЄ: ВІД АНАЛІТИЧНОЇ ФІЛОСОФІЇ ДО ВІТГЕНШТАЙНА

Спочатку один «голий і самотній» факт: ніхто не бачив, щоб філософія закінчилася. Відтак, принаймні, індуктивно, ми можемо стверджувати, що філософія *ніколи не закінчується*. Не завершується. Вона не завершується, незалежно від того, що протягом усієї історії її існування, її супроводжують підсумкові фінальні об'яви – з середини філософії і ззовні – про остаточне завершення, про кінець, про кінець кінців, про смерть філософії тощо. З цієї точки зору, Людвіг Вітгенштайн видається мені не фігурою «минулого», фігурою *архіву* – фігурою історичної реконструкції. Ба більше, навіть не фігурою професійної концептуальної деконструкції – впливової і поважної традиції філософської роботи – аналітичної філософії. Навіть при тому, що це фігура одного з її «отців-засновників». Як раз, навпаки. Людвіг Вітгенштайн видається фігурою *майбутнього* філософії, її чистого й простого *просуви*. Фігурою символічною і також актуальною – фігурою «ніколи-не-завершення» філософії. Фігурою, яка підписує не слово сказане у філософії, але точку потенційованої напруженості відбутися і пролунати справжньому філософському слову – не позначення деяких *речей*, але реєстрації *слідів істини* у до межі доведених індивідуальних станах...

Важливо розуміти, що ця стаття не про філософську традицію аналітичної філософії. І не про самого філософа, чи філософію Вітгенштайна – у плані хронології-доксографії, чи ейдетико-історичного огляду, чи деякої теоретичної реконструкції у контексті деякого, того чи іншого «філософського сьогодення», чи навіть, у самому (ви)значному режимі – як «універсальне з підписом». Хоча певні змісти щодо і першого, і другого, – просто як робоча необхідність, «машинальним чином» – тут, ясна річ, є. У цій статті, насправді відкривається намагання показати, що аналітична філософія (як певний спосіб дії щодо реалізації події мислення – спосіб дії, до речі, досить точно ідентифікований, причому, таким чином, що ці ідентифікація і демаркація є не результатом деяких спеціальних теоретичних чи методологічних зусиль, але видається *частинною подією*) – уся аналітична філософія, як спроба, як запровада, як «рух», як справа, як діяльність, – є феноменальним “*natura naturans*”. Є таким саме як «топос відтворення мислення» у суто онтологічному сенсі, в обміні з яким, власне, Людвіг Вітгенштайн, також, унікальний і один-єдиний – як «подія думки» – знов таки, у цілком онтологічному сенсі, «демонструє», тобто, *саме і є* актуальне, «живе», можливо, незамінне подання, розгортання, місце входження (до) проблеми конечності, доступу, філософського слова, змісту й акту. Можливо, отримати доступ до «самого Саме» і є правильно поставити проблему доступу? Відтак, говорячи за допомогою самого Метра, філософія це робота і вдача правильно підібрати *приклад*.

Ключові слова: показ, доступ, мова, аналітична філософія, філософія, Л. Вітгенштайн.

6.522 Es gibt allerdings Unassprechliches. Dies zeigt sich <...>.

6.53 <...> Diese Methode wäre für den anderen unbefriedigend — er hätte nicht das Gefühl, daß wir ihn Philosophie lehrten — aber s i e wäre die einzig streng richtige.

L. *Vitgenstein*

6.522 Є невисловлюване. Воно показує себе <...>

6.53 <...> Цей метод точно не вдавсь б співрозмовникові — він би не відчув тут філософського навчання, — але лише *такий* (метод) був би беззаперечно вірним.

L. *Vitgenstein*

Зараз я намагатимусь сказати набагато більше, ніж можу бути здатним сказати, і тому, можливо, відбудеться так, що я нічого не зможу сказати. Але сама організація, самі

надані «налаштування» цього випадку, у який я потрапив, належать не мені, а Людвігові Вітгенштайну.

Якщо є мета зробити концептуальний по суті жест, не радять (зважаючи на певну недоцільність) вживати високі епітети та найвищі ступені. Втім, іноді філософське здивування, *πόθος*, що, як свідчать, є повсюдне *ἀρχή* філософії [Heidegger, 2006, S. 23], пов'язане не з тим, що поряд раптом, з-проста постає Дивовижне, але з тим, що десь, у точно «занавігованому» місці хтось залишив сформовану, розвинуту структуру долучення до Дивовижного. Тоді цього «когось» ми називаємо «великим». Але Людвіг Вітгенштайн є не усього лише великим. Людвіг Вітгенштайн є Таємницею. Чи Порожнечою. Є Безоднею. У яку поринаєш. Безодно неможливо закрити. Конче невідомо, що там є, що *буває*, що звідти з'явиться! Єдине, що залишається – якщо ти залишаєшся живий – це нерухоме мовчазне здивування...

Втім, якщо я, за таких причин та обставин (тобто за таких, що точно проходять під віданням філософії), *нічого не зможу сказати*, цей *результат* буде цілком в дусі Вітгенштайна (і, як знати, можливо був би схвалений ним), отже, можливо, як раз таким чином, я саме й опинюся ближче до «самої справи»?

Як відомо, Вітгенштайна вважають отцем аналітичної філософії. Його традиційно вважають таким фахівцем з історії філософії та з інтелектуальної історії. Його вважають таким самі аналітичні філософи. Його вважають таким також і неаналітичні філософи, філософи, які не належать до традиції аналітичної філософії. Відтак, принаймні, доречно поцікавитися: врешті, яким же є це «дитя», що тут народилося?

Щодо цього буду говорити про «парадигму аналітичної філософії». Я буду використовувати термін «парадигма» у строго кунівському, вузькому сенсі. Головне, чому я роблю саме так – навіть не те, що в Т. Куна це термін описання *науки*, що дуже годиться щодо мови про аналітичну філософію. (Зауважу у дужках: спробуйте, у якості певного концептологічного експерименту, точно застосувати термін «парадигма» до гуманітарного знання, до історії, до теології, до літературного аналізу, до мистецтвознавства, до суспільної чи політичної теорії). Головне тут те, що термін «парадигма» – це термін «дій», «діяльності», «процесу» і «спільноти», а не термін теоретичного уявлення. «Парадигма аналітичної філософії» – це про те, як працюють живі і діючі аналітичні філософи, і що вони думають, у чому вони переконані щодо цього (тобто щодо статусу і смислу, цілей і завдань, засобів та прийомів, бажаних результатів власної праці), а не про те, що написано про аналітичну філософію в метафілософських дослідженнях.

При цьому (зараз це не моя тема) – тут могутній «простір обмінів», і тому, одне й інше іноді важко розділити, – звичайно, те що «парадигмально» сповідають діячі аналітичної філософії, лежить у щільному відношенні до події аналітичної філософії і остання, часто-густо, не тільки *виглядає*, але й *буває* такою, якою велить їй парадигма що діє у процесі її виробництва. Але тут (я забігаю наперед) мені важливе саме те, що аналітична філософія, буває й іншою (точніше, що *з аналітичної філософії буває й інше...*).

Тепер я просто перелічу набір «парадигмальних» рис аналітичної філософії.

Перш за все, це віра в об'єктивну реальність, в об'єктивний характер речей і явищ світу, а також у відкритість – принаймні, принципову – прямого доступу до речей у знанні, у можливість повністю адекватного показу об'єктів, а також у асимптотичне наближення до такого показу у пізнавальному процесі. Це віра в те, що для усього є, і що головне, що для усього є – це аргументація. Це потяг до точності суджень, до замкненості проблемного поля і до замкненості теоретичних побудовань – як у математиці та символічній логіці: ми можемо працювати з формальними об'єктами, якщо формальна система/теорія замкнена. Це впевненість про досягну остаточність результату, тобто впевненість, що деякий фрагмент дійсності може бути проаналізований «назавжди», що тут усе сказане і до сказаного додати нічого – можна тільки перейти до іншого фрагменту. Це певний кумулятивізм – впевненість у тому, що кожний результат – це цеглина у будинок загальної колективної справи – як у науці.

Це магістральна та програмна, стратегічна віра у «логічну похибку мови»: багато проблем – особливо, класичних філософських проблем – розсіюються як дим, самі собою, якщо провести логіко-семантичний і референційний аналіз мови, якою вони сформульовані. (Це не просто виділення мови у межах «Linguisticturn». Це саме аналіз «похибки мови» як універсальний шлях їх дискредитації та нівелювання, шлях до демонстрації, що проблем, насправді, *нема!*

Це, до речі, глибокий симптом «порожності» проблеми філософії (що я не в змозі розглядати тут, у відповідності до непересічної значущості і показовості цього) – для аналітичної філософії тут, також, *нема проблеми*, бо все остаточно зрозуміло (див. про це, також: [Loux, 2001]). (Аналітичний філософ у цьому плані дещо схожий на середньовічного філософа, для якого багато проблем античного філософського умогляду просто не існує: бо ж є Одкровення.)

Р. Рорті авторитетно засвідчує, що більшість аналітичних філософів не схильні розуміти свою дисципліну як гуманітарну. Вони вважають її точним дослідженням об'єктивного знання і, з цієї причини, скоріше, схожою з природничими науками. Гуманітарні ж науки вони розглядають як арену зіткнення *незаперечних думок*. Філософи такого типу вважають за краще розташовуватися – для цілей виключно адміністративних – якомога далі від професорів літератури і якомога ближче до професорів фізики. Далі він констатує, що для англomовних філософів найбільше значення має саме здатність до аргументації, типова для учасників судових процесів. Найважливішим – продовжує професор Рорті – як і раніше вважається володіння тим, «що мої принстонські колеги зазвичай називали "швидким мисленням"» (див.: Rorty, 1999, р 1, 5]). (Тут, я гадаю, що в Валерія Подороги є текст, який, фактично, присвячений філософії і філософуванню, де він наголошує і підкреслює, що «бути мислителем значить бути *повільним*, дуже повільним» (тут курсив самого В. Подороги) [Подорога, 1995, с. 228]). А М. Мамардашвілі (про якого також ведеться у тільки що згаданому тексті) взагалі констатує, що у стані філософського мислення, ти ніби «оціпенів, застиг» [Мамардашвили, 1992, с. 17])

Але, схоже в філософії є якась власна *внутрішня форма*. У самій філософії. Ми не можемо і не будемо обговорювати це тут. Але я буду стверджувати, що, незважаючи на «парадигмальне налаштування» аналітичних філософів не мати нічого спільного з філософією, якщо це не *аналітична* філософія, аналітична філософія залишається філософією! Я буду стверджувати, що «аналітична філософія» все ж таки залишилася *можливістю філософії*, онтологічною можливістю події «філософія» – що, до речі, між іншим, маркується якоюсь невисловлюваною інтуїтивною ідентичністю: ми відчуваємо, що перед нами філософська спроба, хоча не можемо дескриптивно визначити, чому.

Відома думка, що подія виформовує собі суб'єктів – отже, своїх власних суб'єктів. Тут імплікована деяка двоїстість: певні «хтось» є суб'єктами *події* – відклад події, її ходу, але, з іншого боку, вони – *суб'єкти* події, тобто, «хтось», хто подію здійснює.

Так от, цікаво іноді спостерігати, як аналітична філософія власних титульних представників – «виробників» – навіть, найзавзятіших, «найзатятіших» носіїв парадигми, на кшталт Р. Карнапа та М. Шліка (я вже не кажу про «простих працівників аналітичної філософії» – про звичайних гарвардських та кембриджських професорів), увесь час – і ми це можемо спостерігати і фіксувати – *повертає до філософії*, як би багато хто з них не намагається зробити з неї окреме нове діло, за одним ходом редукуючи до нього усю філософію, або розгорнути аналітичну філософію, а в ній, знов таки, усю філософію у бік математики, символічної логіки, лінгвістичного аналізу, фізичного наукового природознавства тощо. Отже, згадуючи Алена Бадью, в події аналітичної філософії, з планом і режимом *вірності події* – складні відносини, які, щоправда, тут також нема можливості докладно обговорювати.

Аналітична філософія, все ж таки, залишається *філософією*, минаючи та ігноруючи локальні вподобання, мрії та наміри, які керували більшістю тих, хто її підтримував, тих, хто її продовжував і розбудовував (раніше і зараз), і навіть тих, хто її створив.

Що ж, і з добрими почуттями можна робити погану літературу – цитує Гайдеггер Андре Жида у тексті про філософію. Бо річ не у почуттях, а в літературі. А ще більшою мірою – у філософії (див.: [Heidegger, 2006, S. 8]).

І отут постає Людвг Вітгенштайн. Він з тих, хто міг просто одним кроком, одним жестом покинути й полишити усю розгорнуту, розгалужену й розбудовану справу, подію, біля джерел якої стояв, – і піти туди – навіть не на іншій землі, – а туди, де *землі нема*, в тому сенсі, що там ніщо не може бути даним та зрозумілим *в термінах «землі»*. І він, схоже, був досить чуттєвим до того, що йде до думки й пера від того, у що виявляється залученим й посвяченим. У філософії.

А ж філософія? Філософія народилася, завжди була *метафізикою* і, що б там не казали про кінець метафізики, такою залишається. Метафізика ж просто говорить: за речами (під речами) є ще щось, що не розташовується у часі, серед речей (бо неможливо, щоб речі трималися й були визначеними самі собою). (М. Мамардашвілі та О. П'ятигорський блискавично висловилися: без онтології тут бере за горло, бо *що* залишається? – Теорія опису одних речей, як того, що деяким чином висловлює стан справ щодо інших речей?) (курсивом дана розрядка самих авторів) [Мамардашвілі, П'ятигорський, 1997, с. 26]). І Вітгенштайн наголошує: сенс світу, тайна життя, смерть і світ у відношенні до смерті, а також, і Сам Бог – не віднаходяться у світі, мають бути повз простору та часу – не в безкінечному продовженні, але у «безчассі», тобто цілком у *теперішньому*, тобто у миті, тобто у вічності (уся група афоризмів «Трактату», від 6.4 до знаменитого кінцевого афоризму 7 [Witgenstein, 1922, S. 159-162], враховуючи той факт, що «6.372 <...> dem neuen System scheinen soll, als sei alles erklärt» (у нових системах може здатися, що усе пояснене) [Ibid, S. 158]).

От, у цьому сенсі філософія від початку була метафізикою. Навіть в класичній аналітичній філософії є своя, така-собі, «вироджена метафізика». На «метафізичному рівні» у даному випадку розташовується умовна (а іноді – цілком буквальна) «логіка висловлювань»: за «фізикою», додатково до фізики, є тільки правильна логіка організації фактів у висловленні.

Далі. В класичній філософії є спекулятивний жест: просто з самого початку постулювати, покласти *підставу можливості смислу* – провести «розкрій хаосу», як казав Ж. Дельоз, щоб відносно цих координат можна було щось осмислити/помислити. Але цей жест філософії, строго кажучи, не «природний» – якщо мати на увазі набір рис, що супроводжують філософію при її «атичногрецькому» народженні; це досить пізній жест, але, завдяки християнським вікам та німецьким класикам він став класичним жестом західного філософування.

Втім, філософія, так чи інакше, приводить аналітичну філософію до свого первородного й магістрального жесту філософії як такої, який М. Мамардашвілі дуже вдало називав «емпіричною метафізикою» (див.: [Мамардашвілі, 1992]).

І далі, я буду стверджувати, що Вітгенштайн, отець-засновник аналітичної традиції, той, хто «вигадав» логічний позитивізм, відкрив Віденське коло (і той, хто його, одноосібно, концептуально закрит – ще одна досить значуща і цікава тема, яку я мушу залишити тут без обговорення) – відтворює, як раз, саме цей жест.

Що це значить? Поясню на прикладі. Що таке картезіанське *cogito*? Це що – просто положення трансцендентної сутності/основи/субстанції? Геть ні! Якщо узяти «самісінькі зливки», *cogito* – це маркер «Божественного» вибору світу-при-Творінні, що здійснився. Маркер всередині присутності й існування людини. І цей маркер, що це – річ? Жодним чином. *Cogito* не розташовується на рівні речей. *Cogito* є *входження*. – Це сингулярність, сингулярна точка у світі, вона «незвідки», вона ніяк не зв'язана зв'язками речей у світі. Але *cogito* – емпіричне. Це сингулярна емпірична фактичність: я мислю, я застав себе в думці. Але це не факт *світу*. Це факт *порядку світу*, факт, який свідчить про вибір (Богом) «фундаментальних констант» світу. Це факт, який свідчить, що «розкрій хаосу» відбувся, що Бог визначився з тим, яким є світ. Метафізичний, онтологічний факт.

Але це не раз і назавжди, гарантований факт (на кшталт того, що тіла завжди падають згори вниз). Так, світ є гарантовано такий, що припускає раціональну структуру речей, закономірність фізичних тіл, науку, об'єктивність спостереження, адекватність наукового знання тілам та явищам природи – і навіть Бог нічого не може тут змінити. Але усе це тільки, поки я мислю. Емпірично. Тому Р. Декарт каже, що Бог повинен мене постійно породжувати, якщо я мислю. І світ, також. Безперервне творіння. Декарт каже, що сила Творіння дорівнює силі підтримання світу.

Я не можу бачити Усього Голого Буття. Ми не повинні міркувати, каже Декарт, що Бог *міг би зробити* можливим – це некоректно, бо це не є рівень, це не є розмірність кінцевого ества. Але обов'язок філософа – пильнувати щодо особливих ситуацій, що засвідчують, як саме Бог визначився, що Він вже зробив можливим. Доки я мислю, я точно знаю, що Бог вибирає світ з можливістю думки, продовжує мене мислячого. І тут навіть Він Сам, Всемогутній нічого не може змінити, поки я мислю...

Але це все, що я можу про це встановити і розсудити. Поки мислю, я є, а це означає – думка є, обрана Їм. А за мить – усе, я цього не можу обговорювати як можливість. Тільки емпірично: коли вже є – є (див.: [Декарт, 2000]).

І, подібно до висловленого вище, як я розумію Вітгенштайна, головним, при усіх інших-ліпших, для нього є питання: що відбувається, коли філософ говорить? Чи: чим санкціонується філософування, що приходить до руху під час філософського акту? Усе більш-менш зрозуміло, коли ми говоримо про речі, тобто, коли факти (емпіричні протоколи) описуються (означаються) знаками мови. Але є щось ще. Тут інтуїція якогось першоустрою, якогось первинного кроку, якогось ходу, що відноситься до, так би мовити, координат чи умов, у яких (за умови яких) Бог робить щось можливим у цьому світі, над яким Він працює: наприклад, користування мовою для висловлювання номінальних («номенабельних») фактів. І цей режим неможна редукувати (як натхненні Вітгенштайном логічні позитивісти) до просто «відношення фактів і мови»; і про це, з іншого боку, звісно, неможна *говорити мовою* (тут і виходить на сцену знаменита вимога мовчати про те, що проходить за відомством філософії). (До речі, можна стверджувати, що, відносно цього жесту, нема «раннього» та «пізнього» Вітгенштайна, Вітгенштайна «Трактату» і Вітгенштайна «Філософських досліджень», але є *один* Вітгенштайн.)

Вітгенштайн відчуває мову зовсім не як сферу доступу до самих речей. Для нього це те, що певним чином, для Декарта є *cogito*, – це «емпіричний» показник певної визначеності порядку самого світу; але тут мова мовчить, вона не висловлює, а *показує*. І навіть сам стиль Вітгенштайна видається узятим до вживання «філософією Людвіга Вітгенштайна». Філософування як особиста розмова на одинці із самим собою, відхилення від теми як спосіб читання лекцій, мука примусу власних думок до впорядкованості, але так, що наступним словом констатується й нікчемність, нецінність самих тільки-но впорядкованих думок, дискурс початий єдиним чином для того, щоб правильно «підбирати нагадування» для певної мети. Цей перелік можна продовжувати і продовжувати. Хтось підрахував, що Вітгенштайн ставить близько 800 запитань у «Дослідженнях», в той час як відповіді дані близько щодо 100 з них – і ті в основному (близько 70), він сам різко відбракував. (Попутно спостерігаємо: як це далеко від титульної «аналітичної філософії»!)

І схоже, мова тут йде не просто про фрагментарність та афористичність, про несистемність, про парадоксальність форми і змісту тощо. Чи, інакше: усе це стоїть на службі в чогось іншого. Вітгенштайн будь-де намагається «мовчати», експериментуючи, так би мовити, з різними способами мовчання, таким чином, щоб говоріння про те, і про те (яке, зауважимо у дужках, для цього має бути остаточно вивірено, завершеним, бездоганим щодо даного випадку) окреслило і зафіксувало умови й координати, у яких міг би здійснитися *показ*, могло показатися те, про що слід мовчати, для чого нема мови як такої. Щоб вийшло у показ щось сингулярне і не-світове, не-реальне, для чого нема ані імені, ані значення. Схоже, що й усі «сигнатурні» тексти – весь «Трактат», і «Філософські

дослідження», і «Про достовірність», і усі «іменні» концепти – теорія референції та значення, «мовні ігри», «форма життя», «знання правила» – усе це оті «сходи», які будуються тільки для того, щоб виступило відношення між філософією і доступом до істини. А сходи, рихтування, звичайно, доведеться відкинути. Це все – своєрідні «машини доступу» до Реального, а не висловлення речей.

У "Трактаті" про це сказано так: «Вірна метода філософії була б, власне, такою: не говорити нічого з того, що дозволяє себе сказати, тобто пропозиції природознавства – тобто чогось такого, що не має відношення до філософії – а далі, завжди якщо хтось інший захотів би сказати щось метафізичне, доводити йому, що він не задав ніякого значення тим чи іншим знакам у своїх пропозиціях. Ця метода була б незадовільною для іншого – у нього не виникло б почуття, що ми вчили його філософії. Але саме вона була б єдиним чином вірною» [Wittgenstein, 1922, s. 186, 188].

«Мої твердження з'ясовуються за допомогою того, що той, хто розуміє мене, зрештою, осягає їх безглуздість, коли він завдяки їм піднімається над ними і стає вище них, піднімаючись за їх межі. (Йому доведеться, так би мовити, відкинути сходи, після того, як він піднявся по них нагору). Йому доведеться подолати ці твердження, і тоді він побачить світ вірно» [Wittgenstein, 1922, s. 188].

Втім, «рештування» було так гарно зроблене, що «Віденське коло» прийняло це «рештування» за саму споруду – зупинилося і зосередилося не темі «висловлення речей», увірившись, що це і є мета і суть..

В Вітгенштайна ніби «між рядками» присутня – вона завжди присутня – така собі *інтуїція зупинки*. Вона є в Мамардашвілі, в Толстого (відома «схильність» Вітгенштайна до творчості Л. Толстого). І в Вітгенштайна. Зупинка.. чого? – світу, випадіння з горизонту подій світу. Цей досвід ніби виштовхує зі світу... Випав. Зупинився. Сингулярні місця, точки. Особливість... «Нетутешність».

Як у випадку загальної теорії відносності чи квантової механіки: теорія «класичної природи», яка так гарно описує природу, не діє. Тобто, втрачає потенції – усі разом – показує: *нічого не показує*. Але ця негачія, це нічого-не-показування якраз і є показ. І є симптом. Кішка не може пробігти у двері двічі поспіль! («Культовий» епізод в одному з фільмів знаменитої трилогії Вачовські) Цього не буває і не є у світі. Але це стається. Про що це говорить? Що зміст цього «сталось» – не про світ. А про що? Точно про те, коли світу ще нема. Світу – немає! Чи він – зупинився. І ця зупинка є зупинка-виштовх.

Так само, мова може бути взята не як практика мови, не як мовлення, але як чистий і простий *факт* мови. Про що свідчить сам цей факт? Саме тут постає проблема не змісту, але *способу* інтерпретації цього факту (й таких подібних). Що, і з санкції чого, можна про це сказати? Вітгенштайн як строгий мислитель каже: *нічого неможна сказати!* Чому? Не тому, що поки що нічого, а потім стане щось. Але тому, що це принципово не на рівні мови: факт мови інтерпретується не на рівні практики мови, вживання мови, мовлення... А на якому рівні? Вітгенштайн зазначає: на рівні «життя». Факт мови корелює з «формою життя».

І я висновою за цим тільки одне: не може бути прямого («предметного») філософського твердження! І звідти декілька шляхів. «Парадигмальні» аналітичні філософи будуть казати, що за винятком речей предметних, сказаних мовою, нічого більше нема! Але Вітгенштайн (і ранній, і пізній!) виходить до того, що не треба нічого твердити про те, чим цікавиться філософія. Бо у будь-якому разі це твердження буде «історією про те, про що розповідають історії», тобто, про вигадане. Це буде історія про натуралізоване ніщо. «Мова на канікулах...» – це не про те, що філософія невірно сформульована щодо мови. Це про те, що, коли мова працює, а не «на холостому ході», нам конче стає ясно, що те, про що філософія, не проходить у відомстві мови: не треба й некоректно намагатися про це *говорити!* Не тому, що важко підібрати слова. А тому, що (симптоматично? – «метамовно», *показово*) буде виходити отака «історія щодо вигаданого, у деякому чистому вигляді – *вигаданого* – тобто, відносно цього заздалегідь відомо і ясно, що воно не може бути предметом, річчю, але наряджене у предметну/мовну форму (і тому,

очевидним чином, *казкове* – історія). Коли мова не працює, нема прямої очевидності, що про філософське неможна і непотрібно нічого намагатися виговорити.

Думка Вітгенштайна в'ється навколо мови. Не навколо вживання мови, знаково-семантичного відношення мови, означення предметів мовою як таких тощо (цей зовнішній – дуже щільний та інтенсивний план, який сам кидається в очі, саме і побачили логічні позитивісти, і саме він їх надихнув на створення і на рух у перспективі логічного позитивізму). Усе це, усі ці настанови, приклади, зауваження, повтори, вертання, уся ця «нарізка» – є засіб, є, як хочете, *метод*. Це метод *отримання доступу*. Метод (якщо вживане це слово) *організації точки доступу*. До Справжнього, до Реального, до координат Творіння (як хочете, можливого доступу до режиму того, що у теології називається Словом, до таємниці Слова – що є терміном онтології а не лінгвістики, чи теорії значення, аргументації тощо). Це не доступ до того, що *за мовою*. Але *метод* можливого відкриття доступу, метод фіксування наслідків факту існування мови (як сингулярного, іншорежимного факту у межах процесу і ходу «онтичного» існування світу) як можливості вказати на факт самого світу як певним, визначеним чином обраного світу, світу як факту виконання певної онтологічної можливості й умови (скажімо, світу з визначеністю осмисленого життя, тобто, життя, яке має сенс і визначається щодо сенсу). Скажімо, світу, онтологічно обраного таким чином, що у ньому можливе визначення речей значеннями, *можливе означування його речей*.

Вітгенштайн, усім «малюнком», усією композицією своєї спадщини ніби питає: що може бути у «лінгвістичному повороті» – за всієї значущості «лінгвістичного повороту», тобто притому, що це є поворот, ні багато ні мало, до нової перспективи руху в *усій філософії*, у філософії, щодо її власних класичних зразків – з центральними робочими філософемами (філософськими абстракціями) «субстанції речей», «трансцендентального Его», «Світового Духу», «Абсолюту» тощо – що є за такого повороту «не лінгвістичного», що є «інакшого-ніж-лінгвістичне», і, при тому, такого, що не буде просто чимось «Зовсім Іншим», чимось трансцендентно-втаємниченим / *релігійним*.

Ба більше.

Як здається, все послання (і весь дискурс) Вітгенштайна, «раннього», а також і «пізнього», (сам факт цього дискурсу, тобто, якщо такий факт сприймати як якийсь зміст, як якесь «слово») – у всякому місці його конкретного втілення – каже: «Так, але цього замало!» Цього замало для формування *можливості показу* ... Можна вичерпним чином показати, як значення приписуються знакам тих чи інших предметів (фактів), а також, які є ті джерела досвіду, з яких виходять ці останні, які означаються, а також, як складена і організована та логічна форма / теорія, завдяки якій все це виявляється гідним титулу «знання» і так далі, і далі. Але цього замало для влаштування показу. Тому що для наближення до цього потрібно хоча б почати питати правильно. Треба питати: «Що таке значення?», «Що таке досвід?». Або точніше: «Що показує факт «значення»?», «Що «поза цілим світом» передбачає факт досвіду?»

І звичайно, з іншого боку, показ не може бути «показом значення». Тобто те, що показується у показі не може *мати значення*, виступати як значення. (Показ, ймовірно, може бути тим, що «показалося якесь значення». Але це «значення» як таке, тобто – за значенням, не буде пов'язане з показом як *його значення*. Це буде значення чогось іншого, якогось *іншого* позначеного предмета. Але показ не буде показом цього предмета через його значення. Він буде тоді «показом значенням» – в Alafivus: показ буде полягати в тому, що *напоказ вишло значення* цього «іншого предмету». Але *те, що показується в показі, ніколи нічого не значить*.) Як на мене, у цьому, «навколо цього» – увесь Вітгенштайн.

Так, сенс є невіддільний від мови; мова є невіддільна від життя ... Але що показує факт цього самого життя? Що є таке – саме те (це!) життя?

Так, ми «розчакловуємо», «дефетишизуємо» мову. Ми показуємо на прикладах, що немає ніякого іманентного сенсу, в самій мові, яким наділяються в ній речі. «Форма життя», «потік життя», «метушня життя» ... Так, мова якимось чином (від)дає життя – формі. Але

якщо залишити все так, якщо зупинитися на цьому «хтонічному» бурлінні життя – нічого не покажеться! Тут є якась недостача, недоїмка ...

Трансценденталізація мови в класичному сприйнятті чи редукція мови до «круговерті життя»? Але Вітгенштайн долучається до первинного конститутивного руху філософії, який, з самого початку, полягав в тому, щоб показати, що одних тільки речей, навіть якщо їх «круговерть» і «вихор» – замало для того, щоб мислення і світ могли відбутися! Тільки речі в термінах станів інших речей ... Миру замало для сенсу світу! Світ не може вмістити й розмістити сенс світу! Так само, як мова не може розмістити факт мови...

Інтуїція Вітгенштайна така, що мова не сама, не «самосуца» – як така-собі «трансценденталія». Мова, тактож, і не «самобутна»: мова – не буття, мова сама не є буттям, не є саме «буття як буття». Але, з іншого боку, мова не є іманенцією чи внутрішньою функцією, ефектом або реляцією «вирію життя». Мовою щось розрішується, дозволяється якийсь акт або якийсь, хід, або якийсь план. Але якщо цей план є тільки «плин подій», процес речей ... – цього занадто мало! Ні, у Вітгенштайна саме присутність мови виконує якусь онтологічну умову *всього цього світу*. Але мова не показує цього, що вимагає *silencium* як методу онтології, коли вона (мова) і тим, що вона означає речі. Отже, слід «розпитувати» мову про це. Бути *слідопитом* мови. Але це, початково і первинно, вимагає *нічого не означувати*, не говорити мовою. До відкриття, до *показу* виконання цієї умови можна наблизитися через особливу роботу з мовою – з витяганням наслідків з *факту присутності* самої мови. Чи з факту (акту) *волі*. Чи з факту *смерті*...

При цьому особливо важливо усвідомити те, що це єдине, що у нас є, якщо ми говоримо про філософію. Що це є та єдина можливість, всередині якої кінцева істота отримує доступ до онтологічної економії світу; інакше – як завгодно інакше – *показатися* в горизонті нашої присутності світ (факт світу), життя (форма життя), – не в змозі; і більше, так би мовити, безглуздістю (абсурдом) другого порядку, в плані статусу спроби, а в реалізації – пустопорожньою балаканиною, – є винесення «філософських» (спекулятивно-метафізичних) суджень, про «цілий світ», про «життя», про «сенс», про «істину» ...

К. Маркс відкриває у людському *практикуванні речей*, схоже, неусувний елемент товарного фетишизму. І те, проти чого повстає Вітгенштайн, – це те, що можна було б назвати лінгвістичним фетишизмом чи *фетишизмом значення*. (Мамардашвілі ясно відчуває цей загальний момент, коли говорить про «міфологізацію» та «натуралізацію» філософських тверджень і змістів; коли говорить, що немає філософських «речей», що філософа зрозуміли невірною, якщо витлумачують його мовлення як опис «надречей»; коли зауважує, що є *трансцендування*, але немає трансцендентних сутностей тощо – до речі, вираз «сутність» у цьому контексті, як раз, і фіксує оцю предметну підміну філософського значення: «сутність» тут – це не конкретне суще, це універсальний і «ідеальний» зміст, який вважається існуючим на кшталт конкретного сущого, концептуальний, «understandable monster»).

Саме на цьому фетишизмі базується увесь класичний комплекс відношення «слів і речей», разом із розумовою кореспондентною істиною, відношенням достовірності у пізнанні тощо. Аж до субстантивності латини як мови знання і вченості (!). Слова мають фіксовані значення, бо слова позначають предмети. За словом завжди закріплений предмет. На цьому лінгвістичному фетишизмі (який, як відчувається, є досить симптоматичною й необхідною частиною класичного західного способу мислення / артикуляції доступу) тримається, до речі, і весь позитивістський (лінгвопозитивістський) комплекс.

На завершення, повернемося туди, звідки й починали – до філософії, до самої філософії. Знов таки, може сам Вітгенштайн, як неперевершений майстер обходу, схвалив би цей жест. Взагалі філософський результат реалізований, зафіксований як «певна філософія», поряд із завжди присутньою в ньому потенційованістю актуальних сил філософування, яке відбудеться десь в «іншому місці», наділений досить широким *зазором*

варіативності конкретної концептуальної реалізації цього акту. У цьому зазорі, в будь-якому випадку, відбувається філософська подія.

Вітгенштайн «намацює» й «обходить колами» онтологічний факт мови як «портал доступу»; в цій актуальній економії певним побічним продуктом «випала в осад», відкрилася перспективна візія – і пр�ксис – використання мови, конкретної мовної роботи / роботи мови. І корелятивна цьому перспектива аналітичної роботи з мовою. (При цьому, не досить важливо, що думав і говорив про це сам пан Вітгенштайн у розмовах, наприклад, із М. Шліком! – справу було вже зроблено). Але усі ці «маргінальні» нюанси – нюанси завжди маргінальні, порівняно з тим, що «кидається в очі» як центральна перспектива – були «обрізані» Віденським Колом.

І ще одне: варіюють – часто-густо, простими грубими шляхами – у горизонті вже окреслених координат, якщо акт стався. Але від цього є важливість і користь відрізнити роботу чистого «розкрию Хаосу». Вона «незрозуміла», фрагментарна, афористична, нефіксована у результатах, рясніє повторами та поверненнями.

Людвіг Вітгенштайн, хай там що, є «отцем» аналітичної філософії, бо що б ми не відкривали в аналітичній філософії (у тому числі, як завгодно далеко за межами парадигми аналітичної філософії), ми, так чи так, завжди натрапляємо на його «залізну постать». Ба більше: якщо гранична спроба філософування, повний акт мислення (чим і є філософія власне) тобто спроба/акт, у якому виконано онтологічну можливість філософії, певним чином містить усю філософію – якщо це так, тоді Вітгенштайн є тим, хто відбувся вписаним у суб'єкт події «філософія», є втіленням «Божественної Можливості» філософування. Принаймні кожного разу, коли ми відважуємося філософувати, ми емпірично на цю обставину натрапляємо. Там є і драма, і афект (Бадью каже, що з істиною завжди пов'язаний афект(див.: [Badiou, 2010, p. 134-136])), і гранична напруга, і самотність, і відблиск невідомого на відкритому, і колосальна «машина відтворення» філософії в іншому (в іншому локусі – в нас з вами).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Badiou A. *Being and event*. N.Y. : Continuum, 2006. xxxiii, 526 p.
- Badiou A. *La Philosophie et l'Événement, entretiens avec Fabien Tarby*. Paris: Germina, 2010. 181 p.
- Heidegger M. What is it - philosophy? Martin Heidegger. *Gesamtausgabe. Band 11. Identität und differenz*. Frankfurt am main: Vittorio Klostermann, 2006. S. 3-26
- Hampshire S. Are All Philosophical Questions Questions of Language? *Proceedings of the Aristotelian Society*. 1948, Suppl. vol. XXII. P. 31-48.
- Loux M. J. ed. *Metaphysics: Contemporary Readings*. London, New York, 2008 : Routledg. 555 p.
- Rorty R. *Analytic Philosophy and Transformative Philosophy*. In Richard Rorty's disk MS-C017-FD028, 1999. (unpublished). 15 p.
- Wittgenstein L. *Tractatus logico-philosophicus*. London: Kegan Paul, 1922. 189 s.
- Wittgenstein L. *The Blue and Brown Books: Preliminary Studies for the «Philosophical Investigation»*. Oksford: Blackwell Publishing, 1969. 192 p.
- Декарт Р. *Метафізичні роздуми*. (Пер. з фр. З. Борисюк та О. Жупанського). К. : Юніверс, 2000. 304 с.
- Мамардашвили М. К. Как я понимаю философию. *Мамардашвили М.К. Как я понимаю философию*. М., 1992. С. 14-26.
- Мамардашвили М.К., Пятигорский А. М. *Символ и сознание. Метафизические рассуждения о сознании, символикe и языке*. М., 1997. 224 с.
- Подорога В. Начало в пространстве мысли. *Подорога В. Феноменология тела. Введение в философскую антропологию*. М., 1995. С. 226-271.

Мінаков Ігор Вікторович

кандидат філософських наук, доцент кафедри теоретичної і практичної філософії імені професора Й. Б. Шада

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

м. Свободи, 4, Харків, 61022

E-mail: igor.v.minakov@karazin.ua

ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-9471-1265>

Стаття надійшла до редакції: 27.05.2021

Схвалено до друку: 06.09.2021

**BACK TO THE FUTURE: FROM ANALYTICAL PHILOSOPHY TO
WITTGENSTEIN ABSTRACT**

Minakov Ihor V.

PhD in philosophy, associate Professor of the Department of Theoretical and Practical Philosophy named after Professor J.B.Schad

V. N. Karazin Kharkiv National University

4, Svobody sqr., 61022, Kharkiv, Ukraine

E-mail: igor.v.minakov@karazin.ua

ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-9471-1265>

ABSTRACT

At first, one "naked and lonely" fact: nobody saw that philosophy was over. So, at least by induction, we can argue that philosophy *never ends*. This is regardless of the fact that throughout the history of philosophy, it is accompanied by announcements of the final conclusion, of the end, of philosophy death. From this point of view, Ludwig Wittgenstein does not seem to me to be a figure of the "past," a figure of the *archive* — a figure of historical reconstruction. Moreover, the figure of "internal" conceptual *deconstruction* — of an influential and respectful way/means of philosophical work — analytical philosophy. Just the opposite. Ludwig Wittgenstein seems to be a figure of the future of philosophy, a figure of her pure authentic movement. Symbolic figure, but also, actual figure — a figure of "never-not-complete" philosophy. A figure who signs not a word, spoken in philosophy. But which signs the point of "potential field voltage" of implementation philosophical displaying — of not indicating *things*, but of registering *traces of truth* in individual states, to the limit brought... It is important to understand that this article is not about the philosophical tradition of analytical philosophy. And not about the philosopher himself, about the philosophy of L. Wittgenstein — in terms of chronology, doxography, the "history of ideas" or theoretical reconstruction in the context — one or another — of the "philosophical present", or even, not about "universal with a signature." In this article, in fact, an attempt is opened to show, that analytical philosophy, as a definite way of acting to realize the event of thinking — all analytical philosophy, as an attempt, as a beginning, as a movement, as a matter, as an activity, — is phenomenal "natura naturans." It is such as a "topos of reproduction of thinking" in a purely ontological sense. In exchange with it (topos), in fact, Ludwig Wittgenstein, also, unique and one and only here, again, in a completely ontological sense, "demonstrates," that is, *it is* the actual, "living," perhaps irreplaceable "key" to the problem of limb, access, philosophical content and act. Perhaps having access *is it* correctly to put an access problem? Therefore, speaking with the help of Maître himself, philosophy is a work and luck to choose the *right examples*.

Keywords: *displaying, access, language, fetishism of meaning, analytical philosophy, philosophy, L. Wittgenstein.*

REFERENCES

Badiou, A. (2006). *Being and event*. N.Y. : Continuum.

Badiou A. (2010). *La Philosophie et l'Événement, entretiens avec Fabien Tarby*. Paris: Germina.

Heidegger, M. (2006). What is it - philosophy ? *Martin Heidegger. Gesamtausgabe. Band 11. Identität und differenz*. Frankfurt am main: Vittorio Klostermann, 2006. S. 3-26.

Hampshire, S. (1948). Are All Philosophical Questions Questions of Language? *Proceedings of the Aristotelian Society*, suppl., v. XXII, p. 31–48.

- Loux M. J. e). (2008). *Metaphysics: Contemporary Readings*. London, New York : Routledg.
- Rorty, R. (1999). *Analytic Philosophy and Transformative Philosophy*. In Richard Rorty's disk MS-C017-FD028, unpublished.
- Wittgenstein, L. (1922). *Tractatus logico-philosophicus*. London: Kegan Paul.
- Wittgenstein L. (1969). *The Blue and Brown Books: Preliminary Studies for the «Philosophical Investigation»*. Oksford: Biackwell Publishing.
- Descartes, R. (2000). *Reflections on the first philosophy ...* . (tr. Z. Borisuk, O. Gupansky). Kyiv, Junivers. (In Ukrainian).
- Mamardashvili, M. K. (1992). As I understand philosophy. *I understand philosophy*. (pp. 14-26). M., (In Russian).
- Mamardashvili, M. K., Pyatigorsky, A. M. (1997). *Symbol and consciousness. Metaphysical reasoning about consciousness, symbolism and language*. M., (In Russian).
- Podoroga, V. (1995). Beginning in the space of thought. *The phenomenology of the body. Introduction to philosophical anthropology*. (pp. 226-271). M., (In Russian).
- Rorty, R. (2018). Analytical and transformational philosophy. *Philosophical Journal*, 11, 3, 5-19. (In Russian).

Article arrived: 27.05.2021

Accepted: 06.09.2021

МОРАЛЬНА ФІЛОСОФІЯ Т. АДОРНО: ВІД КРИТИЧНОЇ ТЕОРІЇ ДО СУЧАСНОЇ ПРАКТИЧНОЇ ФІЛОСОФІЇ

Завданням філософії, за думкою Адорно, є усвідомлення всезагального та необхідного. Не зважаючи на розвінчання понятійності як такої в «негативній філософії», Адорно залишається в рамках модерного проекту. З цієї принциповості, а також з оригінальності, парадоксальності його мислення народжується цікава констеляція етичних міркувань, концептів моральної філософії, що можна поєднати в певну модель практичної раціональності. Ця конструкція пропонується до уваги в даній статті як конструкція практичної філософії німецького критика. Ідеї, що представлені в його моральній філософії осмислюються в перспективі розгорнення проблематики нормативного ядра критичної теорії від першого покоління Франкфуртської школи через дискурсивну етику до сучасної критичної філософії. В статті показано розходження в обґрунтуванні належного між адорнівською філософією та дискурсивною етикою як розходження стосовно можливостей реалізації нормативності в формальних умовах комунікації. Позиція Адорно із збереженням кантіанських засад висвітлює те, навколо чого розгортається критика та нові формулювання дискурсивної етики. Адорно акцентує увагу на амбівалентності універсального в моральному мисленні, через встановлення «внутрішньої діалектики моралі». Він виступає проти абстрактності, формальності, що приховує за собою підпорядкування всього різноманіття та різнобічного своєрідність життя тотальній раціональності. Замість цього він пропонує поняття людяності, гуманності. Абстрактність є рисою визначення моралі через закон, що вимагає рівного відношення до всіх, яке виводиться абстрактними процедурами розуму, Адорно ж підкреслює імпульсивність, тобто саме те, що товкає до морального рішення. Діалектика моралі Адорно розгортається між імпульсом, відчуттям солідарності, живого відношення до існування з Іншими, та абстрактним принципом моралі із ключовим обґрунтуванням рівності та автономії. В результаті між цими модусами мислення про моральне встановлюється взаємозв'язок, індивідуалістичний модус є джерелом морального, але через рефлексію морального досвіду, етичні установки критики і щільності універсалізм та загальність не мають рис формального та зовнішнього. Дві сторони питання, що наявні в діалектиці морального за Адорно, імпульс і принцип поєднуються як теоретичний аспект, обґрунтування та практичний – застосування. Відтак висвітлюється ключова проблема для протистояння між універсалізмом та контекстуалізмом – гармонізація *правильності* як морального закону та *блага* як етичної установки.

Ключові слова: універсалізм, контекстуалізм, діалектика, нормативність, етика супротиву, негативний категоричний імператив.

Філософії Т. Адорно в історії етики та моральної філософії зазвичай приділяється достатньо мало уваги, як і власне в представленні ідей критичної теорії Франкфуртської школи. Більшість вітчизняних досліджень обмежується згадкою про спільну з М. Горкгаймером роботу «Діалектика Просвітництва» та зрілу роботу Адорно «Негативна діалектика». Фігура Адорно, із зрозумілих причин (складність стилю, тематична й ідейна різноплановість творів), сприймається окремо. Однак, в останній час інтерес до його робіт поживається. Більшою мірою це пов'язано із постмодерним нахилом думки Адорно, як змістовно, так і за формою. Проте Адорно привертає увагу як мислитель, що із позиції радикальної критики залишається в межах проекту Модерна. В цьому сенсі він є цікавим сьогодні в межах дослідження теорій практичної філософії, які продовжують проект критичної теорії в працях другого та третього покоління.

Особливість філософії Адорно з перспективи сьогодення, здається, відбиває пост-становище після драматичного розгорнення подій в філософії останніх десятиріч із жвавими дискусіями значних фігур та протистояннями течій і напрямків. Філософія

Адорно є прикладом філософії, що склалася в часи осмислення драматизму ХХ ст., як історичних подій, так і подій думки в філософії, літературі й мистецтві. Головним чином увагу німецького критика привертають ситуація моральної катастрофи ХХ ст. і життя після неї а також ситуація розвитку модерної раціональності. В одному з есе ставиться окремий наголос на невизначеності та відношенні філософії до цього, ставиться питання: «Чому все ж таки філософія?». Відповіді, що надає Адорно, цікаво та корисно осмислити як співзвучні сучасному стану невизначеності. В цій статті буде представлено ключові ідеї Адорно з практичної філософії (етики, моральної і політичної філософії) у контексті спрямувань критичної теорії та її повороту до дискурсивної етики.

Звісно ці ідеї є конструйованими з робіт Адорно різних періодів, адже характерною рисою його філософії є несистематичність, різноплановість викладу. Одна з останніх праць Адорно «*Minima moralia*» взагалі представляє за манерою постмодерну перехід філософії до есеїстики. В його текстах досить складно знайти завершену й чітко сформульовану думку. Ф. Гренц з цього приводу вказує, що він «відшукав найменше етики в «*Minima moralia*» і найменше естетики в «Естетичній теорії»» [Соловйова, 2010, с. 128]. Мислення Адорно можна представити радше як *констеляцію* різноманітних ідей, ніж тематично та понятійно-окреслений виклад. Така здатність Адорно поєднувати в складні філософсько-теоретичні констеляції різноманітні ідеї та поняття вирізняє його з плеяди франкфуртської школи. Важливо також відзначити, що серед дослідників Адорно його моральна філософія конструюється та оцінюється зовсім по-різному, що також пояснюється складністю думки німецького критика.

Зазвичай виклад моральної філософії Адорно вичерпується згадкою низки таких екзистенціалів, як страждання, бунт, надія. Ці теми дійсно складають у його філософії те, що Г. Шнедельбах називає «*константними лейтмотивами*». Це на перший погляд зближує Адорно з неklasичною й індивідуалістичною етикою, переважно із етикою екзистенціалізму. Однак це є вкрай невірним сприйняттям. Адорно протиставляє свою філософію етиці екзистенціалізму саме в тому, що розкриває тематику моральної філософії, а не етики. Центральним для філософії моралі є питання універсалізму, а опозиція індивідуального та загального, проблема спільності людського життя зі збереженням індивідуальності й водночас взаємного зазіхання до справедливості – ключові в його роботах. Це дає право ввести Адорно в дискурс сучасної практичної філософії.

Ключова проблема, з якою стикається виклад етики Адорно, полягає в його відмові формулювати будь-який нормативний орієнтир або орієнтир до блага, не інакше як парадоксальним шляхом, зберігаючи нетотожність блага в понятійних формулюваннях. Ця позиція обумовлена відмовою від моделі раціональності, яку Адорно характеризує як тотальну деструктивну силу не тільки в ракурсі становлення культури Просвітництва та соціальних відносин капіталізму («Діалектика Просвітництва»), а й у структурі мислення взагалі. В своїй зрілій роботі «Негативна Діалектика» Адорно аналізує рацію як інстанцію, яка в процедурі ототожнення категоризує та підпорядковує своїй логіці принципово невимовне та нетотожне, тим самим спотворюючи його. Ця модель виражається в характері наукового пізнання й філософських систем, які спрямовані на домінування над природою як нетотожним. В такій ситуації визначення орієнтирів неможливе, адже за узагальненнями втрачається як унікальність живого досвіду, так і життя кожної окремої індивідуальності, а визначення є хибними в логіці ототожнення понять.

На противагу цьому Адорно формулює цінність філософського критичного погляду, де за усвідомленням загального зберігається увага до одиничного. Тим самим філософія відстоює свою відмінність від науки та є свідомством проривання непонятійного з поняття. В цьому виявляється «утопія пізнання» – «в розкритті непонятійного через понятійне, без прирівняння та ототожнення його до понятійного» [Адорно, 2003, с. 19]. З такої перспективи філософування стає протидією ототожнюючій раціональності. Дослідниця Адорно Г. Соловйова, трактує це як можливість *нового філософського етосу*, особливістю якого є зближення позицій. Це відображає стан сучасної філософії взагалі.

Вона пише: «...Адорно не тільки «демонтує» дискурсивні схеми, але й намагається спроектувати моделі раціональності, де миметичне виражається мовою поняття, не уподібнюючись йому та залишаючись унікальним, тобто Адорно балансує між модерном і постмодерном» [Солов'єва, 2010, с. 120].

Відтак Адорно сприймає філософію та філософські тексти як *практику* або мислення як *справу*. Ця *справа* має відповідальне етичне спрямування, що полягає в критичному осмисленні та супротиві. Ці дві установки є центральними для Адорно, як буде показано нижче. В роботі «Проблеми філософії моралі» Адорно пише: «...правильне життя можливо сьогодні більш за все як супротив», тобто супротив тим формам неправильного життя, що викриває та розгадає критична позиція у вигляді прогресистської свідомості [Адорно, 2000, с. 191].

Згадаємо, в одній з праць Адорно ставить питання щодо статусу філософії, що підривається бурливими протистояннями різних шкіл і течій. Тут він наголошує, філософія є й завжди була критикою, так вона «... має життя як супротив загальним практикам сьогодення, того для чого вони слугують, супротив обґрунтуванню наявного, сталого» [Adorno, 2005, с. 6]. Моральну філософію своєю чергою він вбачає в аспекті самокритики. Самокритика є підґрунтям його етики, адже саме це запобігає засиллю хибної раціональності та уможливає етичне перетворення. Протистоїть самокритика тій шкідливій інерції, за якою живе сучасна людина, встановлюючи тотальний стан «непросвітництва».

Отже, першою етичною установкою стає *супротив* – супротив тій раціональності, що за логікою ототожнення приховує домінуюче та деструктивне бажання панування, з одного боку, над зовнішньою природою задля задоволення потреб самозбереження й над внутрішньою природою, яка підриває загальне своєю індивідуальністю, з іншого. Філософії Адорно властива гостра чутливість до питання опозиції індивідуального та загального, як підпорядкування конкретного тотальності, розповсюдженій в усі сфери життя капіталістичної логіки. Відтак, проблематичною є фіксація уваги на індивідуальному, на життєвому, що є парадоксальним і абсурдним. Моральні категорії проти цього виявляються абстрактними, формальними та пустими, що, на перший погляд, виводить позицію Адорно за межі теоретизування щодо морального. Але це не означає, що позиція Адорно є вкрай індивідуалістичною й претендує на вихід за межі цієї опозиції на користь критики «по той бік» моралі Ф. Ніцше. Суттєвою є відмінність його позиції як від Ніцше, так і від постмодерністів, адже, як вказує Солов'єва, «Адорно нападає на тотожність самості, намагаючись її розколоти. Але водночас спохоплюється, починаючи захищати суб'єктивність» [Солов'єва, 2010, с. 311].

Викриваючи опозицію загального та індивідуального Адорно розгортає те, що можна назвати «проектном внутрішньої діалектики моралі», де головним стає осмислення співвідношення окремого та загального, або закону та свободи. Адорно пише: «Філософія моралі й моральна практика, що не приймає до уваги антагоністичні протиріччя між найвищою мірою справедливими зазіханнями цілого й інтересами окремої людини... неминуче скочується до варварства, до тотального панування гетерономії. Філософія моралі має виражати цю антиномію – так, як це вдалося виразити генію Канта...» [Адорно, 2000, с. 165].

Хоча Адорно підкреслює репресивність і авторитарність кантівського суб'єкта, за яким стоїть підкорення внутрішньої природи й сфери чуттєвості чітко визначеній інстанції розуму, кантівська моральна філософія є конститутивною для його власної позиції, адже вона «представляє собою ... філософію моралі як таку» [Адорно, 2000, с. 121]. На прикладі кантівської філософії Адорно розкриває неминучу опозицію морального закону, що виводиться із сфери ноуменального та реального життя, де втілюється моральний вчинок. В роботі «Проблеми філософії моралі» Адорно наголошує на тому, що встановлює «межі розуму в сфері морального». Із істинного розуміння практики, де наявні абсурд і «жахлива діалектика життя», моральний закон має місце лише як «факт розуму». З одного боку, ми маємо формалізм морального закону, а з іншого – те, що обумовлює моральне як моральний імпульс чи спонтанність до морального вчинку в конкретній реальності

індивідуального. Немоżliвим виявляється обґрунтування закону як із структури суб'єктивності, так і з диференційованої від релігії та традиції сфери етичного.

Встановлюючи основну проблему філософії моралі, вихід з неї за логікою Адорно представити однозначно досить важко. Його можна розуміти як із позиції «негативної філософії», так із позиції можливої трансценденції через орієнтацію до життя з Іншим, до солідарності з Іншим. Як вказує К. Менке в дослідженні моральної філософії Адорно, опозиція загального й окремого може прочитуватися через гегелівську критику філософії Канта, а саме через проблему можливості визначення індивідуального тільки в наявному загальному, патернах соціокультурного спільного життя в традиції [Menke, 2004, с. 308]. Адорно проводить тезис щодо виходу, зняття опозиції через солідарність з Іншим у сенсі співчуття Іншому. Взаємозв'язок окремого та загального полягає у визнанні, що свобода Я є неможливою без морального закону, але моральне без індивідуального, втілене в формальних принципах, втрачає свій сенс і набуває наставницького характеру. В цьому полягає, як пише К. Менке, «критика моралі, що водночас реалізується на базису моралі» [Menke, 2004, с. 322].

Таким чином, замість формалізму раціоналістичної логіки Адорно пропонує орієнтир до людяності та солідарності, що обґрунтовується через нетотожне та нераціональне – імпульс і спонтанність. В цьому сенсі Адорно виводить на перший план такі теми кантівської філософії, як *почуття* обов'язку й самоцінність людської гідності. Людяність можна представити прикладом виходу з логіки раціональності, яка ототожнює й надає функціональній цінності всьому задля обміну та накопичення. В сфері морального людина є кінцевою метою, тому визнає Адорно: «весь пафос моральної філософії Канта полягає в тому, щоб відшукати таку ціль, що перестала б бути засобом для досягнення чогось» [Адорно, 2000, с. 173]. В ідеї людської гідності Адорно вбачає засаду нормативності, що уможливляє міцну тенденцію критики існуючого суспільства.

Відтак етична установка супротиву набуває нового звучання. Тільки через критичну рефлексію щодо наявної опозиції можливе протистояння фальшивій видимості автономії, яка лише підкорюється формалізованим законам, без рефлексії та веде до засилля нейтрального, представленого в феномені масового суспільства.

Отже, супротив як критична позиція в рамках проекту критичної теорії обґрунтовується Адорно різнопланово. Критика визначає демократію, в сутності якої є диференціація влади заради загального взаємного огляду, в процесі якого кожна гілка влади дістає можливості критичного огляду рішень і дій іншої. В структурі сучасного суспільства критичний потенціал уможливлюється із встановленням публічної сфери, яка концентрує позиції автономних суб'єктів стосовно проблем як приватного, так і загального. В одній зі своїх праць Адорно відзначає: «Публічна сфера, як показав Габермас, ... це найважливіший посередник будь-якого політично ефективного критицизму» [Adorno, 2005, с. 283]. Цей медіум між економікою та приватною сферою стає тим полем, де можливий прояв автономної суб'єктивності, що оцінює, критикує, обговорює. Критична позиція являє собою приклад спроможності мислити й діяти за власним розумом без керівництва та орієнтації на когось іншого. Відтак «для Адорно критична теорія суспільства є підґрунтям виходу із неповноліття в кантівському сенсі» [Cook, 2020, с. 541].

Але тут закладена більш серйозна проблема сприйняття адорнівської філософії моралі, що полягає в наступній претензії: а чи можлива така філософія як нормативна, й до якого позитивного конструктивного орієнтиру вона може привести? За негативізмом і відмовою від обґрунтування нормативного в структурах раціональності висновкам Адорно іноді приписують риси ірраціоналізму. А через визначення орієнтиру як «невимовного» – навіть містицизму. Чи достатньо збереження тієї автономії суб'єкта в критичній позиції супротиву, яка протистоїть логіці капіталістичного буржуазного укладу та інструментальної раціональності?

Це виводить до загальної для критичної філософії проблеми засад критики, з позиції яких вона є можливою. Як зазначає Ю. Габермас, для котрого вирішення цього

питання стало відправним пунктом проекту обґрунтування дискурсивної етики, Адорно та Горкгаймер обирають варіант залишити невирішеним парадокс критики, що не має під собою передумови власної значущості. Відповідь, що вони надають у вигляді «негативної філософії», залишається «парадоксом в мисленні тотальної критики» [Хабермас, 2003, с. 77]. В цьому полягає ключове розрізнення теоретичних спрямувань першого покоління критичної теорії та послідовників в руслі дискурсивного повороту Ю. Габермаса.

В статті «Theodor Adorno: The Primal History of Subjectivity – Self-Affirmation gone wild» Габермас осмислює утопічну направленість негативної раціональності та можливість «примирення» (reconciliation) в новій моделі «миметичної раціональності» Адорно. Можливість усвідомити нетотожне, неконцептуальне концептуальним, зберігаючи його нетотожність і неконцептуальність, що Адорно пропонує бачити лише в сфері естетичного сприйняття витвору мистецтва, засновник комунікативної філософії переносить до повсякденної ситуації комунікації. В процесі спілкування між людьми неможливо повністю передати мовою понять і визначень окремих індивідуальний досвід. Але саме у вільній комунікації, втіленій у життя за правилами дискурсу, уможливується вихід із парадоксу через взаємну інтерпретацію зовнішнього світу. Так здійснюється множинність сенсів і точок зору, завдяки яким продукується нова спільна думка. Важливо, що вона завжди є відкритою для переінтерпретації та критики. В цій спільній думці закладена доля кожного учасника комунікації, тобто закладена можливість виходу з опозиції індивідуального та загального. Поворот, що започатковує Габермас, можна вважати, таким чином, поворотом «від утопічної моделі розуму до комунікативної».

Така можливість, за Адорно, ніяк не вбачається в структурі комунікації, або в структурі публічності, адже природу соціальних відносин Адорно розуміє виключно через категорію інструментальної раціональності. Через це в структурі комунікації Адорно не припускає можливості розвитку нетотожного. Неможна не зазначити, що рівень уваги Адорно до одиничного нетотожного, суперечливого, не дорівнює увазі до індивідуального в комунікативній філософії, яка в організації воліє до улагодження суперечок, із виявленням індивідуальних позицій вона тяжіє до встановлення консенсусу. Й хоча Адорно не залишається на позиції виключно вирізнення одиничного та супротиву, його позиція постає в такому світлі радикально критичною.

Ця теза прямо розводить як протилежні позицію ранньої критичної школи та проекту дискурсивної раціональності. За думкою С. Бенхабіб, із старших теоретиків школи позиція М. Горкгаймера (в його ранніх роботах) більш поєднується із подальшими теоріями й із дискурсивною етикою зокрема, адже Горкгаймер припускає можливість морального універсалізму та легітимності норм на засадах переустрою соціального. Позиція Адорно, із її естетичним і психоаналітичним нахилом, виокремлюється як несумісна із подальшим розгорненням проблеми нормативного ядра критичної теорії [Benhabib, 1986, с. 212].

Альтернативність мислення Адорно, однак, висвітлює ті ключові проблеми, що намагається вирішити сучасна практична філософія. Центральною для сучасних теоретиків залишається опозиція універсального та окремого. Таку точку зору пропонує дослідження Г. Швеппенгаузера, який конструює ідеї моральної філософії Адорно в контексті опозиції універсалістів і контекстуалістів у сучасній практичній філософії. Філософія Адорно в цьому ракурсі стає корисною для демонстрації «амбівалентності, що характерна їй рисова для універсалізму в моральній філософії» [Schweppenhäuser, 2004, с. 328]. Саме ця амбівалентність пов'язується зі складнощами моральної проблематики, з якою стикається дискурсивна етика, й яка опрацьовується з розгорненням її проекту.

В цьому ж ракурсі Адорно представлений в дослідженні Ф. Фрейенгагена. Тут його практичну філософію пропонується бачити як нормативну, адже доводиться, що за негативізмом основних філософських тез викривається позитивний сенс або певна «дослідницька програма». В мисленні Адорно автор вбачає «арістотелівську нормативність» або «негативне арістотеліанство» [Freuenhagen, 2013, с. 200]. Адже в увазі мислителя до

морального імпульсу підкреслюється здатність моральної дії людини в ситуації. Саме ситуація веде до неможливості вчинити інакше, що співзвучно визначенню фронезіс в аристотеліанстві. Етична відповідь людини на ситуацію є конститутивною для самої людяності, людської «форми життя». Але Фрейнгахен зазначає, що не зважаючи на те, що моральний імпульс є важливішим за раціонально-дискурсивне обґрунтування, тим не менш, окремий наголос робиться на необхідності рефлексії морального досвіду. Практичне судження завжди має проходити тест критичного мислення.

Дійсно, значущість діалектичної критики Адорно, що була представлена вище, полягає в наголосі на значущості критичної позиції стосовно формулювання універсалістських засад. У співставленні концептів етики та моралі Адорно наголошує на головній меті – гармонізації *правильності* як морального закону й *блага* як етичної установки. Так й ключові рецепції дискурсивної етики націлюють свою увагу до переформулювання засад універсалізму, пропонуючи моделі «інтерактивного», «герменевтичного універсалізму». Інший аспект теоретизування стосується співставлення питань нормативного та блага в структурі практичної раціональності. І хоча в своїй філософії Адорно відмовляється надати засади значущості, легітимності критичних суджень, визначення блага – все це не приписує його філософії риси ірраціоналізму чи релятивізму.

Швепенгауцер, наприклад, вважає, що раціональне обґрунтування імперативу не суперечить історичному, негативному обґрунтуванню, яке Адорно формулює як негативний категоричний імператив. Його суть полягає в тому, що ми не можемо обґрунтувати, що має статися, але точно знаємо, що статися *не* має.

Інший дослідник філософії Адорно, Дж. Г. Фінлейсон представляє негативізм Адорно та його «етику супротиву» саме як нормативну моральну філософію. Орієнтир, який задає етика супротиву є установкою заперечення, що слідуючи гегелівській логіці, має вбачати сліди абсолютного духу в конкретній актуальній дійсності. Фінлейсон пише: «...Адорно намагається представити благо як доступне для критичної теорії через *інтерпретацію* того, що має бути із слідів його відображення в існуючому неістинному того, що не має бути» [Finlayson, 2002, с. 10]. В своїй метафоричній манері Адорно формулює це як сприйняття сірості звичайного життя свідомістю, яка знає іншу можливість – різнокольоровість.

Ця *інтерпретація* можлива через критичну установку свідомості. За цим Адорно розуміє наявність декількох позитивно визначених етичних позицій. Перша установка, це важливо, уможливає інстанцію, від імені якої викривається хибність соціальної реальності. Згадаємо, що Адорно визнає ідеал автономії Канта та суб'єктивність, що встановлює в сфері практики поле взаємовизнаних свобод і обов'язків. Тому в останній лекції з філософії моралі він визнає: «я дуже багато очікую саме від самої рефлексії» [Адорно, 2000, с. 193].

Не менш важливим є й визнання обмеженості, здатності виявляти власні хибні судження й обумовленість своєї позиції зовнішніми факторами. Це дає змогу бути відкритим до принципово іншої точки зору. Разом ці установки складають те, що Фінлейсон називає в Адорно «трьома чеснотами». В його інтерпретації це самостійність мислення, смиренність або скромність і афективність як настроєність до відношення з Іншим. За кожною з них стоїть міркування, що досить співзвучне сучасним ідеям етики і філософії моралі.

Отже, в філософії Адорно наявним є не заперечення претензій практичної філософії до обґрунтування нормативного, а лише апоретичність і діалектичність морального універсалізму й складнощі, до яких критика має бути завжди пильною. Дискурсивна модель універсалізації норм відтак залучає ці міркування у новому формулюванні моделей універсалізму та раціональності (А. Гоннет, С. Бенхабіб, В. Гьосле). Окремою ланкою, що пов'язує Адорно із сучасною плеядою критичної теорії, є непряме наголошення на першорядності визначення напрямку спільного життя. Цим Адорно завершує свої лекції з філософії моралі: «питання про правильне життя – це зараз

питання про правильну політику» [Адорно, 2000, с. 202]. Адорно згадує етику екзистенціалізму, що абсолютизує спонтанність і протест і тим самим не враховує інший бік морального – загальне та спільне. Визначальною рисою критичної теорії, таким чином, залишається питання соціальної реальності, організації інститутів і практик спільного життя. Це, як вказує Швеппенгаузер, «поєднує критичну теорію (Франкфуртської школи) із сучасними спробами зробити критичну нормативність стандартом соціального праксису» [Schweppenhäuser, 2004, с. 348].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Адорно Т. *Проблеми філософії морали* / пер. с нем. М. Л. Хорькова. М.: Республіка, 2000. 239 с.
- Адорно Т.В. *Негативная диалектика* / пер. с нем. М.: Научный мир, 2003. 374 с.
- Соловьева Г. *Философия страдания и надежды*. Алматы, 2010. 448 с.
- Хабермас Ю. *Философский дискурс о модерне* / пер. с нем. М.: Издательство «Весь Мир», 2003. 416 с.
- Adorno Theodor W. *Critical Models: Interventions and Catchwords*. Trans. Henry W. Pickford (New York: Columbia University Press), 2005.
- Benhabib S. *Critique, Norm, and Utopia: A Study of the Foundations of Critical Theory*. New York, Columbia University Press, 1986.
- Cook D. Adorno, Kant and Enlightenment. *Kantian Review*. 2020. 25(4), p/ 541-557. doi: 10.1017/s1369415420000400
- Finlayson J.G. Adorno on the Ethical and the Ineffable. *European Journal of Philosophy*. 2002, 10: p. 1-25. doi: 10.1111/1468-0378.00147
- Freyenhagen F. *Adorno's Practical Philosophy: Living Less Wrongly*, Cambridge University Press, 2013.
- Habermas J. Theodor Adorno: The Primal History of Subjectivity – Self-Affirmation gone wild. Jurgen Habermas. *Philosophical-Political Profiles*, translated by Frederick G. Lawrence, Heinemann, London, 1983.
- Menke C. Genealogy and Critique: Two Forms of Ethical Questioning of Morality. In T. Huhn (Ed.). *The Cambridge Companion to Adorno*. Cambridge Companions to Philosophy, 2004. P. 302-327.
- Schweppenhäuser G. Adorno's Negative Moral Philosophy. In T. Huhn (Ed.). *The Cambridge Companion to Adorno*. Cambridge Companions to Philosophy, 2004. P. 328-353.

Леонтьева Софія Олександрівна

аспірантка кафедри теоретичної і практичної філософії імені професора Й. Б. Шада
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
м. Свободи, 4, Харків, 61022
E-mail: leont.sofia@gmail.com
ORCID 0000-0003-2643-1602

Стаття надійшла до редакції: 02.10.2021

Схвалено до друку: 18.11.2021

MORAL PHILOSOPHY OF T. ADORNO: FROM CRITICAL THEORY TO MODERN PRACTICAL PHILOSOPHY

Leonteva Sofia O.

PhD Student at the Department of Theoretical and Practical Philosophy named after Professor J. B. Schad
V. N. Karazin Kharkiv National University
4, Svobody sq., 61022, Kharkiv, Ukraine
E-mail: leont.sofia@gmail.com
ORCID 0000-0003-2643-1602

ABSTRACT

The task of philosophy according to Adorno is comprehension of universality and normativity. In spite of conceptual thinking debunked in negative philosophy, Adorno remains devoted to modernity project. His original philosophical thinking adherent to modernity presents an interesting constellation of ethical ideas, concepts of moral philosophy, around which a certain model of practical rationality can be constructed. The purpose of this article is the construction of practical philosophy of Adorno. Ideas of his essays on morality are analyzed in the perspective of normativity foundations of critical theory from the first generation of Frankfurt School to discourse ethics and contemporary critical philosophy. The author outlines the divergence between Adorno's philosophy and discourse ethics in the matter of justification of normativity implemented in formal procedure of communication. Following Kant's foundation of morality Adorno provides a richer account of controversies which are subject of contemporary critical theory. Adorno's thinking elucidates the ambiguity of universality in the concept of "inner dialectic of morality". He rejects the abstract morality and reveals its repressive features. Instead he puts the concept of humanity in the center of his examination. Morality defined as law and equality, justified by procedure of reasoning appears abstract. In contrast Adorno draws attention to moral impulse which invokes moral deed. Dialectic of morality unfolds in the opposition of impulse, solidarity, affection towards others on the one hand, and autonomy and equality underlying external side of moral law – on the other. Thus individuality modus is the source of morality while abstract formalism of universalism is avoided on the basis of reflection of morality with ethical virtues of critical thinking, humility and affection. Moral principles stand for theoretical aspect and justification of normativity, impulsion concerns application of morality. Thus the problem of contradiction of universalism and contextualism is elucidated through reconciliation of right as moral law and ethical good.

Key words: *universalism, contextualism, dialectic, normativity, ethics of resistance, negative categorical imperative.*

REFERENCES

- Adorno T. (2000). *Problems of moral philosophy*. Transl. from German by Khorkov M.L. M.: Respublica. (In Russian).
- Adorno T. (2003). *Negative dialectic*. M.: Nauchniy myr. (In Russian).
- Solov'iova G. (2010). *Philosophy of suffering and hope*. Almaty. (In Russian).
- Habermas, J. (2003). *Philosophical discourse of Modernity*. M.: ed. Ves myr. (In Russian).
- Adorno, Theodor W. (2005). *Critical Models: Interventions and Catchwords*. Trans. Henry W. Pickford (New York: Columbia University Press).
- Benhabib S. (1986). *Critique, Norm, and Utopia: A Study of the Foundations of Critical Theory*. New York, Columbia University Press.
- Cook, D. (2020). Adorno, Kant and Enlightenment. *Kantian Review*, 25(4), 541-557. doi: 10.1017/s1369415420000400
- Finlayson, J.G. (2002), Adorno on the Ethical and the Ineffable. *European Journal of Philosophy*, 10: 1-25. doi: 10.1111/1468-0378.00147
- Freyenhagen, F. (2013). *Adorno's Practical Philosophy: Living Less Wrongly*. Cambridge University Press.
- Habermas, J. (1983). Theodor Adorno: The Primal History of Subjectivity – Self-Affirmation gone wild. *Jürgen Habermas. Philosophical-Political Profiles*, translated by Frederick G. Lawrence, Heinemann, London.
- Menke, C. (2004). Genealogy and Critique: Two Forms of Ethical Questioning of Morality. In T. Huhn (Ed.), *The Cambridge Companion to Adorno* (Cambridge Companions to Philosophy, pp. 302-327).
- Schweppenhäuser, G. (2004). Adorno's Negative Moral Philosophy. In T. Huhn (Ed.), *The Cambridge Companion to Adorno* (Cambridge Companions to Philosophy, pp. 328-353).

Article arrived: 02.10.2021

Accepted: 18.11.2021

КЕРІВНИЦТВО ДЛЯ АВТОРІВ

Порядок подання матеріалів для опублікування у «Філософських перипетіях»

1. Текст статті в електронному вигляді (окремим файлом).
2. Відомості про автора (окремим файлом): прізвище, ім'я, по батькові (повністю), місце роботи, посада, науковий ступінь та вчене звання, контактна інформація: телефон, адреса електронної пошти.

Редколегія переконливо просить авторів подавати матеріали вичитаними, БЕЗ НЕТОЧНОСТЕЙ ТА ПОМИЛОК!

УНИКАЙТЕ ПЛАГІЮВАННЯ!

Згідно з положеннями про систему запобігання та виявлення академічного плагиату у наукових та навчальних роботах працівників і здобувачів вищої освіти Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, перед поданням на розгляд ученої ради факультету (інституту, центру) періодичного наукового видання університету редакційна колегія перевіряє прийняті до опублікування статті на відсутність академічного плагиату, про що складається довідка, яку підписує головний (відповідальний) редактор видання.

Перевірка здійснюється за допомогою відповідних технічних засобів!

Різновиди плагиату

- ✓ копіювання та оприлюднення виконаної іншим автором роботи як своєї;
- ✓ дослівне копіювання фрагментів тексту (від фрази до набору речень) чужої роботи у свою без належного оформлення цитування;
- ✓ внесення незначних правок у скопійований матеріал (переформулювання речень, зміна порядку слів у них тощо) без належного оформлення цитування;
- ✓ надмірне використання парафраз. Парафрази – переказ своїми словами чужих думок, ідей або тексту. Сутність парафрази полягає в заміні слів (знаків), фразеологічних оборотів або пропозицій при використанні будь-якої авторської наукової праці (збереженої на електронних або паперових носіях, зокрема – розміщеної в мережі Інтернет).

Параметри тексту

- шрифт – Times New Roman;
- кегль (розмір шрифту) – 14 pt, 1,5 інтервал;
- поля симетричні (2-2-2-2 см);
- текст без нумерації сторінок;
- *оформлення внутрішньотекстових посилань*: у квадратних дужках та згідно з ДСТУ 8302:2015 у варіанті, наближеному до норм стилю APA (American Psychological Association).
Приклади: [Іваненко, 2018], [Іваненко, 2018, с. 11], [Іваненко, 2018, с. 23–56];
при посиланнях на низку праць: [Іваненко, 2018; Петренко, 2014]; [Іваненко, 2018, с. 18; Петренко, 2014, с. 92]; а також: [Jones, 2018], [Jones, 2018, p. 10], [Jones, 2018, pp. 10–15].
Докладніше – дивись керівництво на <https://periodicals.karazin.ua/philosophy/about/submissions>.
- У внутрішньотекстових посиланнях між літерою «с.» і номером сторінки ставити «нерозривний пробіл» (натискання клавіш Ctrl + Shift + «пробіл»); такий же «нерозривний пробіл» ставиться між прізвищами авторів та ініціалами, між останнім символом у тексті та першою квадратною дужкою посилання, а також у всіх типових ситуаціях, коли розрив тексту між рядками є неприпустимим.
- *Оформлення приміток*: приміток бажано уникати, але за крайньої потреби можна використовувати посторічкові автоматичні підстрочні примітки (пункт меню у Microsoft Office Word – «виноска») із суцільною нумерацією для всього тексту.

Розташування основних елементів статті

1. **УДК** друкується без відступу, вирівнювання по лівому краю. Великими літерами, нежирним шрифтом.
2. **Ім'я та прізвище автора (авторів)** – вирівнювання по правому краю.
3. **Назва статті** (друкується великими літерами, шрифт – жирний, вирівнювання по центру).
4. **Анотації:** обсягом *не менше 1800 знаків* (біля 300 слів) українською та англійською мовами. Якщо стаття виконана офіційною мовою Європейського Союзу (але не англійською), то окрім зазначених анотацій до неї додається анотація мовою оригіналу обсягом *не менше 500 знаків*. До кожного варіанту анотації слід додавати від 4 до 6 ключових слів. Перша анотація друкується через один рядок після назви статті. Між анотаціями – один порожній рядок. Шрифт – 12, міжрядковий інтервал – 1,0.
5. **Основний текст** починається через один порожній рядок після анотацій. Вирівнювання – за шириною сторінки, абзац 1,25 см. Стаття повинна містити такі структурні елементи: постановка проблеми, актуальність, мета статті, завдання, огляд праць з досліджуваної проблематики, висновки тощо. Слова *мета, актуальність, завдання, ступінь розробки, новизна, висновки* (включені у текст відповідних структурних елементів статті, а не винесені окремо!) виділяються курсивом.
6. **Список використаних джерел** – через один порожній рядок після тексту чи приміток, якщо вони є. Слова «**СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ**» друкуються великими літерами, без двокрапки, вирівнювання по центру, шрифт – жирний. Список джерел оформлюється за алфавітом (спочатку – джерела кирилицею, потім – латиницею), *без нумерації*, абзац 1,25 см. Бібліографічний опис джерел та посилань у тексті виконується відповідно до вимог МОН України, зокрема – ДСТУ 8302:2015. Обов'язково зазначити місце видання (місто), видавництво, рік видання, загальну кількість сторінок (у періодичних виданнях – сторінки статті).
7. **References** – перелік використаних джерел англійською мовою. Оформлюється відповідно до норм стилю APA (American Psychological Association). Джерела після слова «**REFERENCES**» розташовуються за англійським алфавітом, *без нумерації*, для кожного джерела встановлюється відступ всіх рядків після першого – 1,25 см.
8. **Копірайт:** © Грінченко Б. Д., 2021.
9. **Інформація про автора** – прізвище, ім'я та по батькові, науковий ступінь або освітньо-кваліфікаційний рівень, посада, місце роботи, робоча адреса, адреса електронної пошти, номер ORCID. Ці дані наводяться у двох мовних варіантах: українською та англійською, а також мовою оригіналу в разі, якщо стаття виконана офіційною мовою Європейського Союзу (але не англійською).
10. **Назва статті** англійською мовою (назва статті друкується великими літерами).

Автори статей несуть **повну** та **виключну** відповідальність за точність наведених цитат, власних імен і відповідність посилань оригіналу. Усі статті проходять внутрішнє та зовнішнє рецензування. У випадку відмови в публікації редакція не вступає з авторами у жодні дискусії.

Редколегія залишає за собою право не розглядати матеріали, які не відповідають цим вимогам і загальним правилам оформлення наукових публікацій.

Матеріали можна надсилати на електронну адресу **holubenko@karazin.ua** або через вебсайт видання: <https://periodicals.karazin.ua/philosophy/index>.

Наукове видання

ВІСНИК

Харківського національного університету
імені В. Н. Каразіна

Серія «Філософія. Філософські перипетії»

Випуск 65, 2021

Збірник наукових праць

Українською та англійською мовами

Автор оригінал-макету
О. В. Голубенко

Технічні редактори
О. В. Голубенко
Ю. Д. Терещенко

Для оформлення обкладинки використана картина Френсіса Бекона «Фігура, яка пише, відображаючись у дзеркалі» (1976 р.), приватна колекція (Francis Bacon “Figure Writing Reflected in Mirror” (1976), Private Collection).

Підписано до друку 28.12.21. Формат 60x84/8.
Папір офсетний. Друк цифровий.
Ум. друк. арк. 7,5. Обл.-вид. арк. 9,3.
Наклад 100 пр. Зам. № 24/21.

Видавець і виготовлювач
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна,
61022, м. Харків, майдан Свободи, 4
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3367 від 13.02.2009

Видавництво ХНУ імені В. Н. Каразіна
тел. 705-22-32